ڕوڤار 39

عەرەب شەمۆ

هەیڤێ لەئاسمانی قەلای دمدمدا

نیگاری: ستار قادر

بلاوکراوەیەکی رۆشنبیریەو هەر ژمارەی تایبەتە بە داهێنەرێک
دەزگای چاپو پەخشی سەردەم دوو مانگ جارێک دەریدەکات

سەرپەرشتیاری گشتی
شێرکۆ بێکەس

ڕاوێژکار
ئەکرەم قەرەداخی

سکرتێری ڕۆڤار
یاسین عومەر

سەرپەرشتیاری هونەری
قادر میرخان

مۆنتاژی کۆمپیوتەر
ئاسۆ سەعید

سەرپەرشتیاری چاپ
فەرهاد ڕەفیق

ڕۆڤار بڵاوکراوەیەکی ڕۆشنبیرییە هەر ژمارەی تایبەتە بە داهێنەرێك، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم دوومانگ جارێك دەریدەکات

ناونیشان
سلێمانی- فولکەی یەکگرتن
دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
ت: ٣١٢٩٦٠٩

لە دەرەوەی وڵات
Tel: 00441628477660
Fax: 00441628486008

Web Site
www.sardam.info

Email
Sardam@sardam.info

چاپخانەی ڕەنج

ستار قادر

ساڵی ١٩٦٨ لە سلێمانی لەدایکبووە.
ساڵی ١٩٨٩ پەیمانگەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی تەواوکردوە. بەشداری چەندین پیشانگەی شێوەکاری هاوبەشی هونەرمەندانی سلێمانی کردوە، ئەمەجگە لەوەی تا ئێستا شەش پیشانگەی تایبەتی کردۆتەوە، کە بریتیت لە:
ساڵی ١٩٨٧ لە هۆڵی پەیمانگەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی. ساڵی ١٩٨٩ لە هۆڵی پەیمانگەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی. ساڵی ١٩٩٨ لە هۆڵی مۆزەخانە سلێمانی. ساڵی ٢٠٠٣ لە هۆڵی مۆزەخانە سلێمانی بە ناوی بەربوونەوە. ساڵی ٢٠٠٥لە گەلەری ئارام بەناوی هاوارە بێدەنگەکانی چاو. ساڵی ٢٠٠٦ لەهۆڵی مۆزەخانەی سلێمانی بەناوی ئاشقە مەبە گەر دەتوانیت.

ژمارەکانی ڕابردوو

ئیبراهیم ئەحمەد، محەمەد مەولود (مەم)، کەمال مەزهەر، لەتیف حامید، سوارەی ئیلخانی زادە، محێدین زەنگەنە، ئەحمەد هەردی، یەڵماز گۆنای، ئیسماعیل بێشکچی، موحەرەم موحەمەد ئەمین، دڵدار، مەستورەی ئەردەلانی، مەولانا خالیدی نەقشبەندی، جەمال عیرفان، مەلا عەبدولکەریمی مودەریس، جەلالی میرزا کەریم، عەبدولخالق مەعروف، هێمن، حسێن حوزنی موکریانی، ئەمین فەیزی، کامەران موکری جەلال تەقی، حەمە ساڵح دیلان، هەژار، شاکیر فەتاح، کاکەی فەلاح، عەلائەدین سەجادی، شێخ محەمەدی خاڵ، حسێن عارف، عەلی ئەشرەفی دەروێشیان، سەلیم بەرەکات، پێشەوا قازی محەمەد، مەحمود مەلاعیزەت، فایەق بێکەس، عەبدوڵلا پەشێو، جگەر خوێن، بابەتاهیری عوریان.

کورتەیەک سەبارەت بە ژیانی عەرەب شەمۆ

ئامادەکردنی: شکۆ تۆفیق

بەبۆنەی تێپەڕبونی هەشتا ساڵ بەسەر لەدایکبوونی کەڵە نوسەری کورد (عەرەب شەمۆ)، لەشاری (یەریڤان) پایتەختی ئەرمەنستان ئاهەنگێکی (ڕێزلێنان) ڕێکخرا. هەرچی دەزگا حکومی و ڕۆشنبیرانەو کارەکتەرە زانستی و ئەدەبیە هەڵکەوتوەکان هەبو بە یەکێتی نوسەرانی سۆڤێتیشەوە ئامادەیبون و بە وتارو دیاری بەشدارییان تێداکرد. تیایدا چالاکی و پێشنیار و تواناکانی نوسەریان بەرچاوخست و ڕونکردنەوەیان لەسەردا. سەرۆکایەتی یەکێتی نوسەران بەنامەیەکی پۆستکراو یادەکەی دەوڵەمەندکرد، بەوتارێك لە ئاهەنگەکەدا بەشداری کردو پاشان هەمان وتاریان لە ڕۆژنامەی (لێترا تۆرنایا گازاتا) بڵاوکردەوە، کە (زمانحاڵی یەکێتی نوسەرانە لە سۆڤێتدا) و بە یەکێ لەبەناوبانگترین ڕۆژنامەی ئەدەبی دەژمێردرێ لە جیهاندا. لە نامەکەدا نوسەریان بەدامەزێنەرو ڕاگری ئەدەبی کورد و بە ئامادەکار و کمپۆزێشنەرێ بۆ (ئەلفوبا) بە لاتینی بۆ زمانی کورد داناوە. هەروەها بە کارەکتەرێك ڕۆشنبیرانەو هۆشیارانە ناسێنراوە. تیایدا پەنجە بۆ گشت چالاکی و شاکارە ئەدەبی و هونەرییەکانی درێژکراوە و بە بەهاوە نرخێنراوە.

لەهەمان کاتداو لەهەمان ئاهەنگدا پەرلەمانی گەورەی سۆڤێت (خەڵات)ێکی پلە بەرزی بەخشییە (عەرەب شەمۆ) کە بووە مایەی خۆشی و دەنگدانەوە لەدڵ و دەرونی گشت ڕۆشنبیران و نوسەرانی کورد لە هەر شوێنێکدا بوبێت.

پاش ئەوەی (یەکێتی سۆڤێت) هەڵوەشێنرا و کۆمارەکان لەیەك جیابوونەوە، بەشێکیان بەهەر هۆیەك بوبێ دژایەتی کەوتە نێوانیانەوە، لەناویاندا ئەو دوکۆمارە بوو کە میللەتی کورد بوە هێڵی سنوردار لە نێوانیاندا، بەو هۆیەشەوە کوردی ئەو ناوچەیە توشی جەنگ بون و ئاوارەکران. بەو هۆیەوە ساڵی ١٩٩٧ کە ڕێکەوت بوو لەگەڵ یادی (١٠٠) ساڵەی لەدایك بوونی عەرەب شەمۆ، نەتوانرا ئەو یادە ڕێکبخرێت، بەڵام ئامادەکردنی ئەم چەند لاپەڕەیە یادکردنەوەیەکی بێدەنگانەو بچوکە بۆ ئەو کەڵە نووسەرەو پیاوە گەورەیە.

شوانە کوردێك چاوی کەوتووە بە لینین

ناوی تەواوی (عەرەب شەمسەدین شامیلۆڤ)ە و خێزانەکەیان لە شێخانی(یەزیدی)ن . ڕۆژی ٢٣ ی کانونی دووەم ساڵی ١٨٩٧ لە گوندی (سۆسیز) ئەو گوندەی کەوتۆتە ناوچەی (قارس)ەوە و سەر بە کوردستانی تورکیایە (بۆ ماوەیەك هێزەکانی ڕوسیا داگیریان کردبوو) هاتۆتە دنیاوە .

عەرەب شەمو و خێزانەکەی

بەهۆی ئەو بارە ناهەموارەی کە بەسەر خێزانەکەیاندا هاتوە ، هەر لە منداڵیەوە ناچار بووە کارو ئیشی جۆراو جۆر بکات . لە سەرەتاوە لای (ئاغا کوردەکان و تورك و ئەرمەنە دەوڵەمەندەکان) شوانێتی کردووە، پاشان لە یەکێ لە کارگەکاندا بەکرێ کاری کردووە . لەگەڵ ئەو کارانەشدا توانیویەتی چەند قۆناغێکی خوێندن ببڕێت و (خوێندنی سەرەتایی) تەواو بکات . ئەم جۆرە خوێندنەش سیستمێکە (سەرەتایی و ناوەندی و ئامادەیی) بەیەك قۆناغ دادەنێت و تا ئێستاش لە خوێندنگاکانی ڕوسیادا پەیڕەو دەکرێت . بۆچوون هەیە کە عەرەب شەمۆ لە یەکێ لە خوێندنگا ڕوسیەکانی ئەو ناوچەیە خوێندبێتی و بەهۆیەوە فێری زمانی ڕوسی بووبێ لە پاڵ ئەو زمانانەی تر کە دەیزانی (کوردی، تورکی، ئەرمەنی ، یۆنانی " گریکی ") چونکە ناوچەی (قارس) ناوچەیەك بووە کۆمەڵێ نەتەوەی بەیەکەوە تیا ژیاوە .

عەرەب شەمۆ بۆماوەیەکی کەم لە ناوچەکەدا ولە ڕۆژانی جەنگی جیهانی یەکەم وەك وەرگێڕێك لە لای ڕوسییەکان کاری کردووە . هەرلەو ڕێیەشەوە چۆتەڕیزی یەکێك لە شانە ڕێکخراوەکانی(بەلشەفیك)، کە ڕەگیان لەناو سوپادا بڵاوکردبۆوە. پاش بەشدار بوونی لە یەکێ لەو خۆپیشاندانانەی دژی ڕژێمی قەیسەری دەکران لەگەڵ سەرکردەکانی خۆپیشاندانەکە دەستگیر کرا . بەڵام هەر بە زوویی بەردرا کاتێ دەرکەوت کە کوردە . یەکێ لە ئەفسەرەکانی پێی وتوە نابێ کورد بەلشەڤ بێت . نوسەریش (لە نوسینەکانیدا بێت یا هەڤپەیڤینی ڕۆژنامەوانانە) لە زۆر کات و شوێندا ئەم ڕوداوەی گێڕاوەتەوە . بەڵام ئەو ئەفسەرە ڕوسیە بە هەڵەدا چوو بوو ، چونکە چەند مانگێکی کەم تێنەپەڕی کە بە دوایدا شۆڕش لە ئۆکتۆبەری ١٩١٧ دا هەڵگیرسا عەرەب شەمۆش گوازرایەوە بۆ شاری (ستافرۆبۆل)و چووە پاڵ (سوپای سوور)، لەوێ بەشداریکرد لە شەڕی دژ بەو هێزە بیانیانەی دژایەتی شۆڕش و (حکومەتی بەلشەفیك) یان دەکرد .

بە درێژایی ژیانی لەسەر ئەو باوەڕە مایەوە کەسۆشیالیزم تاکە ڕێگەی ڕزگاربون و بەختیارییە بۆ گەلانی سەر زەوی .هەر ئەم ئیمانەش بوو وای لێکرد لە ساڵی ١٩١٨ دا بچێتە پاڵ پارتی بەلشەفیك . بەوەش دەکرێ بەیەکەم مارکسی دابنرێ لە کوردا کەچوبێتە نێو پۆلەکانیەوە لە کاتێکا چارەنوسی شۆڕشی بەلشەفیك نادیار بوو . بەڵام پاش گەڕانەوەی ئاشتی و ئاسایش بۆ نیشتمان، عەرەب شەمۆ لە مۆسکۆی پایتەخت چووەتە پەیمانگای (لازاریف بۆ زمانە ڕۆژهەڵاتیەکان) و ساڵی ١٩٢٤ بە (پلەی بەرز) دەرچوو .

لە ماوەی خوێندنیدا لە پایتەخت بوارێکی وای بۆ ڕەخسا کە چاوی بە سەرکردەی شۆڕش (ڤلادیمێر لینین) بکەوێ. ئەم چاوپێکەوتنەشی لە یاداشتەکانیدا تۆمار کردووە و لە وتەکانیدا بە شکۆمەندی و پایەبەرزانە نرخاندویێتی . زانراویشە کە عەرەب شەمۆ لە نێوان ساڵانی تێکۆشانیدا پێش هەڵگیرساندنی شۆڕش (کیرۆڤی سەرکردە)ی ناسیوەو هەر ئەویش یارمەتیداوە بچێتە پەیمانگای لازاریف .

عەرەب شەمۆ پاش دەرچوونی لە پەیمانگا گەڕاوەتەوە (یەریڤان)، لەوێ یەکسەر بووەتە جەمسەرێك چالاکانە و پتەو بۆ زۆرێك لە بوارەکان کە گەلی کورد لەوکاتەدا پێویستی بوە وبۆی دابین نەکراوە ، لەبەرئەوە بەرپرسیارێتی و بەدواداچونی لەناو (لیژنەی مەرکەزی حیزبی بەلشەفیکی ئەرمەنی) دا بۆ کێشە کوردییەکان کردووە . بۆ ئەو مەبەستەش لە گوند و ناوچە کوردیەکانی ئەرمەنستاندا گەڕانی دەست پێکردووە بۆ هۆشیارکرنەوەی ڕۆشنبیرانەو سیاسیانەو کۆمەڵایەتیانە ، لە دەرئەنجامی ئەوەشدا لە دروستکردنی خوێندنگا کوردییەکاندا بەشداربووە وپێداویستیەکانی دابین کردوون هەروەها بۆ قەڵاچۆکردنی نەخوێندەواری و دواکەوتن هەوڵیداوە کە لەو کاتەدا لە ناو ڕۆڵەی میللەتەکەیدا بەربڵاو بووە . هەوڵی ڕزگار کردنی ئافرەتی داوە و هاریکاریکردوون بۆ کارکردن و بەشداربونیان لە هەمو بوارەکانی زانست و ڕوناکبیری . بۆ ئەم مەبەستەش زنجیرەیەك وتاری بڵاوکردۆتەوە دەربارەی چالاکییەکانی و پێشنیارەکانی بۆ باشتر کردن و پێشکەوتنی کۆمەڵگای کورد لە ناوچە کوردییەکانی پشت (قەفقاز) ، ئەم وتارانەی (کە وتارەکانی نوسەری میسری (سەلامە موسا) مان دەهێنێتەوە یاد) بۆ ژیانەوە و هەستانەوەی نەتەوەکەی تێدەکۆشا بۆ ئەوەی لە میللەتانی پێشکەوتوو دانەبڕێت.

لە لایەکی ترەوە عەرەب شەمۆ زۆر گەڕاوە بۆ کۆکردنەوەو تۆمارکردنی شاکارە فۆلکلۆرییەکانی کورد لە داستانە شیعرییەکان و چیرۆك وحیکایەتە میللییەکان و چیرۆکە ئەفسانەییەکان، چونکە بەلای نوسەرەوە هۆشیارکردنەوەی نەتەوەکەی کەم بەهاتر نییە لەداهێنانێکی شاکارانەی هونەرو ئەدەب . بۆیە توانیویەتی پارسەنگی نێوان تێکۆشانە شۆڕشگێڕانەکەی و داهێنانە ئەدەبییەکەی بکات وجۆرە هارمۆنییەکی نەرم بخاتە نێوان ئەوبەها فیکری و ئیستاتیکیانەی کە باوەڕی پێ هەبوو، بۆشی تێدەکۆشا . ئەم جۆرە پارسەنگی وهارمۆنییە لە لای زۆربەی داهێنەرانی سەدەی بیستەم ڕوونە و دەبینرێ وەك پابلۆ نیرۆدا ، ئیلیا ئاهنبۆرگ ، ڕەسول هەمزاتۆڤ ،......هتد .

عەرەب شەمۆ و هونەری ڕۆمان

لە مێژووی ئەدەبی کورد دا دەکرێت ساڵی ١٩٣٠ بە سەرەتا دابنرێت بۆ سەرهەڵدانی (ڕۆمان)ی کوردی ، ئەو ساڵەی کە عەرەب شەمۆ یەکەم ڕۆمانی بەناوی (شوانە کوردەکە)

بڵاوکردۆتەوە ، چونکە بەپێی هەموو ئەو چەمك و مەرجانەی ڕەخنە گران و توێژەرانی ئەدەب دیاریدەکەن یەکەم ڕۆمانی کوردییە ئەو مەرجە هونەری و ئەدەبیانەی تیا بەدیدەکرێ .

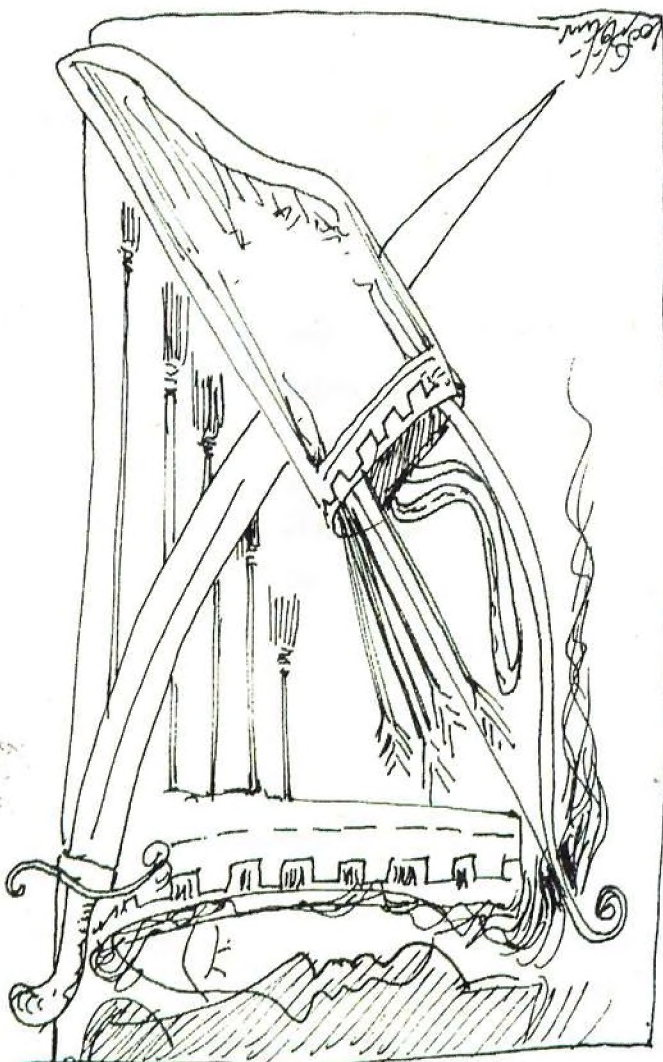
ئەم ڕۆمانە بەهەموو پێوانەیەکی هزرانەو ئێستاتیکانە ڕۆمانێکی سەرنجڕاکێش و سەرکەوتووە . بەجۆرێ کە بەلای خوێنەرانەوە سەیربووە (نوسەرەکەی) لەدایکبووی ناوچەیەکە چەپەك و دواکەوتوو ، بەشێکی زۆر لە خەڵکەکەی نەخوێندەوار ، بێبەش لە خوێندن و زانست .. بتوانرێ داهێنانێکی ئاوهای لێ هەڵبهێنجرێ. هەر بۆیە لە ماوەیەکی کەم دا پاش بڵاوبوونەوەی بەزمانی کوردی (کرمانجی ژوورو) ئەم ڕۆمانە وەرگێڕدرا یە سەر زمانی ڕوسی و ساڵی ١٩٣١ لە چاپدراو پاشان بڵاوکرایەوە . بەدوای چەند ساڵێکیش بۆ زمانانی تری کۆمارە یەکگرتوەکانی ئەوکاتەی سۆڤیت تەرجەمە کرا .

نزیکەی سی(٣٠) ساڵە گفتوگۆ و لێکۆڵینەوە دەکرێ دەربارەی (سەرهەڵدانی ڕۆمان) لە ئەدەبی کورددا و بۆچوونی جیاواز هەیە لەو بارەیەوە ، بۆ نموونە هەندێ لە مێژوونووسانی ئەدەبی کورد چیرۆکەکەی جەمیل سائیب (لە خەوما) بەسەرەتا دادەنێن ، هەرچەندە ئەم چیرۆکە زیاتر لە ڕیپۆرتاژێکی ڕۆژنامەوانێك دەچێت کە لە ساڵی ١٩٢٥ بەشێوەی زنجیرە لە ڕۆژنامەی (ژیان) دا بڵاو دەکرایەوە ، نەك لە پەخشانێکی هونەری چیرۆکئامێز یا ڕۆمانئامێز. هەندێکیشیان چیرۆکەکەی ئەحمەد موختار جاف (مەسەلەی ویژدان) بەسەرەتا دەزانن لەکاتێکا ئەحمەد موختار لە کۆتایی ساڵانی بیستدا (لەسەدەی ڕابردودا) نوسیویەتی و لەبەر هەندێ هۆی نەزانراو تا ساڵی ١٩٦٩ چاپنەکراوە و بڵاو نەکراوەتەوە، جا لەبەرئەوە ئەم چیرۆکە هیچ کاریگەرییەکی نەبووە بۆ سەرهەڵدان و پێشکەوتنی ڕۆمان لە ئەدەبی کورددا . دیارە(مەسەلەی ویژدان) وەك ڕۆمانێکی کورت یا چیرۆکێکی درێژ لە گۆشەنیگایەکی ورد و زیرەکانەوە بەشێوەیەك ڕەخنە ئامێزو کۆمیدیانە لە دیاردەی دواکەوتن و نەخوێندەواری ناو کۆمەڵگای کورد دواوە و ڕاستیانە خستویەتیە ڕو . بەڵام ئەمانە هەمووی ئەوە ناگەیەنێت ببنە سەرەتا بۆ سەرهەڵدانی ڕۆمان لە ئەدەبی کورددا . بەهەر جۆرێك بێ لە ڕووی ئاستی هونەری و ئێستاتیکانەوە ناگەنە ئاستی (شوانە کوردەکە) ی عەرەب شەمۆ چونکە باری ڕۆشنبیری و سیاسیانەی کورد لە ئەرمینیای ئەو کاتە لەجێگاکانی تری کوردستان گونجاوتر بووە بۆ گەشەکردنی ئەم جۆرە هونەرانە ، ئەمە لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە عەرەب شەمۆ بەپێی توانا و مەوهیبە هۆشیاریانەکەی و خوێندنەوەو بەئاگا بوونی لەسەر ئەدەبی ڕوس و ئەوروپا لەو کاتەدا یارمەتیدەر و پاڵ پێوەنەرێکی باش بوون بۆ سەرهەڵدانی ئەو هونەرە لەو کات و شوێنەدا .

چونکە دەکرێ هەمان ساڵ کە ڕۆمانی (شوانە کوردەکە)ی تیا بڵاوکرایەوە بەسەرەتای سەرهەڵدانی (شانۆ نامە)ش دابنرێ ، بەوەی عەرەب شەمۆ یەکەم شانۆنامەی بەناوی (قەشە دورووەکە)ی نووسیوە و لەهەمان ساڵیشدا بڵاویکردۆتەوە .

لەساڵی ١٩٣٦ دا عەرەب شەمۆ دووەم ڕۆمانی بڵاوکردۆتەوە . بە بەراورد لەگەڵ ڕۆمانی (شوانە کوردەکە)دا لە ڕووی (هزرو هونەرو ئێستاتیکای ڕۆمانەوە) پرتر و پێشکەوتوانەترە ، بەجۆرێك کە چووە ئاستی ڕۆماننووسە دەرکەوتوەکانی سۆڤێت . پاشان ڕۆمانی (کازیوە)ی بڵاوکردەوە ، لەوەئەچێ سێیەم ڕۆمانی لە قۆناغێکدا نوسیبێ کەئاوارە وزیندانی بوە لە سیبیریا بەوەی لەگەڵ گەڕانەوەیدا ئەم ڕۆمانە بڵاوکرایەوە .پاش ئەو ڕۆمانانە عەرەب شەمۆ ساڵی ١٩٥٩ ڕۆمانی (ڕێگەی بەختیاری) و ساڵی ١٩٦٦ (قەڵای دمدم) نوسی و بڵاوکرایەوە .

لێرەدا پێویستە ئەوە بڵێم کە عەرەب شەمۆ و بەرهەمەکانی کەم وێنەن چ لە ڕووی ئەدەب و هونەرەوە بێت یا لە ڕووی چالاکی وتێکۆشانییەوە بێ . بەگشتی دنیای ناوەوە لە نوسینەکانی عەرەب شەمۆدا دنیای مرۆڤی کوردە بە هەموو سیماو بەها ڕوحی وتایبەتمەندیەکانییەوە سەرەڕای هەوڵدان و تێکۆشان بۆ ئایندەیەك باشتر وئاوەدانتر .

عەرەب شەمۆ: هەیڤی پرشنگداری قەڵای دمدم

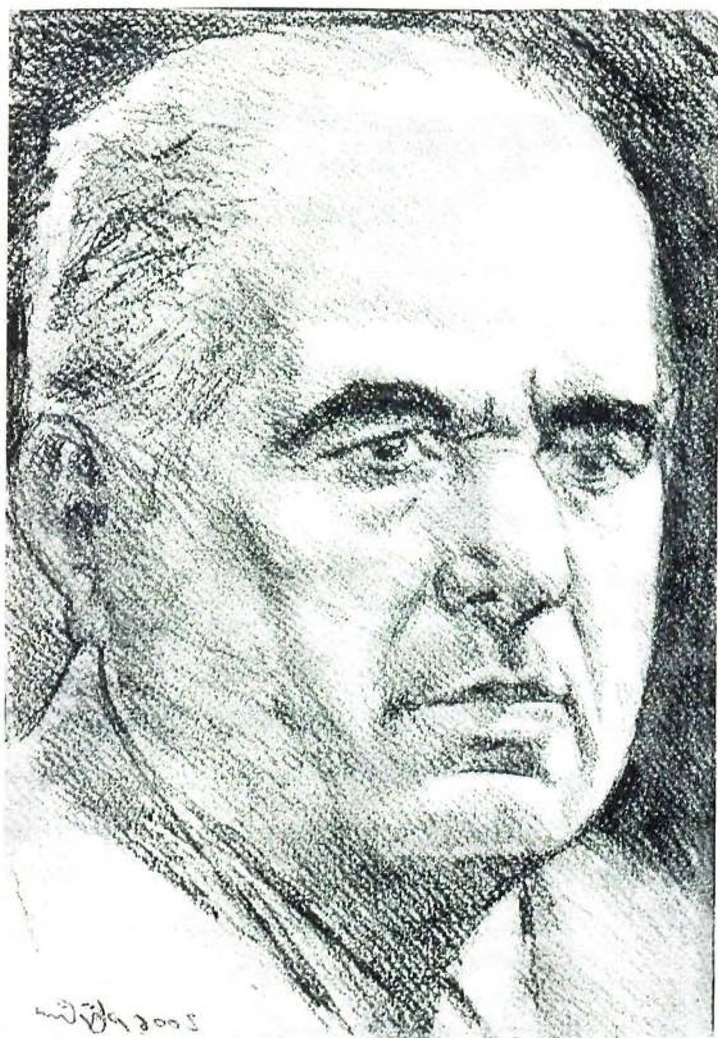
هێمن

بەدرێژایی مێژووی نەتەوەی کورد، هەر کارەساتێکی گرنگی سیاسیو مێژوویی، هەر ڕووداوێکی کۆمەڵایەتی بەرچاو، هەر چیرۆکێکی تاڵ و شیرینی دڵداری ۆ هەر شایی و شینێکی گەورە لە هەر مەڵبەندێکی کوردستان قەوماوە، خۆوێژو خۆشخوانە کوردە نەناسراوو نەخوێندەوارەکان لەسەر کێشی برگەیی خۆمانە بە زمانێکی ساکار، بەڵام پۆخت و پاراوو ڕەسەن و ڕەوان، هۆندوویانەتەوەو ئاهەنگێکی تایبەتی خۆشیان بۆ داناوەو پێیان گوتوە بەیت[1].

شایەرو بەیت بێژەکان ئەو بەیتانەیان لە کۆڕی دیوەخانی مەزنان، لەلا مێردانی گەورە پیاوان و لە گۆشەی مزگەوتی گوندان و لە چایخانەو کاروانسەرای شاران بۆ خەڵکی تینوو و تامەزرۆ گوتوە، بەم جۆرە هەم نەیان هێشتوە ڕوداوو کارەساتەکان لەبیر بچنەوەو هەم زمان و فەرهەنگ و ئەدەبی فۆلکلۆری کوردییان ڕۆژبەڕۆژ دەوڵەمەند و دەوڵەمەندتر کردوە.

ئەم بەیتانە سینگ بە سینگ و پشت بە پشت پارێزراون. دیارە بەپێی جێ و کات و وەستایی و ناوەستایی شایەر کەم و زۆر گۆڕانیان بەسەردا هاتووە. زیادو کەم کراون، وشەی تازەو نوێ و باویان هاتۆتە نێوو وشەی کۆن و سواویان لێ دەراوێژراوە. بەڵام ناوەرۆکی مەبەست هەر وەك خۆی ماوەتەوە.

لە سەردەمی ئێمەدا کە جیهان ئاڵو گۆڕێکی سەیرو بەپەلەی بەسەردا هاتوە، زانست ڕۆژ بەڕۆژ پتر بەسەر تەبیعەتدا زاڵ بووە، ئینسان شەپۆلی هەوای خستۆتە ژێر ڕکێفی خۆی و ئاتۆمی قەڵشاندووەو لەسەر مانگ دابەزیوە. هەرچەند وەزعی ناڵەباری کوردستان گۆڕانێکی ئەوتۆی بەسەردا نەهاتوەو نەتەوەی کورد

هەروا لە کاروانی شارستانەتی بەجێماوەو تەمومژی نەزانی و نەخوێندەواری لە ئاسمانی وڵاتەکەمان نەڕەویوە، بەڵام ئەگەر نووری کارەبا کوردەواری ڕووناك نەکردۆتەوە، ڕادیۆو گرام و ڕیکۆردەر گەیشتوونە کوێرەدێیەکانی کوردستانیش و دەتوانین بڵێین تیشکی زانستی دەرەوە ناڕاستەوخۆ کوردستانیشی گرتۆتەوە.

بەرنامەی ڕادیۆکان و ئیستیوانەی گرام و شریتی ڕیکۆردەرەکان خەڵکیان لە بەیت و باوی شایەرە هونەرمەندەکان بێ نیاز کردوە. بۆیە مەترسی ئەوە زۆرە شاکارە بە نرخەکانی ئەدەبی فۆلکلۆریمان

---

[1] بە بڕوای من ئەم وشەیە هیچ پەیوەندی بە (بیت)ی عەرەبییەوە نییەو ڕای مامۆستا فەتاحی قازی بەڕاست دەزانم کە دەڵێ: ڕەنگبێ لە وشەی بەیاتەوە هاتبێ کە ناوی ئاوازێکە.

ورده ورده لەبیرچنەوەو لەبیرچوونەوەشیان زیانێکی زۆر گەورە لە زمان و فەرهەنگ و مێژووی نەتەوەکەمان دەدا. هەرچەند زانایان و رووناکبیرانی کورد لە هەموولاوە هەستیان بەو مەترسییە کردووەو هەرکەس بەپێی هێزو تواناو کات و دەرفەتی خۆی خەریکی کۆکردنەوەیانن، بەلام بەداخەوە دەرۆست نایەن وپێشگرییان بۆ ناکرێ.

یەکێك لە کارەساتە هەرە گەورەو خوێنیاوییەکانی مێژووی نوێی کوردستان کەپاش دابەشکرانی ئەو ولاتە لەنێوان عوسمانی و قزلباش دا روویداوە، گەمارۆدران و گیرانی قەلای دمدم و شەهیدبوونی ئەمیرخانی برادۆست، خانی لەپ زێرین و هاوپەیمانان و دۆستانی ئەو سەردارە مەزنەی کوردە.

ئەو کارەساتە ئەوەندە خوێناوی و بەسام بووە، شاعەبباسی سەفەوی، شای خوێن رێژ و پیاوکوژی ئێران ئەوەندەی رق لە نەتەوەی کورد بووە، ئەوەندە زالمانەو زۆردارانە دەگەل ئەو نەتەوە بێ دەرەتانە جوولاوەتەوە، ئەوەندەی خراپە کردوە، ئەوەندەی خەلك کوشتوەو ولات خاپوور کردوەو ژن و مندال بە دیل بردوە، ئەمیرخانیش وا پیاوانە راپەریوەو ئازایانە وەدەست هاتووەو سەری بۆ شۆرنەکردۆتەوەو بەرگری کردوەو ئەوەندە مەردانە شەهیدکراوە، کە رابردنی زەمان نەیتوانیوە تۆزی فەرامۆشی لەسەر ئەم کارەساتە دابێژێ و لە پێش چاوانی ونبکا.

شایەر و خۆشخوانەکان ئەو کارەساتەیان بە شێوەی جۆربەجۆر کردۆتە بەیت. لك و پۆپیان لێ کردۆتەوەو شاخ و بالیان لێناوە. لە هەموویاندا دووشت لە پێش چاو گیراوە: ئازایەتی و خۆراگری ئەمیرخان و دلرەقی و بێ بەزەیی شاعەبباس. لەنێو ئەو بەیتانەی من لەوبارەدا بیستوومن، هیچیان ناگەنە ئەو بەیتەی کە زانای گەورەی ئالمانی (ئۆسکارمان) لە سەرەتای ئەم چەرخەدا لە رەحمان بەکری بیستوەو لە ١٩٠٥دا چاپی کردوەو ئێستا لەدەست دایە. لە هەموو بەیتێك دا خەیالاتی شاعیرانە بەسەر واقیعیاتی مێژوویی‌دا زال دەبێ. لەوبەیتەش دا ئەوە دەبینرێ ، بەلام وادیارە ئەو بەیتە زۆر لە پاش قەومانی کارەساتەکە نەگوترابێ. چونکە ناوی هێندێك کەس لە کاربەدەستانی قزلباش و لە دۆستانی ئەمیرخان لەو بەیتەدا وەك خۆیان ماونەوە. مێژوونووسەکانی خۆمانەو بێگانەش لەسەر ئەو کارەساتەیان نووسیوە. سەرچاوەی هەموویان (مێژووی عالەم ئارای عەبباسی) کتێبە بەنرخەکەی ئەسکەندەربەگی تورکمانە.

ئەسکەندەر بەگ هەرچەندە نۆکەرو نمەك خوردەی شاعەبباس و دژمن و نەتەوەی ئەمیرخان بووەو داوای رەوای ئەو سەردارە مەزنەی بە لاساری و سەرپێچیو تەنانەت نمەك بەحەرامی و لەرێ دەرچوون داناوەو بە ئاشکرایی جنێوی بە کوردان داوەو دەلێ: ((وەحشی ترین تیرەی ئینسانن))و کوشتاری ئەو گەلەی بە غەزا زانیوەو گوتوویەتی ((ئەرکی سەرشانی شای ئیسلام پەنایە ئاسەواریان لێ ببرێ)) بەلام پیاو هەق بلێ پیاوێکی زۆر خوێندەوارو زاناو مێژوونوسێکی یەکجار وردو وریا بووەو رووداوەکانی مێژوویی سەردەمی شاعەباسی زۆر بەسەرنجەوە تۆمارکردوون. جگە لەوە خۆی لە گەمارۆدانی قەلای دمدم دا بەشداربووەو ئاگای لە هەموو کەین و بەینێك بووە.

راستە ئەویش وەك هەموو دەستو پێوەندی شایان ریایی‌بازو درۆزن بووەو زۆری تەشی لەبەر شاعەبباسی رستوەو بە بەژن و بالای ئەو شا بەدفەرو خوێن رێژەی هەلگۆتوەو وای نیشان داوە کە تاوانی کوردان بووە کە دلی ناسکی خاوەن شکۆیان شکاندوەو هەقی خۆیان بووە قەتلوعام بکرێن و بەودەردە بچن، بەلام دەگەل ئەوانەشدا کتێبەکەی زۆری زانیاری تێدا هەیەو سەرچاوەیەکی بەکەلکە بۆ ئەو کەسانەی بیانەوێ لە بارەی قەلای دمدم و سالی موکری قرانەکەدا شت بنووسن.

کارەساتی دمدم و موکریان کە یەکێك لە بەسامترین رووداوەکانی مێژووی کوردستانە، هەستی نەتەوایەتی زانایانی کوردی جۆشاندوە. خانی ئەمر شاعیری مەزنی کورد ئەو هەستە ئاگرینەی چل و چەند سال پاش کارەساتەکە لە سەرەتای مەم‌وزین دا دەربریوە.

لەوسالانەی دوایی‌دا نووسەری مەزن‌و زانای بەناوبانگی کورد عارەبی شامۆ چیرۆکێکی درێژی بە ناوی قەلای دمدم بە ئوسلووبێکی نوێ و باوی رۆژ نووسیوە. نووسینی چیرۆکێکی مێژوویی لە مێژە لە ئەدەبیاتی گەلانی تردا جێی خۆی کردۆتەوە. بەلام ئەوە یەکەم چیرۆکی درێژە کە من بە زمانی کوردی لەوبارەدا خوێندوومەتەوە.

بەداخەوە من نووسینەکەی ئەوم نەخوێندۆتەوە. چونکە سەرم لە خەتی رووسی دەرناچێ و کتێبەکەش بە خەتی رووسی چاپ کراوە. بەلام مامۆستا شکور مستەفا کە ئەم چیرۆکەی هێناوەتە سەر شێوەی کوردی کرمانجی خواروو، دەلێ: ((دەستم لە ناوەرۆکی چیرۆکەکە نەداوەو هەر روالەتەکەم گۆریوە)).

مامۆستا عارەبی شامۆ بە خەیالی بەرزی هونەرمەندانەی خۆی چیرۆکێکی شیرین و پرکارەسات و هەست بزوێنی خولقاندوەو خزمەتێکی گەورەی بە ئەدەبی نەتەوەکەی کردوە. سەر تاسەری ئەم چیرۆکە بەتامە پرە لە هەستی پیرۆزی ئینسانی، نیشتمانپەروەری و گەل خۆشەویستی.

چیرۆکی قەلای دمدم نموونەی ئەدەبێکی ریئالیستی رەخنەگرانەیە لە ئەدەبی کوردیدا کە ئەگەر بێوێنە نەبێ کەم وێنەیە. لە لابەلای دێرەکانی ئەم چیرۆکەدا پەردە لەسەر واقیعی ژیانی کوردەواری هەلدراوەتەوەو رێ‌و شوێنی نەتەوایەتی نەتەوەی کورد بە لایەنی باش و خراپ دا نیشان دراوەو بۆ ئەو بێگانانەی کورد باش ناناسن زۆر بە کەلکە.

پاڵەوانەکانی ئەم چیرۆکە هیچ کامیان بۆ کوردێك نەناسیاو نین. شەباب لاوێکی کوردی ئاسایی و ڕەزا سووکە کە هەمو ڕۆژێ لە ڕێبازو کووچەو کۆڵانان دا تووشی دەبین و قسەی دەگەڵ دەکەین. دڵبەر کچە کوردێکی لەبارو نەشمیلانەیە کە لە هەموو گوندو شارۆکێکی کوردستاندا نموونەی زۆرەو هیچ وێ ناچێ خەیاڵی نووسەرێك خوڵقاندبێتی. زۆر هەمزە چاوەشمان دیون و دواندوون. زۆر وەستای ئەرمەنی و ئاسۆری ئامرازی پێویستیان بۆ دروست کردووین. زۆر ئەسکەندەری پیر چیرۆکی کۆنیان بۆ گێڕاوینەوە.

کەم لاوی کورد هەیە لە دڵداری‌دا شەبابێك نەبێ. کەم کیژی کورد هەیە بڕوای بە پڕوپووچ نەبوو بێ و پەنای بۆ پڕوپیرێژنان نەبردبێ و نوشتەی چەوروشیرینی و دەم بەسی بەمەلا نەکردبێ و چلدانەو شەمۆڵەی نەگرتبێتەوە.

بن پشك و خوشکی بچووکی وەك نەنێمان زۆر دیون کە دیاری و ڕاسپاردەی کاکیان بۆ دەزگیرانەکەی بردوە.

بەڕاستی مامۆستا شارەزایی تەواوی لە واقیعی ژیانی نەتەوەکەی هەیەو زانیاریەکەی خۆی زانایانەو وەستایانە لە لابەلای دێرەکانی ئەم چیرۆکە شیرینەدا گێڕاوەتەوە.

هەوارو بانەمەڕو ئاژەڵداری، هەرەوەزو دەستەواو، لەبەر شانە دانیشتن، خوری ڕستن، لێك کۆبوونەوەی کچان، تەون هەڵاوەسین و وێنەی مافوورە گرتنەوە، مازووچنین، ڕابواردن، داوەت و هەڵپەڕین، ژوان و دڵداری، جووت و گاو کشتوکاڵ و ئاشەوانی، نوێژو تاعەت، سواری و تەقڵەو ڕمبازی، ڕاووشکارو نێچیرەوانی، نانبدەیی و میوانداری، ژن زۆر هێنان و کچ فرۆشی و شیربایی وەرگرتن، نیشتمان پەروەری و فیداکاری و گیانبازی، خەیانەت و بێگانە پەرستی و ڕووڕەشی، هەموویان بە زمانێکی شیرین و ساکار لە جێی خۆیاندا لەم چیرۆکەدا باس کراون و نرخی چیرۆکەکەیان زیاتر کردوە. مامۆستا نە لە نیشاندانی کردارە باشەکاندا زێدەڕەوی کردوەو لە ڕاستی دووربۆتەوە، نە کردەوە دزێوو ناشرینەکانی شاردوونەوە. مامۆستا لە سەرتاسەری ئەو چیرۆکەدا تێکۆشاوە ئاکاری پاك و کرداری چاك لەنێو کۆمەڵی کوردەواری‌دا برەو پێبدا. دەیەوێ لاوانی کورد ڕاست و پاك و نیشتمان پەروەر بن و دۆست و دوژمنی خۆیان بناسن. دۆستیان خۆش بوێ و کۆمەگ و یارمەتی بدەن و باربووی لێ وەرگرن دوژمنیان ناخۆش بوی و ڕقیان لێبێو لەسەریەوە نەچن و فریوی نەخۆن. هەر بەوەندە ڕانەوەستاوەو ویستوویەتی ئوسوولی شەڕی پارتیزانی فێری شۆڕشگێرانی کورد بکاو تەنانەت ئەوەندەی لەوبارەدا دڵسۆزی نیشانداوە کە ناچاربووە جارجار لە واقیع دووربێتەوە. بۆ ئەوەی شۆڕشگێرانی کورد لە شەڕی شەوی‌دا فێری خۆشاردنەوە بکا، لە شەڕی شەمزینانندا ڕووداوێك دەخولقێنێ و هەمزە چاوەشی هێدی و هێمن و دڵسۆز کە نموونەی فەرماندەیەکی هەرەباش و لەسەرەخۆیە وا تووڕە دەکا کە ناچاربێ داگژێتە سەربازێك و لێی‌بدا، چونکە جگەرەی داگیرساندوە.

بێگومان مامۆستا لێرەدا هێند بەتەنگ فێرکردنەوە بووە زەمان و مەکانی لەبیرچۆتەوە. ڕاستە لە زەمانی شاعەبباس دا پێی ئورووپاییەکان بۆ ئێران کراوەتەوەو تەنانەت ئەو پادشایە برایانی ((شیرلی)) وەك ڕاوێژکەری سوپایی هێناونە ئێران و باڵیۆزی ناردونە ئوروپا، دوورنیە تووتن کە لە ئامریکاوە هاتۆتەوە ئوروپا گەیبێتە ئێرانیش، بەڵام تۆبڵێی لە کوردستاندا ئەو سەردەمی قەننەکێش هەبووبن؟ گریمان تووتنیش بووبێ و قەننەکێش هەبووبن، خۆ ڕەنگ بێ مامۆستاش وەك من لە بیری بێ تا ئەم دواییانە کورد بە بەردو ئەستێ ئاگریان هەڵدەکردو سەبیلەو قەننەیان دەکێشاو جگەرە هەر نەبوو. جگەرەکێشان و ئاگرهەڵکردن بۆ پارتیزان مەترسی هەیەو مامۆستای مەزن دەیەوێ ئەم ئەزموونە بەنرخەمان فێربکا بۆیە تووشی ئەو هەڵە بووە.

بەداخەوە ئەم چیرۆکە بەنرخە هێندێك هەڵەی وای تێدا هەن کە بە هیچ بارێك ناکرێ چاویان لێ بپۆشرێ.

چیرۆکی مێژوویی ئەسڵێکی هەیەو هەمووی زادەی خەیاڵی نووسەر نیە. بەڵام نووسەر شاخ و باڵی لێ دەنێ و لك و پۆپی لێ دەکاتەوە. لە چیرۆکە سەرکەوتوەکاندا هەمیشە ناوی قارەمانە نەناسراوەکان و شوێنی گرنگی جغرافیایی دەپارێزن. ئەوکەسەی چیرۆکێکی مێژوویی دەنووسێ دەبێ شارەزایی تەواوی لە مێژوو و جغرافیادا هەبێ تا بە هەڵە نەچێ، بۆ بەڵگە ئیشارە بە چیرۆکی ((شەڕو ئاشتی)) تۆلستۆی دەکەین. بێ گومان مامۆستا لەمن باشتر ئەم چیرۆکە دەزانێ، چونکە بە زمانی ڕوسی خوێندۆتەوە. ڕەنگبێ چیرۆکی ئەوەندە قارەمان زۆر کەم بن، بەڵام چونکە تۆلستۆی مەزن ئاگای لە مێژوو هەبووەو جوغرافیای وڵاتەکەی باش زانیوە، ساڵی قەومانی شەڕو ناوی قارەمانە دەرەجە یەکەکان و شوێنی شەڕگەکانی نەگۆڕیوەو پاراستوونی. خوێنەر قارەمانەکانی تریش بە قارەمانی خەیاڵی نازانێ و ڕووداوە پچووکەکانی نێو کارەساتەکە بە زادەی خەیاڵی نووسەر دانانێ.

جێی داخە مامۆستای خۆشەویستی ئێمە زۆر کەمی شارەزایی لە مێژوو و جغرافیای کوردستان و ئێران هەبووە. سەرانسەری چیرۆکەکەی لەسەر خەیاڵی خۆی داڕشتوە، بۆیە هەڵەی زۆر زەق و بەرچاوی لە نووسینەکەی‌دا هەیە.

کەسێك بیەوێ لەسەر قەڵای دمدم بنووسێ ناچارە، بزانێ پایتەختی شا عەبباس ئیسفەهان بووە نەك تاران. شاعەبباسێکی لە سەردەمی دەستەڵاتی ڕەش و زۆردارانەی خۆیدا زۆر شاری سووتاندن، زۆر قەڵای ڕووخاندن، زۆر وڵاتی خاپووركردن، ئیسفەهانی وا ڕازاندەوە، وا ئاوەدانکردەوە، کە پێیان گوت: (اصفهان نصف جیهان). ئێستاش ئەو خانووبەرەو مزگەوت و

باغانەی ئەو دروستی کردوون و بینای ناون جیهانگەڕان بۆ ئیسفەهان ڕادەکێشن.

مامۆستا پێش نووسینی چیرۆکەکەی مێژووی ئێرانی نەخوێندۆتەوە، تا بزانێ ئەو شاعەبباسەی ئەو باسی دەکا چ دێوەزمەیەکی خوێنخۆر بووە؟ ئەگەر بەپەلە چاوێکی هەر بە عالەم ئارای عەبباسیدا گێڕابا کە مێژوونووسی تایبەتی شاعەباس نووسیویەتی، دەیزانی ئەو زۆرداره پیاوکوژە نێرینەی لە مەڵبەندی موکریان، لە بەشێکی گەورەی نیشتمانەکەمان بڕیوەو مێیینەو وردەی بەدیل بردووە.

پێم وایە ئەگەر مامۆستا دیزانی ئەو شاعەباسە ئەوەندە زۆردار بووە کە نەتەنیا هەزاران کەسی کوشتوەو هەزاران وەجاخی کوژاندۆتەوە، بەڵکە خۆشی وەجاخ کوێر کردوەو لە سێ کوڕەکانی خۆی دووی چاو دەرێناون و یەکی سەربڕیوە، تابلۆیەکی زۆر بەسامترو ڕەش ترو ئینسانی تری لە شاعەبباس دەکێشا.

مامۆستا نەك زۆر ئاگای لە مێژووی ئێران نەبوە، بەڵکە گوێی نەداوەتەوە مێژوو و جغرافیای وڵاتەکەی خۆشی. دەنا هیچ نەبێ دەبوو بزانێ سلێمانی زۆر پاش کارەساتی قەڵای دمدم دروست کراوە. من بەش بەحاڵی خۆم ناوی عەشیرەتی بەرۆدارم نەبیستوە کە مامۆستا دەڵێ خانۆی لەپ زێڕین گەورەی وان بووە. بۆ ئەوەی بزانین ئەمیرخان کێ بووەو چۆن پێ گەیوە، ناچارین پەنا بەرین بۆ ئەو نووسراوەی دوژمن لەسەری نووسیوە، چونکە بۆخۆمان سەرچاوەی کۆنترمان نین، خاوەنی عالەم ئارا دەنووسێ:

((پاش نەمانی شای بەهەشتی کە ڕۆمییەکان مرخیان لە ئازەربایجان خۆشکرد، عێل و عەشیرەتە کوردەکانی سەر بەئەم دەوڵەتە بایانداوەو ڕەگەڵ ڕۆمییەکان کەوتن. شا موحەمەد ناوێك لە میرزادەکانی برادۆست بە فەرمانی خوندکاری ڕۆم کرا بە مەزن و خاوەن دەستەڵاتی برادۆست.

ئەمیرخان سەری بۆ دانەنواندو ملی بۆ ڕانەکێشا، هەردەمە ڕەگەڵ یەکێك لە ئەمیرە گەورەکانی کورد دەکەوت. ماوەیەك لەکن عومەربەگی حاکمی (سهران) ڕایبوارد. لە شەڕێکدا کە عومەربەگ

دەگەڵ دوژمنەکانی کردی، ئەمیرخان دەستێکی لە ئانیشکەوە پەڕی، ناوبانگی بە ئەمیرخانی چۆلاق(٢) ڕۆیشت.

لەو ساڵانەدا کە ئاڵای بەرزی پادشایی لە ئازەربایجان دەشەکاوەو شا بەو پێ و قەدەمە پیرۆزەوە بەرەو نەخچەوان و ئێرەوان دەیاژوا، ناوبراو هاتە بەردەرکی بارەگای پادشایەتی و خۆی بە شاپەرست و خزمەتکار نیشاندا. خاوەن شکۆ ئاوڕی ڕەحمەتی لێ داوە، مەزنایەتی و دەستەڵاتداری تەرگەوەڕو مەرگەوەڕی پێ بەخشی و نازناوی خانی دایەو سەری بەرز کردەوە. مەڵبەندی ورمێ و شنۆی کە سەر بە ئازەربایجانەو لە سەردەمی شای بەهەشتی‌دا لەژێر فەرمانی یەکێك لە گەورە گەورەکانی قزڵباشدا بوو پێ ئەسپارد. لە سەر فەرمانی شا، وەستا زێڕینگەرەکان دەستێکیان لە زێڕی سوور دروستکردو بە گەواهیرات و مرواری بەنرخ ڕازاندەوەو لە باسکیان بەست. چونکە ئازاو مەرد بوو خاوەنشکۆ زۆری ڕوودەدایەو گەلێکی چاکە دەگەڵ دەفەرموو. ئەویش دەستی خزمەتکاری لەسەر سینگ(٣) دانا. لە سایەی دڵسۆزی و چاوەدێری خاوەنشکۆدا ڕۆژ بەڕۆژ بە پەیژەی مەزنایەتی‌دا چوە سەرو لە هەموو هاوشانانی خۆی تێپەڕاند. چەند ناوچەو مەڵبەندی لە ئەمیرەکانی کوردی سەر بە ڕۆم ئەستاندەوەو لە نێو ئەمیرەکانی کورددا بە پایەبەرزی و لەشکرزۆری ناوبانگی دەرکرد. زۆر لە خێڵەکان لە ئەمیرزادەکان لە دەوری هاڵان و خزمەتی ئەویان ڕەچاوکرد. هێندەی پێ نەچوو هەواو فیز لەسەری‌داو لە خۆبایی بوو...

مێژوونووسێك کە ئەمیرخانی بەچاوی خۆی دیوەو سەرەڕای ئەو هەموو دوژمنایەتیە ئیعتراف بە ئازایەتی و مەردایەتی دەکاو دەڵێ: (ئەمیرخان لە عەشیرەتی برادۆست بووەو لەشەڕدا دەستێکی پەڕیوەو شاعەبباس دەستی زێڕی بۆ دروست کردووە)) بەڵام مامۆستا بە عەشیرەتی بەڕۆداری دەناسێنێ و دەڵێ: (چونکە زۆری زێڕ بەخشیوە پێیان گوتوە خانۆی چەنگ زێڕین)).

مامۆستا زۆر بە درێژی و وردی باسی قەڵای دمدم دەکا، بەڵام بەوحاڵەوە بە پێویستم زانی ئەو کورتە باسەی ئەسکەندەر بەگ لەسەری نووسیوە لێرەدا بێنمەوە کە دەڵێ: ((لە پێش ئیسلامدا لە زەمانی ساسانیەکان (اکاسرە)دا هەر لەو شوێنەدا قەڵایەك هەبوە کە پێی گوتراوە دمدم و دەستدرێژی ڕۆژگار خاپوری کردوە.

لە جێگایەکی دیکە نەخشەی قەڵاکەمان ئاوا بۆ دەکێشێ: ((ئەو قەڵایە لەسەر دوندی کێوێکی یەکجار بەرز دروست کراوە کە یەکپارچە بەردێکی درێژووکەو تەسکەو وەك پشتی گای هەڵکەوتوە. لای شیمال و جنووبی دۆڵی زۆر قوڵن کە لەژێرڕا بۆ سەرێ دەبێ بە پەیژەی خەیاڵ بۆی بچی. لەبەر بەرزی پێویستی بە

شوورە نیەو شوورەیان بۆ نەکێشاوە. دوولایەکەی دیکەی کە پانایی قەڵاکەن، لای ڕۆژهەڵاتی پاڵی وە پانایی چیا داوەو شوورەیەکی زۆر تەواوی بۆ کێشراوە بورجی بڵندی هەن و دەرگایەکی هەیە. لای ڕۆژئاوای کە لە گۆڕایی نزیکترە شوورەیەکی یەکجار قایمی هەیەو دەرگایەکی بەرەو جنووب دەکرێتەوە. لە دەروازە بۆ عەرزی ڕێگایەك بەنێو بەردیدا هەیە کە ئەوەندە تەنگە بەزەحمەت سوارێکی تێوە دەچێ. سەنگەر بردنەپێش لەلای ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواوە نەبێ ناکرێ. لەلای ڕۆژهەڵات تیرهاوێژێکی بۆ دەرکی قەڵا بمێنێ، یەکپارچە بەردی سەخت و تەخت و ڕەقە. لە بنەوە بوودڕی بۆ لێ نادرێ. کە بەردەکە بڕاوە بورجێکی زۆر بەرزو قایمیان لێ دروستکردوە کە بۆ خۆی قەڵایچەیەکە. تا ئەو بورجە بەردەست نەکرێ سەنگەر بردنە بن قەڵا محاڵە. ئاوی قەڵا لە حەوزێکی گەورەڕا دابین دەکرێ کە بە باران پڕ دەبێ. بەڵام لەلای شیمال لەنێو گەلی‌دا نیزیکی قەڵا کانییەك هەیە. ئاوی زۆر کەمە، ئەمیرخان جۆگەی بۆ کێشاوەو ڕێی بۆ کردۆتەوەو دە حەوزەکەی کردوە. ئاوی ئەو کانییە لە ئێوارەوە تا بەرەبەیان حەوزەکەی پڕ دەکا. ئاوەکەی بەشی ڕۆژێکی قەڵانشینەکان دەکا. گومبەزێکیان لە ڕێی عەرزی لەسەر حەوزەکە هەڵخستووە کە لە پێش چاوان ونبێ، پێی دەڵێن (سوواق). بۆ پاراستنی حەوز خانەکە بورجێکیان بەپاڵ قەڵاکەوە هەڵچنیوە. لە لای جنووبەوە سەهۆڵدانێکیان سازکردوە کە لە زستاندا بە بەفر و سەهۆڵ داخندرێ. لە تەنیشت وی حەوزێك هەیە، تا ئەو بەفرو سەهۆڵەی لە گەرمای هاوین دا دەتوێتەوەو دەبێتە ئاو بەفیڕۆ نەڕواو لەوێدا کۆبێتەوەو لە کاتی کەم ئاوی‌دا بەکاربێ. ئەو سەهۆڵدانەش قەڵایچەیەکی لەسەر دروست کراوەو پاسەوان و تفەنگچی لەسەر داندراوە. بەویش دەڵێن (بوزلق) یا (قارلق)، ڕێگای ویش وەك ڕێگای (سوولق) لە دەرەوەڕا ونە.

بە کورتی ئەم قەڵایە لە پێنج قەڵا پێك هاتوە. یەکیان ئەسڵی قەڵاکە، یەکیان قەڵای خوارێ، یەك (سوولق) و یەك (بوزلق) و ئەوی دیکەیان بورجی گەورەی دەرەوەی دەرگای ڕۆژهەڵات، کە لە پێشدا باسمان کرد. هەر پێنج ئەوەندە بەرزو قایمن کە پەیکی تیژڕەوی بیرو مێروولەی خەیاڵ ڕێیان تێ ناباو وێیان هەڵناگەڕێ)).

پێم وایە ئەگەر مامۆستا هەرە ئەوەندەی ئەسکەندەر بەگ وەك دوژمنێك لەسەر قەڵای دمدم نووسیویەتی دەڕازاندەوە، چیرۆکە جوانەکەی دەگەیشتە ڕیزی شاکارەکانی بەرزی نووسەرە بەناوبانگەکانی جیهان.

لە عالەم ئارادا ناوی هەموو سەرکردەکانی قزڵباش و زۆر لە پاڵەوانانی کورد هاتوون. چەند خۆش بوو مامۆستا قارەمانی دەرەجەیەکی خەیاڵی نەخوڵخقاندبان و قارەمانە ئەسڵیەکانی ناوبردبان. جا کەیفی خۆی بوو بازرگانی عەرەبی ناودەنا ئیبنو بەتووتە یا نا. چونکە دەتوانین تەئویلێك بۆ ئەوە بهێنینەوە کە ئەو

---

(٢) وشەیەکی تورکییە، یانی گۆج.

(٣) ئۆسکارمان، تحفة ومظفرية، بەغدا، ١٩٧٥، ل٢٥-٢٧.

بازرگانە بە ناوی جیهانگەڕی بەناوبانگ کراوەو مەبەستی مامۆستا ئەو جیهانگەڕە نیە.

نامەوی باسی وەی بکەم کە وادیارە مامۆستا لە دوایی چیرۆکەکەیدا ماندووبووەو پشووی وەک پێشوو درێژو لەسەرەخۆ نیەو چارەنووسی بەشی زۆری پاڵەوانانەکانی نادیارە. چونکە ئەو شێوەم لە زۆر داستانەکانی ڕووسی بە تایبەتی شاکارەکانی تۆلستۆی مەزندا دیوەو مامۆستاش کەمو زۆر لە ژێر تاوی ئەواندایە. بەڵام دەوێرم بڵێم باسی گەمارۆدانی قەڵای دمدم و قەڵاداری ئەمیرخان و خۆڕاگری کوردان و بێبەزەیی دوژمنی کورت بڕیوەتەوە. چونکە بەشی هەرە گرنگی کارەساتەکە سەرنجی خۆمانەو بێگانەی ڕاکێشاوەو ناوی ئەمیرخانی لە مێژووی کوردستان دا بە نەمری هێشتۆتەوە ئەو بەشەیانە.

لەنێو کوردەواری باوە دەڵێن ژنی قەڵانشینەکان بەتایبەتی ژنەکانی ئەمیرخان لە قەڵاداریدا بەشداربوون و لە بەیتەکەشدا ئیشارەی بۆ کراوە وەک دەڵێ:

کێ بوو لە خاتوون پەروەرێ

کوتی: ((کاک ئاڵی ئەتۆ ماوی ئەتۆش هەڵێ))

هەروەها مەشهوورە دەڵێن ژنەکانی ئەمیرخان و گەورە گەورەکانی پاش گیرانی قەڵاو کوژرانی پیاوەکان خۆیان لە چیا هەڵداشتوە تا نەبنە دیلی دەستی دوژمنی بێ شەرم. لە بەیتەکەدا گوتراوە:

کێ بوو لە خاتوونی خانی

قبوڵ ناکەن کافرستانی؟

(خۆمان هەڵدەدێرین لەچل کەوانی)

مامۆستاش ویستوویەتی نەخشی ژنانی کورد لە خەباتی ڕزگاریخوازیدا بەرچاو نیشانبداو جوانیشی نیشانداوە. ئەویش زۆر جوان باسی ئەوەی کردەوە کە ژنەکان خۆیان کوشتوە. بۆیە داخم ناچێ نەیزانیوە یەکێک لە

ژنەکانی ئەمیرخان کە ئەسکەندەر بەگ نە تەنیا بێزی نایە ناوی بەرێ، بەڵکە قسەی سووکیشی پێ دەڵێ، شەش ساڵ پاش گیرانی قەڵا سەرلەنوێ قەڵا دەگرێتەوە. دڵنیام ئەگەر مامۆستا ئەوەی دەزانی چیرۆکەکەی دوو بەرگ دەبوو. چونکە ئازایەتی و فیداکاری ئەو ژنە کوردە بەشەرەفە خۆی بەرگێک چیرۆک هەڵدەگرێ.

مامۆستا باسی عەشیرەتی شکاک دەکا کە ئێستا لە دەوروبەری قەڵای دمدم دەژین، بەڵام لەو سەردەمیدا هیچ ناویان نیە. کەچی باسی عەشیرەتی گەورەو بەناوبانگی جەلالی ناکا کە بەداخەوە لەو سەردەمیدا تەنیا عەشیرەتێکی کورد بوون یارمەتی شاعەبباسیان داوەو بەشی زۆریان لەنێو قزڵباشدا بوون و ژمارەیەکی کەمیان لە سەنگەری شەرەفدا بەرگرییان کردووە.

مامۆستا بە ئەنقەست ویستوویەتی بڵێ شەڕی کوردان زیاتر بە تیرو شیر بووە. بەڵام لەڕاستیدا ئەمیرخان تۆپ و تفەنگیشی بوە. لە باری چەك و قۆرخانەوە تەنگاو نەبوە، هەر بێ ئاوی و تینوایەتی شپرزەی کردووە. وای لێ کردووە لە قەڵا بێتە دەرو شەهید بکرێ.

لە پێشدا گوتم من لە خوێندنەوەی خەتی ڕووسیدا کوڵم و چیرۆکەکەی مامۆستا عارەبی شامۆم نەخوێندۆتەوە. جا بۆیە ناتوانم لەسەر شێوەی نووسینی ئەو چ قسان بکەم. بەڵام ئەوەکەی مامۆستا شوکور مستەفام چەند جار خوێندۆتەوەو بە ڕاستی چێژم لێ وەرگرتووە.

عەیبی کار لەوەدایە ئێمە تا ئێستاش زمانێکی ستانداردمان نیە کە کەس نەتوانێ لێیلادا. هەروا بەهاسانیش ناتوانین ئەم زمانە پێك بێنین و خۆمان لە پاشاگەردانی ڕزگار بکەین. ماوەیەکە هێندێك لە نووسەرە زاناکانمان بە کردەوە بۆ ئەو کارە بەنرخە تێ دەکۆشن. دەوێرم بڵێم مامۆستا شکور یەکێك لە ئاڵاهەڵگرانی ئەم خەباتە پیرۆزەیەو لە ڕیزی پێشەوەدایە.

مامۆستا وەك پیاوێکی زاناو ڕاست دەستی لە تەعەسسوبی ناوچەگەری هەڵگرتوەو لە نووسینەکانی خۆیدا هەوڵدەدا لە هەموو شێوەیەکی زمانی کوردی کەڵك وەربگرێ و بە بڕوای من لەو کارە پڕسوودەشدا سەرکەوتوە.

مامۆستا تێ دەکۆشێ کام وشە ڕەسەن و سوك و ڕەوانەو کامکینایە لەسەر زاران خۆشە بەکاری بێنێ. لە بەکارهێنانی وشەی داتاشراوی نارەسەن و دزێو و ناشیرین خۆ دەپارێزێ. زۆر شارەزای ڕێزمانی کوردییەو لە ژێر تەئسیری زمانی بێگانەدا نانووسێ.

مامۆستا خوێندەوارو ڕووناکبیرە. زۆر گەڕاوەو گەلێکی خوێندۆتەوە. زەحمەت و کوێرەوەری کێشاوەو ئەزمونێکی تەواوی وەسەریەك ناوە. لەسایەی ئەو ئەزموونەدا گەیوەتە ئەم قەناعەتە کە هیچ شێوەیەکی زمانی کوردی با زۆریش دەوڵەمەند و پڕوشە بێ بەتەنێ ناتوانێ ببێ بە زمانی ئەدەبی نەتەوەکەمان. جا بۆیە ئەم ڕێبازەی گرتۆتە پێش کە لە پێك هێنانی زمانی ستانداردی کوردییدا بەشداری بکا. سەرەڕای ئەوانە هەرگیز وەك پیاوێکی لە خۆبایی لە نووسینەکانی خۆی دڵنیا نیەو بە شوورەیی نازانێ ڕاوێژی بە دۆستان و نیزیکانی خۆی بکا. ئەوەش ئاکارێکی باشەو پیاو دەگەیەنێتە ئامانجی خۆی. مامۆستا شوکور لە مێژە بە نووسەرێکی سەرکەوتوو ناسراوە. بەڵام بەبڕوای من لە نووسینی ئەم چیرۆکەدا خۆی گەیاندۆتە ترۆپکی هەرەبەرزی ئەدەبی کوردی. لە پێشدا گوتم ئەم چیرۆکە لەچاو ناوەرۆکەوە لە ئەدەبی کوردیدا ئەگەر بێوێنە نەبێ کەم وێنەیە. ئێستاش لە خۆم ڕادەبینم بڵێم لەچاو ڕواڵەت و فۆرمەشەوە هەر وایە.

سەرچاوە: پێشەکی هێمنی موکریانی بۆ چاپی کوردیی سۆرانیی ڕۆمانی قەڵای دمدم

چەند بەشێك لە ڕۆمانی قەڵای دمدم

پێشەکی نوسەر

ئەو داستانە لە مێژووی ڕۆژانێك دەدوێ کە کوردستان لە حاڵێکی شڕو بارێکی یەکجار ناهەموار و دژواردا بوو..

لە لایەکی پادشای ڕۆمی کە بە زۆری چەك ئەرمەنستان و سوریاو مۆزەپۆتامیاو میسرو بولغارستان و ئارناوتستانی داگیرکردو پاشان بەو سوپاو چەك و جبەخانەی گەورەو گرانە بەسەر کوردستانیدا داو دەیویست خاکی کەوناراى باب و باپیرانی کوردانیش وەکو خاکی ئەو نەتەوانە داگیربکاو دەژێر باندووری خۆی باوێ.

لەلایەکی دیکەوە شای ئێرانێ لەشکر و قۆشەنی لەشەڕی سەدان ساڵدا قاڵ بۆوەی پەیتا پەیتا دەنارده سەر کوردستان داگیری بکا.

بەڵام نەتەوەی کورد بەوپەڕی مێرخاسی و گەڕناسییەوە بەرامبەر هەردووك دەوڵەتی گەورەو گرانی ئەو چەرخ و سەردەمە شەڕی دەکرد.

لەپاش گەلێك شەڕی گەورەو گران پادشای ئێرانی دیتیان بەجوێ جوێ هیچیان لەگەڵ ئەم خەڵکە قارەمانە پێ ناکرێ، ئەوەبوو کە لە ساڵی ١٦٣٩ز دا پەیمانێکیان بەست و کوردستانیان لەنێو خۆیاندا دابەشکرد، بەڵام ئەم سەرکوتکردن و بەشکردنەش بەکەڵکیان نەهات و هیچیان پێ نەکرا.

ئەم داستانە چیرۆکی شەڕی قەڵای دمدم دەگێڕێتەوەو ئەوە ڕووندەکاتەوە کە کورد بەرامبەر بە داگیرکەرانی کوردستان چۆن شەڕیان دەکردو خاکی باب و باپیرانیان چلۆن دەپارست، پێشەوای ئەم شەڕە، نە میر بوو، نە بەگ بوو، نە ئاغا بوو، کوردێك بوو نێوی خانۆ بوو، قەڵای دمدم ئەو بینای نابوو. خەڵکی پێیان دەگوت (خانۆی لەپ زێڕین).

خەڵکی کوردستان گەلێك بەیت و باوو داستان و چیرۆك و بەسەرهات لەبارەی ئەو شەڕە گەورەو گرانە دەگێڕنەوە...

دەربارەی شەڕی قەڵای دمدم و مێرخاسی کوردان گەلێك جیهان گەڕو ڕۆژهەڵات ناسی ئەورووپایی شتیان نووسیوە.

ئێمە لەو داستانەدا تەنیا نەخشەی ئەو شەڕانە دەکێشین کە نەتەوەی کورد چەرخاوچەرخ بۆ ڕزگاری وڵاتەکەی و نەتەوەکەی بەرپای کردووەو تا ئازاد نەبێ هەر شەڕدەکاو ناوەستێ.

بەشی یەکەم

بازاڕ

بەهار هەمیشە درەنگ دەگەیشتە ئێرە ، بەڵام ئەمساڵ بەفر هەر لەسەر چیا گەردنکەشەکان سپی دەچۆوە. بەهارەکەی قەڵای دمدم تازە پێڕۆکە ببوو. تەنیا ئەوانە مابوون کە زستانان با-دەپەناو پەسێوو چاڵە قووڵەکانی دەکردن، ئەوانەش تا گەرمای هاوین دادەهات نەدەچوونەوە.

لەو ڕۆژانەدا خەڵکی قەڵا خەریکی شۆم و تۆکردنی بەهارە بوون، هەندێ هەر لە ئاخپێنەکانی دەوروبەری ماڵاندا دەغڵ و دانیان دەچاند. ئەو بەیانییە پەڵە هەورێك لە سەرووی چیاکانەوە پەیدا بوو، ڕێژنە بارانێکی بەخوڕەم بەسەر قەڵای دمدمدا باریو تۆزو خۆڵی زەوی داپەستاوت و سەر لەنوێ خۆشیکردو بۆوە بە سامان. هەتاوە خۆشەکەی بەهارێ پەنجەی لە عەرزی گیرکرد. ئەم بارانە بۆن و بەرامەی هەوای پاك و خاوێن کردەوە. ئێمە لە کوردەواریدا بەم جۆرە بارانە دەڵێین: (گور گەزێ)...

ئاوی ڕوباری گەلی کە بە بن قەڵادا تێ دەپەڕی لەتاو ئەم گەرما بەتینەی بەهاری شێلوو و پڕ بە گەلی کەفی دەکردو، لەسەرڕا تیژ دەهاتە خوارێ، هەر گاشەبەردێکی دەکەوتە پێشی ڕای دەماڵی و بە خوڕ بەرەو خواری دەبرد. ئیدی قەت نەتدەگوت ئەمە ئەو ئاوە خۆش و خاوێنەی هاوینە کە لە کانییە دوورەدەستەکانەوە هەڵدەقوڵێ و بە بن قەڵادا تێ دەپەڕێ و دەبێتە ڕوبارێکی گەورەی پڕ لە ماسی ڕەنگاو ڕەنگ و بەهاژەهاژ دەڕوا.

لەو ڕۆژانەدا دارو درەختەکانی کووچەو کۆڵانی قەڵا لەبەر هەتاوی گەرمی بەتینی بەهار فراژوو ببوون و گەڵای سەوزیان لەبەر کردبوو، سێبەریان بۆ مرۆ خۆش دەکرد. دارقەیسی لە جێژنی گوڵاندا بوون. هەندێکیان بەر یان گۆپکەی کردبوو. لە نیوەڕوانێ بەدواوە، ئاو هێندە هەڵدەستا دەگەیشتە ئاشەکەی گەلی. (عەقدی) خاوەن ئاش هەموو ڕۆژێ بەرەبەیانێ زوو لە خەو هەڵدەستا لەگەڵ مەحمود مەرەکانی ئاشەوانی دەچوونە گەلی، شەو ترسیان نەبوو،

سارد بوو، بەفر نەدەتوایەوە، بەڵام ڕۆژانە گاشەبەردی زلیان دەدا پاڵ ئاشی، نەوەك شەپۆلی ئاو بیڕوخێنێ. خەڵکی قەڵا زۆر بەتەنگی ئەم ئاشەوە بوون. جگە لەمەش لەوەتی مەحموود مەڕەکانی ببووە ئاشەوان بەرداشی چاکتر بیراز دەکردو ئاردێکی وردو باشتری بۆ خەڵك دەهاڕی، ڕۆژێکیان بە فەرمانی خانۆ گەڵێ زەلام بە کۆمەکی عەڤدییەوە هاتن و ئاشەکەیان قایم و چەسپتر کرد. بەو هەوا خۆشە، لەوان ڕۆژاندا هەر لە سبیانێوە تا ئێوارێ قەڵا پڕ بوو لە خەڵك، هاتوچۆکەران سەرگەرمی سەوداو مامەڵە بوون، دوکانداران بانگیان دەکرد: (وەرن برا وەرن، وەرن کاکە وەرن،ماڵی چاك و هەرزان بکڕن)...

بازاڕی قەڵا پڕ بوو لە خەڵك: لە دەشتەکی و کۆچەر، لە ئازربایجانیو لە خەڵکی وانێ، لە خەڵکی وڵاتی ئاسۆریان و لە خەڵکی زۆر ناوچەی دیکەش. هێندێك شمەکیان هێنابوو دەیانفرۆشت. هێندێ هاتبوون شمەکیان دەکڕی و بۆ دەرێیان دەبرد. ئیدی بازاڕ جمەی دەهات. دیاربوو خەڵکی چیاکانی کوردستان لە سەرماو سۆڵەی زستانێ ڕزگاریان بوو، هەموو دڵخۆش و ئاسوودە بوون. کڕیاران دەستیان لەنێو دەستی دوکانداران دەناو پاش هەندێ دەستڕاتەکاندن لە نرخیان لە ماڵی فرۆتەنی دەنا، بەڵام دوکانداران لەو نرخەی گوتبوویان نەدەهاتنە خوارێ و پوولێکیان لێ نەدەشکاند ...

بازاڕی قەڵا قاوەخانەی خۆش خۆشی تێدا بوون. لەو ڕۆژە خۆشانەدا تەختیان لە ژێر سێبەری دارو درەختان دادەناو قاوەیان بۆ خەڵك دەگێڕا،ردێن سپی و پیرەمێردان دەهاتنە قاوەخانەکان و بەدەم قاوە فڕکردنەوە سەربهوردی ڕۆژگارانی ڕابردوویان دەگێڕاوە. پیرەمێردێکیان تێدابوو، کەمێ پشت کۆم، کوێرە برینێکی بەسەر برۆی چەپەوە بوو. هەر کە دەهاتە دوو، جارجار چاوی دەقوچاندن و هەڵی دێنان، کوێرە برینەکەی نیشانەی ئەوە بوو کە ئەم پیرە کۆنەساڵە بەرانبەر بە داگیرکەرانی خاکی کوردان زۆری ڕۆژگاری چەتوون و نالەبار دیون. ناوی ئەسکەندەر بوو، بەڵام پێیان دەگوت ئیسکۆ. پیرە فنجانێك قاوەی فڕکرد، ئەوجا چۆکی دادا، گوتی:

ئەو داستانەی بۆو دەگێڕمەوە لە مێژە ڕووی داوە، ئەودەمی هێشتا ساویلکە بووم، بەڵام لاوێکی کەتەی بەخۆوە بووم. بەری سمێڵم، وەك دەڵێن تازە خەتی دابوو. ساڵێکم لە نێو عەشیرەتی خالدیاندا بە خولامی ماڵە مراد بەگی بردبۆسەر، مراد بەگی ئاغام لەگەڵ عەشیرەتی مللادا دوژمن بوون. چەند ساڵ بوو بە سەرو گوێلاکی یەکیاندا دەداو هەمیشە شەڕمان بوو: پیاومان لێك دەکوشتن، یەکدیمان تاڵان و بڕۆ دەکرد. والی (دیاربەکرێ)ش قەتی درێغی لە کۆمەککردن و یارمەتیدانی بەگی عەشیرەتی مللا نەدەکرد.

دەیانگوت گۆیا چەکیشیان دەداتێ. جا والی چ دەربەست بوو بەتەنگی چییەوە دەهات، ئەو دەیگوت: ((خودای دەکرد کورد ئاسەواری یەکیان دەبڕییەوە، خێری ئێمە لەوەدایە.!) بەڵام عەشیرەتی مللا هیچ کاتێ دەڕۆستمان نەدەهاتن و هەر ئێمە ئەوانمان دەبەزاند. جارێکیان بڵاوبۆوە کە پادشای تورك، چەند

هەزار کەسێکی بەسەر کاری شوکری پاشای ناردووە، کوردستانی داگیرکا. ئەم خەبەرە گورجێ لەنێو کوردان بڵاوبۆوە، تەنانەت ئێمەش بیستمان. عەشیرەتەکانی سەر ڕێگای شوکری پاشای هەموو خۆیان کۆك و تەیار کردبوو کە ڕێگە لە دوژمنی داگیرکەر بگرن، بەڵام شوکری پاشا کاتێ گەیشتە گوندەکانی سەر ڕێگای، هەموویانی بەر تۆپان داو بەجارێ وێران و خاپوری کردن. ڕاستە بەینمان لەگەڵ عەشیرەتی مللادا خۆش نەبوو، بەڵام هەر کەبیستمان تورك بەسەر کورداندا دەدەن، ئەوانیش خۆیان کۆکردەوە لە داگیرکەران ڕاپەڕن و دەستدەنە چەکێ.

بەگی وان پەیکی خۆی ناردە کن مرادبەگی‌مە، گوتی:

-ئیتر ڕۆژی خیرەتە، با بەس والی دیاربەکرێ بەیەکماندا دا، پێویستە دەستی یەك بگرین و قران باوێینە دوژمن. هەواڵێکی دیکە بڵاوبۆوە کە گوایا شوکری پاشا گوندە کوردنشینە شەرنەکەرو بێ لایەنەکانی سەر ڕێگاش بە تۆپان دەداو منداڵ و پیرو پەککەوتەش دەکوژێو هەرچی کیژی جوان و ژنی لاویشە بەدیلیان دەگرێ. ڕۆژێکیان بەگی ئێمەو بەگی عەشیرەتی مللا تووشی یەك هاتن، هەرتکیان بە پێی ڕێو ڕەسمی باب و باپیران بەڵێنیان بەیەك دا بەگژ شوکری پاشادا بچن، نەهێڵن پێ باوێتە نیشتمانی ئێمە. بەرەی هەردوو عەشیرەتەکەش گەورەو بچووك بەڵێنەکەیان پەسەندکرد.

عەشیرەتی مللا لە دیاربەکرەوە نێزیك بوون، هەرچی ئێمە بووین تەواوێ دوور بووین. هەرکە پەیکی عەشیرەتی مللا پەیامی هێنا کە شوکری پاشا گەیشتۆتە سەر سنوورێ، ئیدی گورجێ بەهاواریانەوە چووین، بەڵام مراد بەگ خۆی لەگەڵماندا نەهات، زۆرۆ بەگی برا بچووکی لە جیاتی خۆی هەنارد. وێری و گەرناسی زۆرۆبەگ لەنێو کورداندا لەمێژبوو ناوبانگی دەرکردبوو. وەبیرم دێ، زۆرۆبەگ جارجار بەلاوی وەکو مەمانانی دەگوت:

((شەرکەر وێرای بوێریو مێرخاسی دەبێ لەشەڕدا فێڵو دەهۆو تەڵەکەش بزانێ، دەنا پیاو بە کەڵەمێردی ناتوانێ دوژمنی خۆی ژێرخا)).

من خۆم لەم شەڕەدا بووم، زۆرۆ بەگ لەپێشان چەند هێرشێکی توندو کوتوپڕی بردنەسەر، ئەوجا بە فێڵ کشاوە، کە گۆیا شکاوەو هەڵدێ. شوکری پاشاش بە لەشکری گەورەو گرانیەوە وە دوومان کەوت، بەڵام کە گەیشتە چیاکانی مە، ئێمە لەلایەکەوەو عەشیرەتی مللا لە لایەکی دیکەوە دامان پلۆستن، تا قڕمانکردن، داخی چەند ساڵەی دڵی خۆمانمان پێ ڕشتن، جا هەر لەو کاتەوە ئەمنیش کەوتمە نێو کۆمەڵێ سوارەی تورکەوەو لەگەڵیان بەشەڕهاتم، دووم لێ کوشتن، بەڵام یەکێ شیرێکی داوەشاند، سەرم بپەڕێنێ، منیش مەتاڵەکەم دایەبەری، شیر لە مەتاڵ ترازا، لە گوێم کەوت و پەڕاندی. منیش نەمکردە نامەردی گورج هاتمە دەست و شیرەکەم لە دڵیدا نوقم کرد، کوشتم و هەڵاتم. ئەو زەمانە زەمانی کەڵەمێردان بوو، نەك

گاڵتە، ئەو جۆرە کەڵەمێردانە کوان ئێستا؟! ئیدی شوکری پاشا بەرەودوا هەڵات، ڕۆیشت، بڕای بڕای نەگەڕاوە.

لەو ڕۆژە خۆشەدا خورشیدی بازاڕباشی سواری ئەسپەکەی ببوو و چەند یاساوڵێکی وەدووی خۆی دابوو، بازاڕو کوچەو کۆڵانی نێو قەڵای بەسەردەکردەوە. دوکانداران کە دیتیان، گوتیان: ((دەك بەخێر نەیێیت، ئاخۆ دیسان چ بڵێ؟!)) بازاڕ باشی فەرمانی بە هەموو دوکاندارو خاوەن خان و شوێنانی دیکەدا، گوتی:

ئەمن دوو ڕۆژ لەمەوپێش پێم نەگوتن: ((ئیتر بەهارەو گەرمە، دەبێ جۆگای پێش دوکان و خانەکانتان پاککەنەوە، یەعنی چی هەروەکو خۆیەتی؟ سبەینێ دەگەڕێمەوە خوام لەوخوایە پاك نەکرابنەوە. سا سوێندم بە چی یەکی سزایەکی گرانتان بدەم. پاشان نەڵێن لە خۆڕایی سزای داین. بازاڕباشی ئەم فەرمانەی بە دەنگێکی وا بەرز گوت خەڵکی گوزەرەکانی دیکەش گوێیان لێبێ. ئەنجا بەرەو کارگەکان ڕۆی. ئەم کارگانە بەرەو لای شوورەی قەڵاوە لە سەرووی بازاڕی بینانرابوون، ئەمانەش تەنیا جێگای کارگە نەبوون، بەڵکو وەستاژن و منداڵانیشیان تێدا دەژیان. هەریەك لەپێش کارگەی خۆیدا زنجێکی دروست کردبوو، دەگەڵ ماڵ و منداڵەکەی تێدا دەژیا. ئەم کارگانە وادروست کرابوون، ئەگەر پیاو بۆ بازاڕ هاتبا دەبوو بە بەردەمیاندا تێپەڕیبا. چونکە لە کارگەکان بەولاوە ئیدی شورەبوو پیاو نەیدەتوانی لە شوێنێکی دیکەوە ڕەت بێ. کارگەکان دوو ڕیزی ئەم بەرو ئەوبەر بوونو شەقامێکیان لەبەیندا بوو. لەبەر دەرگای هەموو کارگەیەکدا سەکۆیەکی تەختەدار هەبوو، هەر بەرهەمێك لەو کارگانە دروستدەکران، یا دەخرانە سەر ئەم سەکوانە یا بەداردا دەکران. جا چ لەو کارگانە دروست نەدەکرا؟! کارگە هەبوو، پاوەنی ئەسپ، نی گوێدرێژ و ئێستر و گای تێدا دروست دەکرا، کارگە هەبوو دەفرو ئامانی مس، سەتڵی گەورە، مەنجەڵ، تەشتی هەویر، کەوچك، سینی، لەنگەری، مسینەو لوولێنەو شتی دیکەیان تێدا دروست دەکران ودوایە بە قەڵایی سپی دەکرانەوەو دەبەر هەتاو دادەنران، چریسکە چریسك دەچریسکانەوە. کارگەی دی هەبوون چەکیان تێدا سازدەکردن: لە خەنجەر، لەشیر، لە مەتاڵی پۆڵا، لە سەرە نێزەی سێ پالوو، لە زرێ، لە سەرکۆمو کڵاوخوودو شتی دیکە. کارگەی واش هەبوون زینی نەخشراوی باڵکداری چاك و نەخشین و جوانی وای تێدا دروستدەکران ئەگەر سوار بۆ ڕێگای دووریش بچووباو مانگێکیش لەسەر ئەسپەکەی دانەبەزیبا وەڕەز نەدەبوو، هەروەها ئاوزەنگی، لغاوی ئەسپ، ڕەشمەی بەنەخش و نیگار، کۆپانی گوێدرێژ، نی هێستر و جل و جیازی وشتریشی تێدا دروست دەکران.

هەموو بەیانیەك تاریك و ڕوون، پێش ئەوەی شار لە خرپەی خەوی بەرەبەیان وەخەبەربێت، دووکەڵی کارگەکان بڵندەبۆوەو شاگردان پاش ئەوەی دەمەکانیان بە کورەکانەوە دەچەسپاند و بە ئاگری خەڵووز گەرمیاندەکردن، دەبوا ماوەیەکی زۆر بیاندەماندبان،

تا پارچە ئاسنەکان باش جۆشبخۆن ونەرم ببنەوەو بتوانرێ وەبەر چەکوش بدرێن و شمەکی فرۆتەنییان لێ دروست بکرێت.

لەبەر ئەوە هەموو کارگەکان لەپێش بازاڕ و دوکان و خانەکاندا دەکرانەوەو لە سبیانێ زوەوە ئیدی کار بێ وچان بە گەرمی دەستیپێدەکرد.

لە کارگە بچووکەکاندا هەردوو سێ کارگەر کاریان دەکرد، بەڵام کارگەی واش هەبوون، جگە لەوەستای خۆی، هەشت، نۆ، دە کارگەرو شاگرد کاریان تێدا دەکردن. پیاو کە دەینۆڕیە ڕەنگی کارگەکان دەموچاویان لە تەنی و هیسان ڕەش دەچۆوە، چونکە هەمیشە لەبەر ئاگرو دووکەڵ و تەنیدا بوون...

کەسانێك کە دەهاتنە نێو ئەم کارگانە هێشتا لە کار ڕانەهاتبوون، لەبەر تەق‌وهۆڕی چەکوشان و ئاورینگ و پریشکی ئاگر، کە بە چوار نکالاندا پەرت و بڵاودەبۆوە، وەڕەز دەبوون...

ئەم کارگانە بە زۆری ئی کوردی سلێمانی[1] و دیاربەکرو، شام و جێگاکانی دیکە بوون، بەڵام کارگەری عەرەب و ئەرمەنیشیان دەگەڵ بوون.

کاتێ خورشیدی بازارباشی گەراوە، دیتی لە نێو بازاڕ، هێشتا خۆڵەمێشێکی زۆر لە بەردەم کارگەکاندا کە لە زستانێرا هەر مابوون، کەڵەکەبوە. توورە بوو، دەستی بەقیژە-قیژێ کرد، گوتی:

-ئەمن چەند جارتان پێ بڵێم، گوزەرو بەردەمی کارگەکانتان پاك بکەنەوە؟ تا کەی لێتان بێ دەنگ بم...

بازاڕباشی هەڵیکوتایە سەر یەکیان‌و بەر قامچی‌یانی‌داو لە یاساوڵانی ڕاخوڕی: ((بیگرن، بۆ دیوخانێی بێنن))...

ڕاستە شاری قەڵای دمدم وەکو شارە کەوناراکانی سەردەمانی پێشوو هێند گەورەو فراوان نەبوو، بەڵام ئەمیش ببوو بە شارێکی زۆر چاك و چت خەیاڵ کردبا تێدا وەچەنگ دەکەوت. سەرەڕای هەندێ کەلەهەموو ناوچەکانی دەوروبەریەوە کڕیار و فرۆشیار ڕوویان تێ‌دەکرد، هەروەها لە وڵاتە دوور دەستەکانیشرا بازرگانی بۆ دەهاتن و کوتاڵی خۆیان دەکڕی و دەگەڕانەوە. لە شاردا گەلێ گوزەر و شارێ هەبوون، جگە لە دوو بازاڕ مەیدانێکی ئاژەڵیشی تێدابوو. لە مەیدانێکدا پەزو وڵسات‌و ئەسپ و ماینی کەحێلەی کوردەواری دەفرۆشران. خەڵك لە هەندەرانرا دەهاتن ئەسپی کەحێلەی کوردیان دەکڕی. کڕیاران کە لە بابەت و جۆرو ڕەسەنی ئەسپی کوردی دەدوان، دەیانگوت:

-ئەسپی کەحێلەی کوردی گوێیان کورت و مقەستییە، سمیان خشت و خڕە، سنگیان دەرپەڕیوو پانە، سەریان بچووکە، ئەستۆیان قەفە، باریك و زوران، ورگن و تەپ نین، پێت وایە کەم ئالیکن، بەڵام دەتوانن چەند ڕۆژ بەرگە بگرن، ڕێگای چەگلاوی و بەردەڵان و ڕەقەن، چیاو هەڵدێر، گەلی و کەندالێ، بۆ ئەسپی کەحێلەی کوردی وەکو یەکن، هیچ جۆرە گیانلەبەرێکی بەدەست‌و پی لەبەر بازیان ڕزگاری نابێ، هەتا کارمامزیش. فرە وشیار و زرنگن، تروك و سرکن، سواری خۆیان دەپارێزن... هەربۆیەش خەڵك لە هەموو چوار نکاڵی دنیاوە دێن و بەهەر نرخێك بی دەیانکڕن...

لەشار گەلێ دوکانی جۆراوجۆر هەبوون، لە دوکانی عەتارو وردەفرۆشان، متوموروو زەنگیانەو، دوگمەو کوژەکەو دەرزی ودەزوو، کشتەك و قەیتانی ڕەنگاو ڕەنگ و قۆچکەو مێنەکەو کڵاوو دەستەسرو توول و شاڵی ئاوریشم و کرمەك‌و تەقی گەردن و گەلێ شتی دیکە هەبوون. دوکانی کاڵاو قوماش فرۆشان هەبوون. جا کاڵاو قوماشی چ وڵاتێك لەم شارە نەبوو؟! ئەفغانستان و لە چۆغەی ئێرانت، لە قەدیفەی بەسرەت و لە چیتی فەرەنگت، ئەمانە گشت هەبوون. ڕیزێ لە کارگەکان ڕەنگ ڕێژ بوون، بەن و ڕێسمانی فەرش و قالیچەو مافوورو ڕایەخ و بەڕەو خورج و تێرو بوزەڵەو چارۆکەی کۆنی ئازووقەو دانەوێڵە فرۆشتنیش هەبوو: لەو دوکانانەدا گەنم و جۆ، گارس، گەنمەشامی، نۆك، نیسك و دانەوێڵەی دیکە دەفرۆشان.. لە شار گەلێ چێشتخانەی خۆش هەبوون: لە چێشتخانان لە سبحەینێرا تا ئێوارێ لەسەر ئاگری ڕەژی ئەوە هەر چێشتی جۆرجۆر بوو و لێ دەنران. پیاو کە بە پێش دەمی وان چێشتخانانداندا تێدەپەڕی بە بۆن و بەرامەی خۆش مەسا دەبوو و ئەگەر برسیشی نەبایە ئیشتیای دەچوو نێی: قاورمە، یاپراخ، قلیانی سەرسێڵ، تاسکەبابی، شیشکەباب، ڕشتەو ساوار، گۆشت و برینج، ناوساجی، شلکێنە، کەشکەك، پەلوولەو چێشتی دیکە ئەوانە هەموو هەبوون. چێشتخانان هەمیشە پربوون لە بازرگانان، دوکانداران، سەرەك عێل و خاوەن خان و کاروانچی و قەتارچییان کە بۆ ماڵ فرۆشتن هاتبوونە قەڵایێ. هی واش هەبوون خۆیان نەدەچوونە چێشتخانان، ئەوانە دەوڵەمەندی گەورەی شار بوون و خاوەن عەمباری پڕشمەکی تایبەتی بوون و ماڵیان بە تۆمەری دەکڕی و بە تۆمەریش دەیانفرۆشتەوە.

خاوەن چێشتخانان تاشت و فراوین و شیویان بە سەرکاراندا بۆ دەناردنە جێی خۆیان و جاروباریش خواردنیان بە تایبەتی بۆ ڕادەسپاردن و بەوجۆرە خواردنەیان دەگوت: ((خواردنی ڕاسپاردەو دڵخوان)) جگە لەوانە چێشتخانەی دەست کورتانیش هەبوون: سەروپێی بزن و مەڕو جوانەگا، وەکو دەڵێن وردە پزوورو پرزۆڵەو قاورمەی ڕێوی‌و سی‌و جگەر و پڵاوی هەرزن و سیراوو زۆر شتی دیکەیان تێدا دروست دەکردن. ئەوان چێشتخانان هەمیشە لە خەڵکی هەژارو لات ژاوەیان دەهات، هەندێکیان خێرو خۆشی شاری قەڵایان بیستبوو، لە هەندەرانرا هاتبوون، ئی واشیان تێدابوون لە ترسی خنکاندن و زوڵم و زۆری شای ئێران و پادشای ڕۆمی بە هەزار کولەمەرگی گەیشتبوونە وێ و ڕزگار ببوون. پیاوی زاناو خوێندەوارو وشیار تێگەشتووشیان دەنێودا هەبوون.

---

[1] سلێمانی ئەودەم نەبوو. تۆ بڵێی هۆزی سلێمانی مەبەست نەبێ؟

لەسای دەسەڵاتی خانۆ کەس نەیدەتوانی- لەهەر تیرەیەك با زۆر لە کەسێکی دیکە بکا...

پیاوی وا هەبوون دەچوونە لێرەوارو جەنگەڵستانان داریان دەبڕی و بەکۆڵ دەیانگوێزتەوە بازاڕی و دەیانفرۆشتن، یا هەر لە لێرەواراندا دەیانسووتاندو دەیانکردە ڕەژی و دەیانگوێزتەوە شاری و بە کارگەکانیان دەفرۆشت، بە چێشتخانەو ماڵانیان دەفرۆشت. هەندێکیشیان ببوونە ئاوکێش و بە کوندە ئاویان بە ماڵاندا بە پارە دەبەخشییەوە، هەندێکیشیان لە نێو بازاڕ حەمباڵییان دەکردو بە دڵێکی شادو ڕەحەتەوە نانیان بۆ خۆیان پەیدادەکرد، زۆر چاکیش ڕێزیان لە یاساو ڕێ و ڕەسمی شاری قەڵای دمدم دەناو هەستیان بە هەرکەسێکی غەیان و ناپاك کردبا دەسبەجێ خەبەریان بە دیوەخانی خانۆ دەداو دەیانگرت.

چێشتخانەکان هەمیشە پڕ لە هەژارو دەرۆزەکەرو دەروێش بوون. نانەواخانەیەکی زۆر لە شار هەبوون، تیری سەرساج، لەواشەی تەندوور، بۆکۆن، کولێرە تەفتوون، کولیچەو گاڵگاڵی، کادە، حەلوا، زلوبیاو زۆر شتی دیکەی جۆراو جۆریان تێدا دروست دەکران. ناوبەناو شاگردی کارگەکان بە پەلە دەهاتنە نانەواخانەکان، لەواشەیەکی گەرم و گوڕیان بە یەك دوو قوڕۆش دەکڕێ، هێند بەلەزەت هەڵیان دەلرفاند هەر دەتگوت نایجوون، ئەوجا، پاشان بەدەم لەواشە هەڵلرفاندنەوە دەگەڕانەوە کارگەکان...

خورشید لە گوزەری کارگەکانڕا بەرەو ماڵی مووسا هات، ماڵی مووسا چێشتخانەیەکی دوو نهۆمی گەورەو هەراوی بەرانبەر بوو. ئی کوردێکی خەڵکی جزیرو بۆتانێ بوو، ناوی بەدر بوو، کە خورشیدی بەسواری لە پێش دەرگای چێشتخانەکەی دیت وەستاوە، دەستەخۆ وەدەرکەوت و ئیکلامی بۆ کێشا، گوتی:

-فەرموو، قوربان، هەر ئێستا لە قلیانی برژاندنێی سەر ساج بویمەوە گۆشتەکە گۆشتی کاوڕی یەکساڵەیە، ئەگەرچی دەشزانم کاروبارت هێندزۆرە ناپەرژێتە سەر هیچی دیکەو ناتوانی لێرە گیر بی. بازاڕباشی سەرڕای ئەوەی کە کۆمەڵێك ژیلەمۆو خاکەو سەرەبزووتك و خوێن و خوڕو گۆتاوەڕۆی مێش تێ وروکاوی لەبەر چێشتخانەکەیدا دیت، بەڵام مته‌قی نەکرد، لە ئەسپێ پەیا بوو و یاساوڵان ئەسپییان بەداڕێکەوە بەستەوە، چوونە ژوورێ دانیشتن. پاش ئەوەی تێروپڕیان قلیانی سەرسێڵ خوارد و سەرو جامیان شەربەتی شیرین بەسەردا خواردەوە، دیسان سواربوونەوەو بەبێ: ((بەزیاد بێ، خوا نەیبڕێ و ماڵ ئاوایی‌کردن)) تێیانتەقاند و ڕۆشتن.

خورشیدی بازاڕباشی پاش ئەوەی کە لەم سەر تا ئەوسەری نێوشار گەڕا، هاتە بەردەرگای ئەشکەوتێك، کە تۆپیان تێدا دروستدەکرد، وەستا. خانۆ وەستایەکی پسپۆڕ و شارەزای فەلەی لە (وان)ێرا هێنابوو، ناوی خاچۆ بوو، لەو ئەشکەوتەدا تۆپی بۆ دروست دەکرد. ئەشکەوتەکە قەدەغەکرابوو ، بێ ئیزن خواستن، خورشید نەبێ، ئیدی کەسی دی ڕێ نەدەدرا بچێتێ. بازاڕباشی کە گەیشتە بەر دەرگای ئەشکەوت دابەزی و ئەسپەکەی لەگەڵ خولامەکانیدا لەبەر دەرگا بەجێ هێشت و بە تەنیا چوو بۆ ئەشکەوتێ. چەند پاسەوان و کێشکچی‌یەك کە بەردەوام لەپێش دەرگای ئەشکەوتەکە کێشکیان دەگرت، دەیانزانی کە ڕێگا تەنیا بۆ خورشید بەرەڵڵایە، ئیزنیان دا، خاچۆ هەر لە دوورەوە کە چاوی بە خورشید کەوت، بەرەوپیری هات، گوتی:

-وەی بەسەر چاوان هاتی، کاکە خورشید، ئەمرێ... خزمەتێ... فەرموو بڵێ...

-زاڵم ئەمر دەکات خاچۆ گیان، من ئەمر بەسەر تۆدا ناکەم، بەڵام دوێنێ خانۆ ڕایسپاردم کە بێمە کن جەنابت لێت بپرسم چەندت ئاسن پێویستە بۆ کار تا بنێرین بۆت بکڕین؟.

خاچۆ پیاوێکی زۆر ئاقڵ و بلیمەت بوو، کاروباری خۆی بە ژێری و ڕێکوپێکی جێبەجێ دەکرد، سڕی خۆی لەکن هەموو کەسێ نەدەدرکان.

هەندێ ڕاما ئەوجا گوتی:

-((من بۆ خۆم کارێکی گرنگم بە خانۆیە، لە پاشان خۆم بە تایبەتی دەچمە خزمەتی و عەرزی دەکەم، کە چەندم ئاسن پێویستە...))

خورشیدی بازاڕباشی سوار بۆوەو بەرەودەرگای موسڵ ڕۆشت، جارێ نەگەیبوە بەر دەرگا دەنگی زەنگۆڵەی کاروانی بازارگانانی بەرگوێ کەوت، هەناسەی لەبەر خۆی بڕی، کە گوێی ڕاهێشت دەنگی زەنگۆڵەی وشتران بوو، ئیدی لە خۆشیان هەر وەخت بوو گەشکە بیگرێ، چونکە خانۆ، هەرچەندە خەرج و باج و گومرکی ئەستاندنی لە بازرگانانی بیانی قەدەغە کردبوو، نەی دەهێشت کەس لە سنووری یا لە نێزیکی وڵاتی ئەو کاری بەسەر بازرگانانەوە بێ و، هەمیشە بە سەربەستی سەوداو مامەڵەی کڕین و فرۆتنی خۆیان دەکرد، بەڵام خورشید دیاریو بەرتیلی خۆی هەر وەردەگرت! بۆیە کاروان لە هەموولایەکەوە ڕووی دە قەڵای دمدمی دەکردو بازرگانان بەکاوەخۆ چیان ویستبا دەیانفرۆشت وچیشیان پێویستبا دەیانکڕی، ئیدی لەبەر هەندێ، بازاڕ هەمیشە پڕی کوتاڵ و شمەکی فرۆتەنی بوو و چت گوتبا دەس دەکەوت. بگرە لە شارەکانی هیندستانێرا، لە ئەفغانستانەوە، لە شامێرا، لە حەڵەبێرا، لە ئەستەمبوڵ و ڕۆمێ و ئێرانێرا ڕوویان تێ دەکرد، خورشیدی بازاڕباشی بەدزی خانۆوە بێ دەستکەوت نەدەبوو، هەر بۆیەش، بوو، دڵی بە دەنگی زەنگۆڵان خۆش دەبوو. بازاڕباشی بەرەو دەرگا وەسەڵەف کەوت.

کاتێ دەگەڵ خولامان لە شوورەی قەڵا ڕەت بوو، ڕوانی کاروانە وشترێك بە دە قەتار وشترەوە وەستاوەو گەورەی کاروانیش لەگەڵ سەرۆکی دەرگەوانان قسەدەکا. گەورەی کاروان سواری وشترێکی گەردنڕەش ببوو، ڕدێنێکی درێژی بەردابۆوە، وربەیەکی سپی لە

بەردابوو، چەفتەیەکی سپی بەرین و عەگالێکی ڕەشی بەسەرەوەبوو، چەفتەکەی هێند هەراو بوو شۆڕببۆوەو نیشتبوە سەرشانی.قەندەیەکی درێژی سەرزلی بەدەستەوە بوو، قەندەی دەکێشا...

خولام و دوونائۆم وشترەکانی هەموو بەچەکەوە لە دەوری وەستابوون، وا پێ دەچوو بازرگانباشی زمانی کوردی نەدەزانی، وەرگێڕی هەبوو، چی ویستبا بە وەرگێڕی دەگوت، ئەویش بۆ سەرۆك دەرگەوانی وەردەگێڕا سەر زمانی کوردی. خورشید لە بازرگانباشی چوە پێشێ، سڵاوی کرد، گوتی:

—مەرحەبا

بازرگانباشی سڵاوی ئەستاندەوە. خورشید عارەبی چاك نەدەزانی، بەڵام چەند ساڵ بوو، بازاڕباشی بوو، هەندێ سەری لێ دەردەچوو، بازرگانباشی پێی وابوو ئەوەی سڵاوی لێ کرد عارەبی دەزانێ، بۆیە ڕووی لە وەرگێڕ کردو دەستی بە قسان کرد، وەرگێڕیش گورجێ وەری گێرا سەر زمانی کوردی، گوتی:

— بازرگانباشی دەڵێ ئەمە کاروانی شامێیە، ئەمن ناوم (ئیبنوبەتووتە)یە[2] لە مێژە ناوبانگی قەڵای دمدمم لە بازرگانان بیستوە. بۆیان گێڕامەوە کە خانۆی لەپ زێڕین پیاوێکی ماقووڵ و بەبەزەو بازرگان پەروەرە. ئەوە یەکەم سەفەرمە بۆ ئێرە. بزانم ماڵ لێرە بە برەوە، ئیدی کاروانم هەمیشە بەرێوەدەبێ. خورشید بە زەردەخەنەیەکەوە، گوتی:

—بە بازرگانباشی بڵێ بەخێربێی، بەسەرچاوان. فەرموو چی ماڵی بازرگانیت هەن دە بازاڕی قەڵایەی باوێ، بزانە چەند زوو دەفرۆشرێن. بازاڕی قەڵا هەمیشە لە خەڵکان ژاوەی دێ، لێرە نەك هەر کورد بەڵکە ئاسۆری و فەلە، ئازربایجانیشی لێن. هەر وردەو موردەیەکی لە هەندەرانرا بێ جێبەجێ دەفرۆشرێن و.چی نامێنیتەوە... خورشید هەند بە لەبزێکی شیرین و خۆش لەگەڵ بازرگانباشی دەدوا کابرا واقی وڕمابوو، لە خورشید ڕامابوو، لە دڵی خۆیدا دەیگوت هەبێ و نەبێ ئەمە خانۆی لەپ زێڕینە، دیسان ڕووی کردە وەرگێڕ، بە عارەبی تێ هەڵچۆوە، وەرگێڕ بۆی وەرگێڕا سەر زمانی کوردی، گوتی:

—بازرگانباشی دەڵێ: ((ئەمن زۆر خۆشحاڵم کە بۆ یەکەم جار لەبەر دەرگای ئەو قەڵا گەورە ناودارەدا بەخزمەت میر خانۆی لەپ زێڕین دەگەم))..

خورشید گوتی:

بە بازرگانباشی بڵێ، ببوورێ، من خانۆی لەپ زێڕین نیم، ئەمن بازاڕباشیم، بەڵام وەکو ئەو فەرمووی، بەڵێ ڕاستە، خانۆی لەپ زێڕین زۆر میوان پەروەرە، بە تایبەتی لەگەڵ کەسانێك کە بە دڵی

---

[2] ئیبنوبەتووتە: پێم وایە نابێ ئیبنوبەتووتەی جیهانگەڕی مەبەست بێ!

پاکەوە دێنە شارەکەمان)). بازرگانباشی کەمێ گۆڕاو لەو قسانەی کردبوونی مەیلەو شەرمەزار بوو.

خورشید فەرمانی بە گەورەی دەرگاوانان دا، کە بازرگانباشی ببەنە بازاڕ، بەڵەدێکی دەگەڵ بخەن و بیبەن و خانی موسا دایمەزرێنن. ئەوجا خۆشی دای قلاشت، ڕۆی، خانی موسا تازە بینانرابوو، ئەم چاوانەش دەرگایان بەسەر بازاڕدا دەکراوە. کە بازاڕ دادەنرا بازرگانان پێویستیان بەوە نەبوو شمەك لە خانەوە وەگوێزنە نێو بازاڕی، بەڵکو هەر لە دیوی بازاڕێرا دەرگای ئەم چاوەخانانەیان بەسەر بازاڕدا دەکردەوەو ئیدی هەر خۆی دەبوو بە بازاڕ...

کاروان هێشتا نەگەیشتبوە خانێ، موسا هەر کە دەنگی زەنگۆڵەی بەرگوێ کەوت دەس بەجێ وەدەرکەوت، چوو بە پیریانەوە. ئەو بەڵەدەی خورشید ڕەگەڵ بازرگانباشی خستبوو خێرا خۆی گەیاندە موسا، ڕای گەیاندێ، گوتی:

-هاپۆ موسا، خورشید ئەم کاروانەی بۆ کن جەنابت ناردووە، دەبێ لە خانەکەی خۆتدا شوێنێکی چاکی بۆ دابین کەی. موسا گوتی:

-((وەی بەسەر چاوان، جا داخوازێکی لە خورشیدەوە بێ کوو جێبەجێی ناکەم. موسا عەرەبی جوان دەزانێ، لەگەڵ بازرگانباشی‌دا بە عارەبی ئاخاوت، بازرگانباشی لە سەرەخۆ سێ و چوار باسقەندەی لە ملی وشترەکەی دا، گوتی:

-ییخخخ، ییخخخ، ییخخخ...

وشترەکە لە پێشان چۆکی‌دادا، ئەوجا هەردوو لاقی نوشاندەوەو ییخی خوارد. بازرگانباشی دابەزی و سلاوو چاك و چۆنیان لێکرد. موسا وەپێش بازرگانباشی کەوت، بردی چاوەخانێکی لە چاوەخانان نیشاندا.

بازرگانباشی کەچاوی بەچاوە خانێ کەوت، واهەراوو خۆش و بەتەختەبەندو ڕەفتار ڕێك و پێکە، گوتی:

((وەڵلا خانی وا مەگەر هەر لە بەغداێ هەبێ. بگرە زۆر چاتریشە.. بنۆڕێ، بنۆڕێ، هەتا وەجاغو ئاشپەزخانەشی تێدایە)).... بازرگانباشی وەدەرکەوت، فەرمانی بە خولاماندا بارو بەستە هەموو ڕاگوێزنە نێو خانێ. خولامان لە پێشدا وشتریان هێنا حەوشێ، ییخیان دان، بوو بە بۆڕە- بۆڕی وشتر. ئەوجا باریان کردەوەو شمەکیان گواستەوە نێو خان.

دەمەو نیوڕوانێ بوو، خورشید بەرەو ماڵێ چوو، بەلام بەقەستی لەو کووچەوە ڕۆی کە ماڵی ((مەخسودی) لێ بوو. کە نێزیك بۆوە، دلبەر لەبەر دەرگای ماڵەخۆیان خەریك بوو لەبەر هەتاوێ ڕایەخ و فەرشی هەڵدەخست و تۆزو خۆڵی زستانێی لێ دەتەکاندن، جێژنێ سەری ساڵێ نێزیك ببۆوە. دلبەر هەند بەشەوق خەریك بوو، چ ئاگای لە خورشید نەبوو، شوویەکی بەدەستەوە بوو، قالیچەو مافورانی پێ دەتەکاندن. خورشید کە چاوی بە دڵبەری شۆخ و بەدەو کەوت ئاگری لە جەرگی بەربوو. دەستی برد قەدەرێ سمێڵە

باریکە تەنکەکەی باداو کۆڵۆسێی لەسەری کردەوەو یەك دوو بۆڵژنی لێوە هات... ها مانا دلبەر گوێت لێ بێ، بە خولامانی گوت:

-ئەرێ ئەوە بۆچی وەکو وشتر سوار بەسەر پشتی ئەسپەکانتانەوە لۆقەلۆقتانە! دەڵێی نە لە تیرەی بەرۆدارن و نە لە جەنگاوەرانی خانۆی لەپ زێڕینن! کورە خێراکەن.

خورشید هێشتا بابی مابوو، زۆری ژن هێنابوو، دەگەڵ ئەوەش سێ ژنیشی هەبوون کەچی دڵی چووەبوە دلبەری چاوو برۆ ڕەشیش، زۆر جاران خەڵکی ناردبوە ماڵە مەخسودی خوازبێنی بۆ بکەن، پەیتا پەیتا دیاری و نیشانی بەنرخ و نایابی بۆ دەنارد، هەرچی لە بازرگانانی وەچەنگ دەکەوت دەپێشدا بۆ وی دەنارد. بەلام چەندی دەکرد دڵی دلبەری پێ نەدەکردراو نەیدەتوانی بابیشی وەتاماحێ خا. هەرچی بۆ دەنارد بەسەر خوازبێنی کەراندا دەدرانەوەو بە ناهومێدی دەگەڕانەوە، بابی دەیگوت:

-کابرا سی ژنی هەن، دلبەر نادەمە سەر سێ هەوی‌یان. بابچێ کچێکی دی بە پارەو بەرتیلان پەیدا کا.

بەراستی جا دلبەر کچێکی زۆر جوان بوو، بەژنێکی ناسکۆڵەی تەنکی سۆسکەیی هەبوو. دەم و چاوی وەکو مانگی چاردەی، خڕوخشت بوو. خاڵێکی، نزیکی خوبابی، بە ڕوومەتی چەپەوە بوو. هەرچی چاوی بە گەردنی سپی بەفرینی، بە کوڵمەی ئاڵی وەك سێوە لاسوورەی کەوتبا شێت و شەیدای دەبوو، نەك خورشید بەڵکو هەزاری وەك ئەوی وێڵی کێوو بیابانان دەکرد.

زۆر لاوی شۆخ و شەنگی قەلا، گەلێ کوڕە ماقووڵی عەشیرەتی بەرۆداری[3] بەهەویا بوون و خوازبێنی‌یان دەکرد، بەلام دلبەر دڵی نەدەچووە کەسیان‌و شووی پێ نەدەکردن.

جگە لە جوانی‌و شۆخ‌و شەنگی، بە گفتوگۆ، هێند دەم و دووی شیرین بوو دەتگوت لە بەرەی ئینسان نیە، هەر دەتگوت کۆترەو دەگمێ. چاوی بە کل نەدەڕشت، نەشارەزا سەیری کردباو لێی وردباوە سەت سوێندی دەخوارد چاوی ڕشتوە! بیست و چوار کەزی درێژی بەسەر پشتدا شۆڕدەبوونەوە. بۆ جوانی چەند پوولەکەماسی‌یەکی بە قەیتانی سوور بە کەزی‌یەوە بەستبوو، بۆ وەی لە چاوەزار دوور بێ، چەند نووشتەیەکیان لەکن مەلا بۆ لەبەر قورئانێ نۆسیبۆوەو ئەوانیشیان هەر بە کەزییەوە بەستبوو. کەمەربەندێکی زێوی زێرکفتی دەکەمەر بەستبوو. تاسێکی زنجیرداری زێوی لەسەر بوو، بەرچەنەی، تۆقەی گەردنی، مت و مۆری‌و زەنگیانەو مەرجانی سنگیان داپۆشیبوو، لووتەوانەیەکی زنجیرداری لە چەپرا، بە کەپۆوە بوو، زنجیرەکەی بە بەرسنگیدا شۆڕدەبۆوە.

بازنەکانیشی هەر زنجیردار بوون. جووتێ پێلاوی وانێی لەپێدا بوون.

---

[3] بەرۆدار: برادۆست. ئەو نێوە نەبیستراوە.

دلبەر کە چاوی بە خورشید کەوت، بە ڕێو ڕەسمی باب و باپیران ڕووی لێ وەرگێڕاو پشتی تێکرد. بەڵام خورشید بە قەستی لێی نێزیك بۆوە، گوتی:

گیانە شیرینەکەم، ڕووشم لێ وەرگێڕی، ئەوتۆ هەر نێچری خۆم و کابانی ماڵە منی:

دلبەر ئەم قسانەی خورشیدی زۆر پێ ناخۆش بوو، ناچار پەردەی شەرمێی هەڵداوەو مەردانە بەرپەرچی داوە، گوتی:

-تۆ بەناڕەوا گومان دەبەی و بەو ڕەنگە بیردەکەیتەوە. من نێچیری تۆ نیم، ئەتۆ سێ نێچیرت وا لە ماڵێن، چاوەنۆڕتن، بگەڕێیەوە کنیان.

-چما پارووییەکی زیاتر بۆ پیاو گوناهە. ئەدی قورئان مافی وەی بەمەمانان نەداوە؟

-دەڵێم برۆ بەرێی خۆتدا، من نێچیری دەمو لەوسی شتی وەکو تۆ نیم...

-ساوەڵڵا، بە پارەبێ یا بەزۆر هەر دەتهێنم...

-ڕەنگە تۆ پێت وابێ، هەر لەبەروەی بازاڕباشیت دەتوانی بەهەموو جۆرێ کچی خەڵکی بەزۆر داگیربکەی. تۆ خۆت زۆر چاك دەزانی من چوار برام هەن، وەك ڕێوی کەوڵت دەکەن، کابرا نابێ تۆزی ئاقڵت بێ.

دلبەر لەم قسانە بۆوەو چووە ژوورێ...

بەڵام با ئەوەش بڵێین کە دلبەر لە مێژبوو دڵی چوبووە شەبابی کوڕی عەدی، چەند جاران لە دەشت و دەرێ لە کاتی حەسانەوەی ژێر سێبەری دارو درەختان بەڵێنیان بەیەك دابوو و سوێندیان بۆ یەك خواردبوو کە بۆ یەك بن. کوڕو کاڵانی قەڵاش هەموو دەیانزانی، دایك و بابی دڵبەریش پێیان زانیبوو و دەرێی ئەو دڵدارییەی واندا نەدەوەستان، چونکە لە لایەکی هەردووك هاوتیرەی یەك بوون و لەلایەکی دیکەوە مەخسودی باوکی دلبەر و عەدی بابی شەباب برای شیری یەك بوون. وەختێ دایکی مەخسود دەمرێ دایکی عەدی بە شیری خۆی مەخسود بەخێودەکا. ئەم دوانە هەر لە مندالی‌ڕا یەکدی‌یان خۆش دەویست، کەسێ قسەیەکی کاڵی بە یەکیان گوتبا ئەوی دیکەیان لەسەری هەڵی دەدایەو نەیدێشت بێ پشتیوانی بەخۆیەوە ببینێ. جگە لەوەش هەردووك دە پێناوی پاراستنی قەڵا لە شەڕێکدا قاڵ ببوون و برایەتی خوێنیشیان چەسپیبوو. مەخسوود و عەدی زۆر جاران قسەیان لەبارەی ئەو کوڕو کیژەوە کردبوو، هەردوکیان بڕیاریاندا بوو مەسەلەکە بڕنەوە، هەر مابوە سەر هەندێ کە پایزێ لە شاییەکەی برای دلبەری بوونەوە خوازبێنی کەر بنێرێتە ماڵە مەخسودی.

بەشی دووەم

مزگەوت بیناکردن

قەڵای دمدم مزگەوتێکیشی لێ بینا نرابوو، بەڵام چ مزگەوت، شتی‌وا جوان مەگەر لە شاری ئەستەمبووڵێ بینا نرابێ. کە لە نژیارکردنی مزگەوتێ بوونەوەو منارە بڵندەکەی تەواوبوو، خانۆ وەسەر منارە کەوت، نەك هەر شاری قەڵا، هەرچی بەست و گەلی‌و چیاو بەندەنی دەوروبەرانیش بوون هەمووی لێوە دیاربوون. خانۆ کە هاتە خوارێ بە وەستای گوت:

-وەستا نادر، لە بەرانبەر ئەو هونەرە ڕەنگینەتدا، شیاوی ئەوەی چنگێ زێڕ بەتۆش پێشکەش بکەم. بەڵام دەمەوێ چوار قوللەی بڵندی وەك منارەکەشم لەسەر هەر چوار گۆشەی مزگەوتێ بۆ دروست بکەی. خۆت دەزانی شاعەبباس شیعەیەو حەز لەمەی سوونەنی ناکا، بێوچان لەشکرمان دەنێرێتە سەر. دەمەوێ شەوو ڕۆژ چوار کێشکچی دەو قوللانەدا بن لە کێهەلاوە دژمن وەدەر کەوت گورجێ ئاگادارمان بکەن.

وەستا نادر گوتی:

-قوربان منیش سوننیم، ئەمر دەکەی، بەسەرچاو، دەبێ قوللەی وات بۆ دروست بکەم لە شاری بەغدایێ وێنەی نەبێ و هەر چار نکالی قەڵای لێڕا دیاربێ. ئیدی پایز بوو، قولینگ و ڕیشۆڵەو پەرەسێلکە و تەرەوڵی دیکە بەرەو گەرمێنێ دەفڕین. بەڵام هەرچەند پایز بوو، هەوا هێشتا خۆش بوو. بەیانییەك ئاسمان ساماڵ و شین بوو. هەتاو، لەشاری قەڵا نەبێ کە ڕۆژی درەنگ دەکەوتێ، لە هەموو زەوی و زارو وارگان هەڵاتبوو. ئەو بەیانییە خەڵکی قەڵا لەبەر گرم و هۆڕی چیا زوو وەخەبەر هاتبوون. کە بناغەی قەڵایان لێدا لە زۆر شوێنان ئاسەواری کۆنیان دیتەوە. گەرەبێت، وەستای قەڵا گوتبووی: ((وێ دەچێ ئەو خاکە زۆر لە مێژتر ئاوەدان بووبێ، بەڵام ڕەنگە بوومەلەرزە خاپوری کردبێ)).

بەرەبەیانێکی مەلا ڕەشید وەسەر منارە کەوت، بە دەنگ و ئاوازێکی بەرز بانگی دا. مەلا ڕەشید کە بانگی دەدا دەنگی لەو چیاو کەندال و بەندەنانە وای دەنگ دەداوە دەتگوت هەزار دەنگە ، نەك دەنگێ.

خەڵکی بانگ و سەڵایان لە دووڕا دەبیست. گوندەکانی دەوروبەری قەڵا هەر کە بانگیان بەرگوێ دەکەوت دەستیان بە نوێژان دەکرد »

خانۆ چەند خولامی لە دوو بوون بەرەو مزگەوت دەهات. هەر کە نیزیك بۆوە خەڵکەکە درپان داو هەموو لەلایەکەوە وەستان، تا لە پێشان خانۆ بچێتە ژوورێ.

عەشیرەتی بەرۆدار خانۆیان لەکن پیاوێکی کەڵەمێردی ئازاو ڕاست و بە بەزەیی بوو و خۆشیان دەویست. خانۆ چووە حەوشی

مزگەوتیّ. لە پیّشان چووە سەر کاریّز کە بۆ نیّو حەوشی مزگەوتیان لیّدابوو. چاوەو حەوزیّکی زۆریان لەو کاریّزە بۆ دەسنویّژ هەڵگرتن ساز کردبوو. لەسەرڕا بەخورە-خورِ بەرەخوار دەهات » جیّنویّژی خانۆ جیاواز و تایبەتی بوو.

مزگەوتەکە دوو ساڵ دەبوو بینانرابوو، بەڵام هیّشتا هەر بیّ مەلا بوو، پیّش نویّژی نەبوو. زۆر جاران ئاخوند دەهاتنە کنە خانۆ کە بە بەر نویّژیان قەبوول کا، بەڵام ڕازی نەدەبوو. جاریّکی ئاخوندیّک لە کەربەلاوە هات نیّوی مەمەد عەلی بوو، چڕ و چاویّکی سەیری هەبوو. ڕەهیّڵەو تەرزەی بەهاریّ چۆن زەوی نەرم دەکوتیّ و قوڵکە قوڵکەی دەکا ئاوڵەش ئاوای لە چڕوچاوی ئەم کابرایە کردبوو. ڕدیّنی بڕبڕو تیسکیّ لیّرەو تیسکیّ لەویّ بوو. ئاخوند ڕدیّنیان لە خەنەی دەگرن، بەڵام ڕدیّنی ئەم کابرایە زۆر سەمەرە بوو، هەرچی دەیبینی لەبەر خۆیەوە دەیگوت: ((بیسمیللا، ئەوە چیە؟))و ڕووی ڵیّ وەردەگیّڕاو دەیدایە پڕمەی پیّکەنینیّ. ئاخوند لە خانۆ نیزیک بۆوە، بیّ سەلام و بیّ کەلام، دەستی بە فلتەفلتان کرد، گوتی:

ئەمن شا عەبباس ناردوومی. هاتووم ببم بە ئاخوندی مزگەوتەکەتان. خانۆ تیژ لە ئاخوندی نۆڕی، گوتی:

-ئیّرە وڵاتی کوردانە، شای ئیّران چ کاری بەسەر ئەو وڵاتەوەیەو ئاخوندی لە بۆچی بۆ دەنیّری! چما نازانیّ ئیّمە سوننین و مەلای کوردمان دەویّ نەک ئاخوندی عەجەمان. بڕۆ بەلای کاری خۆتەوە »

ئیدی بوو بە پڕمەپڕمی پیّکەنین، ئاخوند کە زانی خانۆ تووڕە بوو متەقی نەکرد بە ئاسپایی خورجینەکەی هەڵگرت و بە بۆڵەبۆڵ لیّیدا ڕۆی »

بەڵام ئەو مەلایەی کە زۆر نەبوو لەسەر منارە بانگی دەداو بەرنویّژی دەکرد، کورد بوو. لە عەشیرەتی موکری بوو. لاویّکی سوورفل بوو. کە نویّژ تەواو بوو جەماعەت ئیدی بەرەبەرە لە مزگەوتی وەدەرکەوتن. لەپڕ دوو سوار بە پڕتاو گەیینە بەر دەرگای مزگەوتیّ، سڵاویان کردو پرسییان:

-ئەریّ خانۆی لەپ زیّڕین لیّرەیە؟

جەماعەت گوتیان:

-بەڵیّ لیّرەیە، ویّستا لە مزگەوتی وەدەردەکەویّ.

ئەسپیان دەکەفدا شەڵاڵ بوون. وا دیاربوو ئەم سوارانە لە شویّنیّکی دووری زۆر بەپەلە هاتبوون و پەیکی خیّر نەبوون، چونکە ئەو لەزو بە هەڵەداوان هاتنە لە وزەو توانا بەدەربوو، ویّ نەدەچوو، بۆ شەرع کردنی هاتبن. لاوەکەی پیّشەوەیان کوڵۆسیّکی لوای لەسەر بوو، جامانەیەکی شیلانی تیّوە پیّچابوو، ریشوە دریّژەکانی بەسەر شانیدا شۆڕببوونەوە، کە داخەوت و سەری دیّناو دەبرد، ریشوو و گوڵیّنگان دەهاتن و دەچوون و هیّندەی دیکە شۆخ و شەنگی بەسەرو سیمای دەبەخشی. ڕمبیّکی گوگەوی بە دەستی ڕاستەوە بوو، قوتکەیەکی بەسەرەوە بوو، دەتگوت نیشانەی تایبەتییەو لە بۆ جویّ کردنەوەی پایەو مەقامی جەنگاوەران داندراوە، چونکە سەرەڕمبی لاوەکەی دی ئەو قوتکەیەی پیّوە نەبوو. لاوە قایشی ڕمبی لە زەنگویّی دەرهیّنا، بڕیّ قاچی ماندووی بحەسیّتەوە. شیریّکی کەوانی بەقەدیدا کردبوو، کیّلانەکەی لە بازنە زیّوی گیرابوو، دەستووشی هەر زیّو بوو، بەڵام زیّرکفت کرابوو، لەبەر هەتاویّ شەوقی دەداوەو چریسکە چریسکی بوو. مەتالّیّکی خشت و خڕی دەستکردی شامیّی بە شانی چەپەوە بوو، قەڵفەکەی بە داوە قەیتانی ڕەنگاوڕەنگ نەخشیّنرابوو و ویّ دەچوو لاویّک بە دەست و پەنجەی خۆی ئەو داوانەی بە دڵ و داو هۆندبیّتەوە. زریّیەکی داودی لەسەر پەستەکیّڕا لەبەردا بوو، لە سینگی ڕا تا ژیّر ناوکی و هیّندیّ بەرەخوار تریش، ناوشانیشی تا خوار پشتیّنەی، بگرە بڕیّ بەرەخوار تریشی لە زەبری دژمن دەپاراست، زریّی سەرشانی هیّند دریّژ بوون، باسکیشی دادەپۆشین و زەبریان ویّ نەدەکەوتیّ، دەمانچەیەکی بە بەرپشتیّنەوە بوو، تاتکی بەدەرەوە بوو. ئەسپەکەی بۆرە بوو. کیّ دەیزانی چەند ڕۆژە بەرێوەیە! ویّڕای ئەوەش هەر نەدەسرەوت و سمکۆڵی دەکردو هەر هیّندە نەبوو جڵەویّی نەپسیّنیّ و بەودیوی حەوشی مزگەوتیدا قەڵەمباز نەدا »

جەماعەت لە مزگەوت وەدەرکەوتن و بە پەژارەوە لەلاوەو ئەسپە بۆر ڕامان. سوارەکەی دیکەیان بە ڕمب و شیرو مەتاڵ و قەمەوە بوو، بەڵام لە چەك و ڕیحالی هەرزان بایی ێیراویّ دەچوو کوڕە هەژار بیّ و پاکاری ئەو ماقوڵە بیّ کە دەخزمەتیدایە.

خانۆ لە نویّژ ببۆوە، لەگەڵ چەند کەسیّکدا داخاوت، خەبەریان دایە: دوو پەیکی نامۆ لەبەر دەرگای مزگەوت لیّی دەپرسن، خانۆ لەسەرەخۆ بەرەو دەرگای مزگەوت هات، پیرەمیّردیّک دەستی دریّژ کرد بە پەیکی گوت:

-ئەو پیاوە کەڵەگەتەی دەبینی، ئەوە خانۆی لەپ زیّڕینە. ڕوانیان پیاویّکی کەڵەگەتی بەشان و باهۆ چەند خوڵام و پاکاریّکی دەخزمەتیّدان، ویّوە دیّ.

کەوڵیّکی قاوەیی لەبەردابوو و عەبایەکی سپی لەسەرەوە بەخۆیدا دابوو. پشتیّنیّکی کرمانی لەپشت بەستبوو. خەنجەریّکی دەبەر خۆی چەقاندبوو، دەستووی خەنجەر لە ماهی دروست کرابوو و بە بەرپشتیەوە دەدرەوشاوە. هەر کە هەنگاوی هەڵدیناوە، دەتگوت شویّنی پیّی دەژیّر پیّیدا دەتویّتەوە. سمیّڵیّکی دریّژو لوولی سووری هەبوو. چاوی خڕ، بڕوّی ڕیّک کشابوون. داغمەیەکی بە ڕوومەتی چەپەوە بوو، شویّن برینیّك بوو ڕۆژانی دژوارو چەتوونی ڕابردووی وەبیردیّناوە »

خانۆ لیّی یان نیزیک بۆوە، گوتی:

-لاوۆ بەخیّربیّن. خیّرە، چ قەوماوە؟ لە کیهە عەشیرەتن؟ هەر تك لە ئەسپی دابەزین، خیّرانداریان ئەستاندەوەو ئیکلامیان کیّشا. لاوە چەك و ڕیحال پەرداخەکەیان گوتی:

-خێری چی قوربان ئەمە لە عەشیرەتی شکاکین. ئەوە چەند حەوتووە، سەربازی شا عەبباسمان تێ ورووکاون خەرج و باج کۆدەکەونەوە. بەڵام ئەوە نە خەرج و باجە و نە هیچ، بەڵکە تالان و برۆیە، هەرچییان بەردەس دەکەوێ دەیبەن: دەخڵ و دان بێ، بەروبومی دیکە بێ، هەتتا پێخەف و نوێنی ماڵیش دەبەن. ئەوی سرتەشی لێوە بێ، بڵێ هەژارم، چم نیە، سەربازان وای وەبەر کوتك و قامچیان دەدەن ئیدی جارێکی دی بەخۆیدا نەیەتەوە، ژنان ڕیسوا دەکەن، منداڵان دەکوژن، پیرو کەنەفتان ئازار دەدەن » دەم ڕاست و ڕدێن سپی عەشیرەتی مەیان ناردە خزمەتتان فریامان کەون و بەهاوار مانەوە بێن.

خانۆ کە ئەو قسانەی بیست دۆش داما، دەیزانی بەو دەست و بردە چی پێ ناکرێ و ناتوانێ بەهاواریانڕا بگا، چونکە دەبوو وەستا نادر ئەوێ ڕۆژێ قوللان دروست بکا، بێ لەوەش، خاچۆ سێ مانگ پتر بوو، چوبووە شاری وانێ، ئاسن و کەرەستەی تۆپان بکڕێ و هێشتا نەگەڕابۆوەو خانۆ چاوەنۆڕی بوو. ئا، شتێکی دیکەشی وەبیر هاتەوە: عەشیرەتی شکاك تا ئەودەمی دەستیان لە لەشکری ئێرانێ نەکردبۆوەو دەگەڵیان بە شەڕ نەهاتبوون.

خانۆ گوتی:

-ئێوە لەسەرێکەوە هەقتانە، کاتێکی شا عەبباس لەشکری لێ کردن، وەجواب نەهاتن، خەریکی گاو گەردوون کردن بوون، بەڵام کە لەشکری لەمەش کرد ئەوێ ڕۆژێش هەر هیچتان نەکرد. فەرموون جارێ با بڕۆین بۆ دیوەخانێ.

خانۆ بە چەك و سیلاح و دیمەن و دەم و دووی ماقوڵانەی سوارەکەدا، بۆی ڕوون بۆوە کە ئەوە یەك لە سەروەرانە: کوڕی بەگی عەشیرەتی شکاکە. ئیدی لەسەرەخۆ بەرەو دیوەخانێ هاتن.

خانۆ گوتی:

-سوڵتانی ڕۆمێ و شای ئێرانێ هەر خەریکی کوڕد وێکدادانن ومەش خۆبەخۆ قڕان داوێینە یەك و یەکدی قڕدەکەین. دەئاکامدا ئەوان سوارێ قەڵاندۆشمان دەبن و تالانمان دەکەن، ئێمە خۆبەخۆ خراپین کەسی برای.

-بەڵێ قوربان.

- هەر کە گەیینە دیوەخانێ خانۆ ناردی بەشوێن کوڕی گەورەیدا، گوتی:

-سەیفەدین، لاوۆ، عەشیرەتی شکاك دەتەنگانەدان، ئێمە هاو خوێنی یەکین و چ فەرق و سوو دەبەینی یەك ناکەین، هەر ئێستا پێنج سەت سواری لاو ڕەگەڵ خۆت بخەو بەدەنگیانەوە بچن.

پەیك ئیکلامی کرد، گوتی:

-قوربان، زۆرت سوپاس دەکەین، خودا لەخزمەتتاندا شەرمەزارمان نەکا.

هەر ئەوێ ڕۆژێ پێنج سەت سوارچاکی لاوی عەشیرەتی بەرۆدار لە قەڵای دەمدمێرا وەڕێ کەوتن.

بەشی سێهەم

هەمزە چاوەش

هێشتا ڕۆژێکی بۆ جێژنی سەری ساڵێ مابوو. کورد بەم جێژنە دەڵێن: ((نەورۆز)). خەڵکی قەڵای دمدم خەریك بوون خۆیان ئامادە دەکرد، تەدارەکی ئەو ڕۆژە خۆشەویستەیان دەگرت، بە شادمانیەوە بیبەنە سەر: مەڕیان سەردەبڕی، بریانی و قلیانی و کەشکەك و کفتە و زۆر خواردنی دیکەیان دروست دەکرد. میوەیان پەیدا دەکرد، خەریکی کولیچە سازکردن بوون، نیشانەیەکیان: ئەنگوستیلەیەك، موورو وەك، پارچە زێوێك با دەخستە نێو کولیچەیەکەوە ئەوجا سبحەینێی جێژنێ کە کولیچەیان بەسەر خاوخێزاندا دادەبەشییەوە، ئەو کەسی نیشانەکەی وەبەر کەوتبا مانای وابوو سەری بەدەوڵەتەو سامانی ماڵ لەسایەی سەری وی‌یە.

شەوێکی پێش جێژنی سەری ساڵ دەبوا وردو درشت خۆیان لە ڕوباران شووشتبا، یا چوبانا حەمامێ، تا بە پاك و خاوێنی نەورۆزێ بکەن، بە نیازی وەی هەموو ساڵێ کۆك و پۆشتەبن بەرگی تازەیان لەبەر دەکرد. لەوان ڕۆژاندا کەس نەیدەزانی ئەو هەموو خەڵکە لە کوێرا دەهاتن! بازاڕو کووچان پڕ دەبوون لە فاڵچی و مەلاو دەروێش و زۆریان کار دەبوو و وەبرەو دەکەوتن، چونکە زۆر لاو هەبوون فاڵیان بۆ دەگرتنەوە بزانن ستێری بەختیان لەگەڵ ستێری بەختی ئەویندارانیاندا جووتن یا نا؟ هەندێکی دیکە دەهاتنە کن مەلا نوشتەیان لەبەر قورئان بۆ بنووسنەوە، یاریان وەفادار بن و پتریان حەز لێ بکەن و بۆیان کەوی بن. مەلا بە فێڵ و دەهۆ بەگوێیاندا دەچرپاندن و دەیانگوت:

-دەبێ ئەو نووشتانە لەژێر ڕێسمەی ماڵی باوکی کچەی دەچاڵێ خەن، ئیدی خۆیان ڕامتان دەبن و ڕەدووتان دەکەون. بەڵام دەبێ ئەو کارە بەنهێنی جێبەجێ بکەن و کەس پێ نەزانێ!

لاوەکان دەیانگوت:

-سا وەڵڵا دەبێ هەر ئەو شەو بیبەین لەژێر ڕێسمەی ماڵی بابیان دە چاڵیی خەین و نەشهێڵین زیندەوەر پێ بزانێ.

کەسێك وەجاغ کوێر و ئەستیور با، یان هەر نێرینەی نەبوایە، یان نەخۆش با ئەوێ ڕۆژێ دەچوونە کن شێخ و پیران فاڵیان بۆ دەگرتنەوە. دەچوونە کن مەلا نوشتەی بۆ دەکردن، منداڵیان بێ، نەخۆشیان چابێتەوە.

لەگەڵ نێزیك بوونەوەی ئەوێ ڕۆژێ شاری قەڵا وەگەش دەکەوت، لە بازاڕ و دوکانان، لە خان و مەیدانی ئاژەڵ و وڵساتان زۆر شمەك، گەلێ ماڵ و ئاژەڵ و وڵسات دەفرۆشران، گەورەو چووك، هەژار و دەوڵەمەند، هەم کاروباریان جێ بەجێ دەکرد، هەم خۆیان بۆ جێژن سازدەکرد. لە کوچەو کۆڵانان، لە گوزەرو بازاڕ، لە بەردەرگان، لەسەربانان، لە سەر گوفەك و سەرانگوێلکان ئاگریان دەکردەوە کوڕو کاڵ شایی و زەماوەندیان دەگێڕاو دەبوو بە گۆوەندو هەڵڵا، ئەم جێژنە هەر لە شاران نەدەکرا، لە گوندو گەرمەسێرانیش دەکرا، تەنانەت شوانی کەژو کێوانیشی تێدا

بەشدار دەبوون » کێشکچی سەر قوللانیان تێگەیاندبوون کە لەو ڕۆژە پیرۆزەدا پێویستە زۆر ئاگادار بن، نەبا دژمن لەنکاو هێرش بێنێ، چونکە زۆر جاران شای ئێران هەموو جۆرە هێزو دەسەلات و دەهۆو تەڵەکەبازییەکی دەخستە کار، قەڵای دەمدم داگیر بکاو خەڵکەکەش دەبن باندووری خۆی باوێ و کارێکی وا بکا ڕێگا بۆ کوردستان بکاتەوە. بەلام هەموو جارێ کوردان قڕیان داویشتە لەشکری وی‌و ئەوەی دەشماوە بەسەر شۆڕی دەگەڕاوە بۆ ئێران.

عادەت بوو: هەموو ساڵێک لە ڕۆژی جێژندا لە بیست و یەکی ئاداریدا مەجلیسی عەشیرەتی بەرۆدار لە دیوەخانی خانۆ کۆدەبۆوەو لەوێندەرێ جێژنی دەکرد. ئەوێ ڕۆژێ دەولەمەند و داراو دوکاندار، بازرگان و پیاو ماقوڵانی شاری قەلا دەهاتنە دیوەخانێ، بۆ خزمەت خانۆو جێژنە پیرۆزەیان لێ دەکرد و هەر کەسە جێژنانە و دیاری خۆی پێشکەش دەکرد.

ئەوێ ڕۆژێ فارس کە پیاوێکی بەناوبانگ بوو خاوەن چەند هەزار سەر مەڕو گاران و ڕەوە بوو سەد سەر مەڕی پێشکێش کرد، گوتی:

-((ئەمن ئەو سەد سەر مەڕە بۆیە دەدەمە خانۆی، چونکە لە زۆرداری شای ئێرانێمان دەپارێزێ)).

هەر ئەوێ ڕۆژێ موسای خاوەن خانیش دە لیرەی زێڕی پێشکێش کرد، گوتی:

-((ئەو دە لیرەیە بۆیە پێشکێش دەکەم، چونکە لەسایەی سەری خانۆی لەپ زێڕینەوە بە بەختەوەری و برایانە دەژین.

ئەوێ ڕۆژێ نەک هەر خەڵکی شار، خەڵکی قەزا و ناحیەو گوندەکانیش جێژنانە و دیاری خۆیان هێنابوو، هەر کەسێ دەهات لە خزمەتی خانۆدا دەماوەو لەوێ ڕای دەبوارد.

خواردەمەنی: پلاو قلیانی سەرسێڵ، کەباب و میوە لەسەر سفرە و خوان دانرابوون، شەربەت دەگێڕدرا، قاوە دەخوراوە، لەسازو سەنتور دەدرا، گۆرانی بێژ و خۆشخوانان بەیت و باڵۆرەو داستانی مێرخاسی‌و ڕووداوی ڕۆژگاری ڕابردوویان دەگێڕاوە، هەندێک بەیتی فەقێ تەیرانیان دەخوێندەوە، هەندێک داستانی مەم و زینیان دەگێڕاوە.

سەرۆک دیوەخان وەژوور کەوت، گوتیە خانۆی:

-قوربان کێشکچی کابرایەکی نامۆیان گرتووە، وا هێناویانە، هەرچی لێ دەپرسین متەقێ ناکا، دەڵێ: ((لە خزمەت خانۆدا نەبێ لە کن کەس قسان ناکەم)).

خانۆ پرسی:

-چ تیرەیە؟

-سەرۆک دیوەخان گوتی:

-قوربان، کوردە.

خانۆ گوتی:

-لێی گەڕێن بابێ:

کاتێ کابرای نامۆ وەژوور کەوت دەم و کەپۆی پڕ بوو لە دوو کەڵی قەندەی. کەمێکی وەستا، ئەوجا گوتی:

-سەلامون عەلەیکوم، جێژنتان پیرۆز بێ، هەموو ساڵێ بە شادی ببەنەسەر.

خانۆ سەلامی ئەستاندەوە:

-عەلەیکوم سەلام، بەخێربێی.

جێگای نیشان دا، گوتی:

-فەرموو ڕۆنیشە.

نانیان بۆ دانا، کابرا زۆر بەتامەزرۆیی نانی دەخوارد. وا دیاربوو چەند ڕۆژ بوو نانی نەخواردبوو، خانۆ گوتی:

-کاکە کورد گوتەنی: ((لە پێشان نان خواردن، پاشان پرسیار کردن‌و هەواڵ پرسین)). دە قسان بکە دەی، ئەتوو کێی؟ لە کیهە عەشیرەتی؟ چت لێ قەوماوە، وا بەو ڕۆژە پیرۆزە لە ماڵە خۆت وەدەر کەوتووی و ڕووت لێرەکانە کردوە، بلێ، شەرمێ مەکە، ئێمە چمان لێ هەڵستێ دریغیت لێ ناکەین. هەر کەسێ پەنای وەبەر عەشیرەتی بەرۆداری هێنابێ بێ کۆمەک نەگەڕاوەتە دوواوە »

کابرای نامۆ پاش ئەوەی جامێ شەربەتی لەسەر خوان هەڵگرت، فڕی کرد، گوتی:

-من ناوم هەمزە چاوەشە، خەڵکی وڵاتی دیار بەکرم. لە عەشیرەتی خالدیم. چەند ساڵە، خزمەتی پادشای ڕۆمی دەکەم. ئەوە دە ساڵی ڕەبەقە چاوەشی سەربازانم، زۆرم کوڕە جحێلان مەشق داون، گەلێکم فیداکاری بۆ دەولەتی ڕۆمی کردووە. پادشای ڕۆمی هەمیشە بەگژ میللەتانی دیکەیدا دەکردین و قۆشەنمان بۆ شەڕ بەڕێوەبوو. سەرکردەو مەلایان دەیان گوت: ئەو میللەتانە موسڵمان نین، کافرو دین دژمنن، دەبێ پیرو لاوو ژن و منداڵ و وردو درشتیان قڕ کەین، ئەگەر ماڵ و کلووریشیان تالان و بڕۆ کەین گوناه نیەو لێمان حەلالە »

ئەمنیش وەکو سەربازێکی ڕاستەقینە هەموو فەرمانێکم بەگوێ دەکردن. مەلاو سەرکردان دەیانگوتینێ:

موسڵمان هەموو برای یەکن »

ئێمەش بڕوامان بە قسەیان دەکرد، بەلام کاتێکی لەشکری ڕۆم بەسەر وڵاتی خۆشمیدا داو دەستیان بە کوشتن و بڕین و منداڵ سەربڕین و تالان و بڕۆ کرد، ئامۆژگاری باب و باپیرانم وەبیر هاتنەوە: ((سوڵتانی ڕۆم و پاشاکانیان هەموو دژمنی گەلی کوردن))، ئیدی ئۆقرەم نەگرت و نەم توانی دەنێواندا بمێنمەوە » لە شاری ئەستەمبووڵێرا، لەنێو یەنی چەرییانەوە هەلاتم. لەمێژ بوو ناوبانگی خانۆی لەپ زێڕینم بیستبوو کە پیاوێکی هەڵکەوتوو و جێ باوەڕی کوردانەو خاکی باب و باپیران لە شای ئێران و پادشای ڕۆم دەپارێزێ. بۆیە شەش مانگە ئەو هەموو چیاو بەفرو گەلی‌و هەڵدێرو هەزار بەهەزارانەم بڕیوەو هاتوومە کنت، خزمەتی نیشتمان بکەم و تۆڵەی ژن و منداڵی کوردو پیرو کەنەفتان بکەمەوە »

قوربان من زۆرم سەربازی سوارە بۆ پادشای ڕۆم مەشق داون، ئێستاکەش وا هاتوومە خزمەتی ئەو جەنابەی کە بە دڵێکی خاوێن و پاکەوە سەربازی کورد مەشق بدەم »

خانۆ گوتی:

-کوڕی خۆم، شیری دایکت پێ حەڵاڵ بێ، بام تۆش لەسەر هەر شەش کوڕەکانمەوە کوڕی حەوتەمم بی. دەستی بۆ مەجلیسەکە درێژ کرد، گوتی: ئەوانە هەموویان برای تۆن.

بەڵام ئەو مەجلیسە شایەت بێ، ئەگەر نیازت پاکە ئەوا هەموو براتین، نەخێر ئەگەر غایەنی و نیهادت پیسە، ئەوە بزانە کە قەت بەرخوردار نابی و خێر لە خۆت نابینی. دەبڕۆ، کوڕی خۆم خودا بەنیازی خۆتت دەگەڵ بکا، دە بڕۆ ئەو بەرگانەت لەبەر داکەنە، بابیسوتێنن، بەرگێکی دیکەت وێ دەن، با بۆن و بەرامەی پادشای ڕۆممان دەنێودا نەبێ.

خانۆ بە کوڕی گەورەی فەرموو.

-کوڕم، هەمزە چاوەش بەرنە پۆشاک خانەی دەستێ بەرگی نوێی لەبەرکەن. عەبدولعەزیز کوڕی نێونجی خانۆو هەمزە چاوەش لەدیوەخانێ وەدەرکەوتن لەڕێگا بارۆ، کەیەکێك بوو لە سەرۆکەکانی عەشیرەتی تاکوری و لەمێژو بوو خۆی گەیاندبوە خانۆ، گوتی:

-ئەو پیاوە خودا بۆی ڕەخساندووین. بەڕاستی زۆرمان بەکاردێ. جەوزۆ گوتی:

-دەوەڵڵا ئەمن دەیبەم، سەربازانم لەبۆ مەشقدا ».

هەمزە چاوەش، چەند ڕۆژ لاوانی مەشق دا. ئەو خەبەرە زوو لەنێو هەموو ناوچەکانی عەشیرەتی بەرۆدار بڵاوبۆوە: یەك دەیگوت خانۆ چاوەشی لە ئەستەنبوڵێرا هێناوە، سەربازان مەشق دەدا، یەك دەیگوت ئەوە کوردەو لە قۆشەنی ڕۆمی یان هەڵاتووە، خزمەتی خانۆی دەکا.

هەموو ڕۆژێ لاو دەهاتنە کن جەوزۆ دەیان پرسی:

-هاپۆ جەوزۆ کەنگێ مەش بۆ مەشقێ کۆدەکەیەوە، زۆرمان حەز لە مەشقێیە. جەوزۆ وەڵامی دەدانەوە:

-پەلە مەکەن، هەر بەوزووانە خۆم پێتان دەڵێم، با جارێ سوارە فێر بن. پاشان نۆرەی پیادە دێ.

چەند مانگێك بەسەر جێژنی نەورۆزدا تێپەڕیبوو، هەمزە چاوەش لقی جوێ جوێی لەو لاوانەی کە تازە لە ناوچەو گوندەکانڕا هاتبوون پێك هێنابوو و بێ وچان مەشقی دەدان.

ڕۆژێکی هاوینێ بوو. گەنم زەرد بوو، ئیدی درەوی هاتبوو. بەیانیەکی زوو هەمزە چاوەش وەدەرکەوت، گوێی لە قاسپەقاسپی کەو بوو بە یاڵ و بەندەنانەوە، لە زۆنگ و مێرگاندا دەنگی پۆڕ دەهات، وێ دەچوو تازە جووچکیان هەڵێنابێ، بۆیە بەکەیف بوون. هەمزە چاوەش ئەوێ ڕۆژێ هەرچی لاوی مەشق دراوی بوون هەمووی بردنە بەستی پشت قەڵاو دەستی بە شەرح دا دانێ کرد:

((پێویستە هەموو بزانن، کە سەربازی سوارە لە شەڕێدا ڕیزی هەرە پێشێ دەگرێ، سوار دەبێ زۆر چاك بزانێ ئەسپەکەی لە ئاستەنگدا چۆن هەڵسووڕێنێ، دەنا ئەگەر ناشی بوو سوار نیەو بەکەڵك نایەو زوو دەپێکرێ.

هەمزە چاوەش ئاژاوای. سەڵەفێك بەتاو دوورکەوتەوە، پاشان دیسان بەتاو گەڕاوە. ئەو سوارچاکە لەگەڵ تاودانی ئەسپ هێند چالاکانە و بە دەست و برد شیرەکەی بە ڕاستەو چەپەیدا ڕادەوەشاند پیاو سەری لێ سوڕدەما. سەڵەفێکی دیکەش تاوی دا، ئەوجا هەر بەسەر ئەسپەکەوە زینی لێ کردەوەو دیسان زینی کردەوە، گوتی:

-ئەمجا نۆرەی ئێوەیە، کوڕینە دەمەوێ ئەزموونتان کەم بزانم کێهەتان گورجێ ڕادەپەڕن. دەپێشدا دەبێ خێرا زین لە ئەسپان وەکەن، دیسان زینیان کەنەوە، هەنگێ سوار بن، دیسان دابەزن، کێهەتان چا مەشق درابێ ئەو بەدەست و بردتر مەشق بەجێ دێنێ. دە حازر بن دەی »

هەر کە چاوەش فەرمانی دا، لاوان زینیان لە ئەسپان وەکرد، دیسان زینیان کردنەوەو سواربوون و گورج و گۆڵانە پیادەبوون، ئیدی هێند بەدەست و برد ئەزموونەکەیان دەکرد، هەمزە چاوەش لە خۆشیان پێی عەرزی نەدەگرت و لە دڵی خۆیدا دەیگوت:

-ئەلحەمدولیللا، ئێوە کوردن، تورك نین. تورك نەدەوێران توخونی ئەسپان کەون، ئەوانە نازانن چۆن زین دەکرێن. بەڵێ مەشقی وان تەرزە کەسانمان دەدا! نیوەی عەمرمان بەخۆڕایی بەباچوو.

ئەوجا بە دەنگێکی بڵند گوتی:

-ئیدی ئێوە چا فێری شەرەشیرو مەتاڵ و ڕمبان بوون، بەهەویام دژمن ببەزێنن و دەرۆستتان نەیەن.

لەپاشان لاوەکانیان کرد بە دوو لقەوە: یەکیان فێری شەڕە شیرو مەتاڵ و نێزەی دەبوون و ئەوی دیکەیان فێری ڕمبازێن و تیرهاویشتن دەبوون، هەزار لاو، بگرە پتریش، فێری چەند مەشق و فەندی چاك ببوون. هەمزە چاوەش هەموو ڕۆژێ دەیبردنە چۆڵ و مەشقی دەدان، هەندێ جار تاوەکو ئێوارێ بۆ نان خواردنێ نەدەگەڕانەوە، دەیگوت:

-((با فێری برسێتیش بن، با لە ڕۆژی ئاستەنگ و سەختدا بتوانن بەرگەی برسێتی بگرن)).

هەمزە چاوەش بە فەرمانی خانۆ چەند سەربازێکی لێزانی هەڵبژاردبوو ناردبوونیە گوندە دوورە دەستەکان لاوی ئەو ناوچانەش مەشق دەن...

خانۆ هەموو ساڵێ دەمەوپایزان دەچوە ڕاوێ، دەیگوت:

-نێچیری هاوینان بێ کەڵکە، بێچویان هێشتا ساوان، ڕاوکردنیان گوناهە، بەڵام پایزان کاری بزنە کێوی و بێچووی کەڵەکێوی هەراش دەبن، گۆشتیان خۆش دەبێ، هەنگێ ڕاو خۆشە.

ڕاستە پایز بوو، بەڵام ڕۆژگار خۆش بوو، هەتاو دنیای گەرم دادێنا. سبیانێکی زوو خانۆ دەگەڵ چەند سوارێکدا چوونە ڕاوێ، ئەوێ ڕۆژێ تاوەکو گەرمای نیوەڕۆیی خەریکی ڕاوێ بوون، پاشان هاتنە سەر کانییەکی حەسانەوە. کۆچۆ پیاوێکی پیری دنیادیتە بوو، پسپۆڕی ڕاوێ بوو، لەژێر سێبەری درەختێکی زەلامدا نێچیرێکی کەوڵکرد، هەندێ نەرمە گۆشتی لێ کردەوە، دەگەڵ گژوگیای بێن خۆشدا دەپێستێی نا. چاڵێکی قووڵی هەڵکەندو دەنێوی دانا. ئەوجا سەری داپۆشی. کوورە ئاگرێکی خۆشی لەسەر

کردەوە. پاشان هەندێ گۆشتی دیکەی هێنا کردی به کەباب گوتی:

-فەرموون، جارێ بەرکولێکی بەکەن تا قلیانیە شوانانەکە پێ دەگا. نێچیری ئەوڕۆش وەکو ئی ڕۆژانی دی نایابن. سێ بەرانە کێوی و دوو کەڵەکێوی گەورەیان ڕاوکردبوو. زۆری پی نەچوو قلیانی پێگەیی، دەستیان بە قلیانی خواردن کردن پاش دوو سێ پاروان، خانۆ گوتی:

-لەوەتی هەم خواردنم لە خواردنی دەشت و دەران بەتام خۆشتر، بە تایبەتی قلیانیە شوانانە، نەخواردووە.

هەموو گوتیان: ((ئەشەدووبیللا وایە)).

پاش نان خواردنێ هەڵستان نێچیرەکانیان لە هێستران بارکردو بەخولاماندا بۆ ماڵی‌یان ناردنەوە.

لە ڕێگا قسەیان دەکرد: کام تولە چاك بۆنی نێچیر دەکا، کام تاژی زوو پێشەوە بری دەدا تا نێچیروان دەیگاتێ، کێهە تاژی چاپکانە وەدووی نێچیری ناکەوێ و پێشەبری نادا. کۆچۆ گوتی:

-((ئەمن لە منداڵیرا تا ئەوڕۆ نێچروانی دەکەم نێچیروان با زۆرزان و پسپۆڕیش بی، بەلام بێ تولە ڕاوی چاکی پێ ناکرێ. چونکە تولە بێنی تیژەو چاکتر شوێنی نێچیر هەڵدەگرێ.

یەکیان هەڵیدایە، گوتی:

-هاپۆ کۆچۆ، مەڵێ لەبەر هەندێ وەدووی تولەکە کەوتی، چووی ئەو نێریە پیرەت بۆ ڕاوکردین، خۆ گوشتەکەی هێند پیرە لە خواردنێ نایە...

هاپۆ بەوقسانە ڕەنگی تێك چوو و مەیلەو شەرمەزار بوو. خانۆ دەیزانی کۆچۆ دلی ناسکەو بەچی کەیفی سازدەبێ، گورجێ دڵی‌داوە، گوتی:

-نەخێر، ئەم نێچیرە لە هەموو نێچیرەکانی دیکە چاکترە، شاخەکانی بە دیواری دیوەخانێدا دادەکوتین، هەرکەسێ بیبینێ سەرسام بێ... خۆ کۆچۆ بۆ گۆشتەکەی ڕاوی نەکردووە؟ بەڕاستی ئەمن قەت شاخی وام نەدیوە.

نازانم چۆنی هیشك کەینەوە!

کۆچۆ ئەو قسانەی زۆر بەدڵ بوو، گوتی:

-من بۆ خۆم بانگی یەك لە بەگزادان دەکەم، بۆمان چاکا، ئەمە کاری وانە... ئیدی بەدەم سوحبەت‌و ئاخاوتنەوە خۆشیان نەیانزانی چۆن گەیینە نێزیکی قەلای، لەپڕ غەڵبە غەڵبێك پەیدابوو، پاشان خانۆ گوێی لە پێکەنین و هەڵلایێ بوو، خەڵکەکە دەیانگوت: (ئافەرین، ئافەرین).

-خانۆ پرسی:

-ئەو دەنگە چیە؟

خولامان گوتیان:

-ئەوە دەنگی سەربازانە، لە پشت ئەو تەپۆلکەی، هەمزە چاوەش مەشقیان دەدا...

خانۆ بەرەو وێ دای کێشا، کە لە گەلی وەسەرکەوتن واقیان ورما، تەماشایان کرد خەڵکێکی زۆر لە قەلاو گوندەکانی دەوروبەریرا هاتبوون دەیان نۆرییە ئەزموونی مەشقێ. لاوان ساڵێك پتربوو مەشقیان دەکرد. ئەزموونەکە هێند خۆش بوو نەیزانی کەنگێ خانۆ گەیوەتە ئەوێ. لە نێو سەیرکەراندا زۆر مێرخاسیوا هەبوون کە لەگەڵ خانۆدا گۆی گەرناسییان بردبۆوەو لە نێو سوپای ئێران و ڕۆمیدا نێوبانگی ئازایەتییان ڕۆیبوو...

هەر کە خانۆیان دیت ئیکلامیان بۆ کێشا، ئەویش بۆی ساندنەوە، گوتی:

-چۆنیان دەبینن، بەکاری شەڕ دێن؟

پیرەکان دەستیان بە پێکەنین کرد، یەکیان گوتی:

-خراپ نین بۆسەر شاعەباسیان بنێرین. بەلام ئێمە هاتووین سەیری مەشق بکەین...

خانۆ پرسی

-چاکە، ئەدی مەشقیان چۆنە؟

-چ کەموکورتی نیە، بنۆڕە چ نەبەردییەك دەنوێنن، بە ڕاستی هەمزە چاوەش ئەفسەرێکی بلیمەتە!

هەندێ سەرباز سوارە بوون، هەندێ ڕمییان پێ بوو، هەندێکی دیکە لە دوور ڕاوەستابوون، پیادەی کەوانداران بوون. مەیدانی مەشق ئەزموونکردن لێرەوار بوو، بە گرێ و کۆسپ بوو، هەندێ جێی تووش و ڕەقەن بوو، وا دیاربوو هەمزە چاوەش بە قەستی ئەو جێگای بۆ ئەزموون دەستنیشان کردبوو، دەیگوت دەبێ سەرباز شارەزای شەڕی هەموو جێگایان بێ. هەمزە چاوەش بۆ خۆی لە دوورەوە وەستابوو، بە دەنگێکی نێرانە بانگی ڕاهێشت:

-ئامادەبن!!

سەربازان تێکرا ڕیزبوون، ئینجا گوتی:

-هێرش بۆسەر دژمن!..

سەربازیش هێرشیان بردو تێك بەربوون، دەتگوت شەڕێ ڕاستەقینەیە!

هەمزە چاوەش بانگی کرد:

-یوسف، ڕۆستەم، ڕمب وا ناگیرێ، ڕمبەکانتان چاك لە کەلەکەتان بچەسپێنن. ئەوە چیە، دەڵێی گارامتان بەدەستەوە گرتووەو گا لێ دەخوڕن... چما ئێوە گاوانن! ئەوە شەڕە شەڕ...

سەیرکەر هەموو دایانە قاقای پێکەنین...

لەو ئەزموونەدا زیرەك و وریای وا هەبون زۆر چالاکانە فێری هێرش و پەلاماردان ببوون و پیاو سەری لێیان سوڕ دەما!

هەندێ ملی هەندێکیان دەکەمەندا خست‌و گرتنیان، ئەوانیش گورجێ هاتنە دەست‌و قەمەیان لەکەمەندان ناو هەڵیانبڕی، ملی خۆیان ڕزگار کرد.

خانۆ ئەو ئەزموونەی زۆر بەدڵ بوو.

هەمزە چاوەش دیسان بە دەنگێکی نێرانە بانگی ڕاهێشت:

-بەسە، بکشێنەوە، حەسانەوە! ..

له پاشان تیپی پیادەی سەربازان به تیرو کەوانەوه هاتنه مەیدانی ئەزموونێ، هەریەکه له ڕاستی خۆیەوه تیری دەکەوانێ خست و درەختی نێو لێڕیان تیرباران کرد. ئەوەش مەشقێکی زۆر خۆش بوو...

ئینجا پاش ئەزموونی چەند مەشقێکی دیکه، هەمزه چاوەش ئەوانیشی وەستاند، گوتی:

—من له ئەزموونی ئەوڕۆتان زۆر ڕازیم. بەڵام دەبێ ئەوەش بڵێم که: ((هەندێکتان هێشتا بەدڵم نین و چەك جوان هەڵناگرن و باشی بەکارناهێنن. ئەوانه له شەڕێکدا ئابڕوویان دەچێ و دژمن زوو زەفەریان پێ دەبا. شەڕکەر دەبێ زۆر وریا بێ، دەبی بزانێ چۆن ڕمب دەگرێ و بەکاری دێنێ)).

هەمزه چاوەش پێی له ئاوزەنگی ناو تێی تەقاند، که بەتاو گەڕاوه ڕمبەکەی لەبن هەنگڵی توند کردبوو و خۆی بەسەر پشتی ئەسپەکەیەوه وا چەسپاندبوو دەتگوت هیچ بەسەر پشتی ئەسپەکەوه نیه. ڕمبەکەی ڕەپو ڕاست گرتبوو، که نزیك دەبۆوه، دەتگوت تیتکی کۆیلەیەو هێندەی دیکه خۆشەویست تر دەبوو و دەچووه دڵەوه.

پاشان له پێش دەمی لاوەکان ئەسپەکەی وەك مێخی چەقاند...

سەعاتێك پتر بوو خانۆ سەیری سەربازانی دەکرد. بەڕاستی ئەو مەشقانەی هەمزه چاوەشی زۆر لاپەسەند بوو. ڕووی ده خەڵکەکەی دەوروبەری کرد، گوتی:

—بڕیارمدا هەر لاوێ پیادەیه ئەسپێکی له ڕەوەی خۆم بدەمێ، با هەموو ببنه سواره. ئافەرین بۆ هەمزه چاوەش، بەڕاستی مامۆستایەکی لێزانه!

پاشان فەرمانی به میرئاخوڕیدا، گوتی:

—عەدی، ئەوڕۆ به ڕەوکەوانان بڵێ با ڕەوەی بێنێته نێزیکی شارو لاوان بێن، هەر کەسه ئەسپی خۆی هەڵبژێرێ...

هەمزه چاوەش درەنگ زانی خانۆ لەنێو خەڵکەکەدایه، هێواش هێواش بۆکن لاوەکان دێ. خانۆ نیزیکی تیپی کەوانداران بۆوه، به پێکەنینەوه گوتی:

—ئەوه بۆ پیادەن؟

کوڕێکی ڕوو له بەرهەتاو هەڵقرچاوی قژ سووربۆوی چاو خڕو شین به دەنگێکی گڕ گوتی:

—گەورەم: تۆ بابی هۆزی، ئەگەر ئەسپمان بوایه هەڵبەت بەپێ نەدەڕۆیشتین و سواره دەبووین. بەڵام ئەسپمان نیه، یەکیان خۆمم له هێسترێك زیاترم نیه، ئیدی سواری چیبم؟..

خانۆ گوتی:

—هەرکەسێ ئەسپی نیه، با بێته کن عەدی میر ئاخوڕی، بچته نێو ڕەوەی ئەسپێکی بۆ خۆی پەسندکا. بەڵام دەبێ سەرو کەمەند لەگەڵ خۆیدا ببا، دەنا ناتوانێ ئەسپ بگرێ، چونکه ئەو ئەسپانه هەمیشه سرك و بەرەڵڵا بوون و بەهاسانی بۆتان ناگیرێن دەبێ ئێوه بۆ خۆتان ڕایان بێنن...

لاوەکان به قسەکانی خانۆ زۆر دڵخۆش بوون و وەکو گوڵی تازه پشکوتوو ڕەنگی ئاڵ ده ڕوویان زاو زەردەخەنه لەسەر لێویان وەچریسکه کەوت و له خۆشییان ورته له دەمی شتاقیان نەهاتەدەر، تەنیا کوڕه سوورفلەکه نەبێ هاته دوو، گوتی:

—ئێمه هەموو خولامی تۆین، بەڵێن و بڕیار بێ ئێمەش وەکو باب‌و باپیرانمان له پێناوی کوردو کوردستاندا بجەنگێین...

خانۆ گوتی:

—بەرخوردار بن...

ئەوجا هەمزه چاوەش له نیزیکەوه ئیکلامێکی سەربازی بۆ خانۆ کێشا:

دەستی لەڕاستی ناوچاوانی ڕاگرت و سینگی دەرپەڕاند و خۆی گیڤ کرد، گوتی:

—بەسەر چاوان هاتی قوربان...

—لاوی خۆم ماندوو نەبی...

—خودا پایەدارتکا قوربان، خولامی تۆم...

—ئەو مەشقانەی تۆ دەیدەیه لاوان بەڕاستی شتێکی زۆر چاکەو زۆرم پێ خۆشه. ئەگەر هەندێ له هۆزه کوردەکان غایەنەتییان له گەلەکەیان نەکردبا، نه شای ئێرانێ، نه پادشای ڕۆمێ، نەیاندەتوانی بێنه سەر کوردستان. بەڵام بەداخەوه خۆبەخۆ غایەنین...

خانۆ زووتر گەییه نێو سوارەکان، هەمزه چاوەش وەدووی کەوت، له پشتەوه ئیشارەتی کرد که هەموو ئیکلامێ بۆ سەرداری بکێشن. هەمزه چاوەش زوو فێری کردبوون چۆن ئیکلام بۆ سەرداری دەکێشرێ، چونکی زۆر حەوزۆ، سەرکردەی سەربازان دەهاته ئەوێ و بەبۆنەی وییەوه فێری ئیکلام کێشان ببوون.

خانۆ گوتی:

—سەلامون عەلەیکوم.

—عەلەیکومه سەلام و بەسەر هەرتك چاوان هاتی قوربان.

—سەرباز هەموو به ئیکلامەوه وەستان.

خانۆ وەکو هەڵۆ چاوی به ڕیزی لاوەکاندا گێڕاو هەردوو کوڕه چکۆلەی خۆشی دەبەینی سوارەکاندا دیتن. ئەوجا گوتی:

—ڕاسپاردەی باب و باپیرانه دەبێ ئەو نیشتمانەی بپارێزین...

شا عەبباس و پادشای ڕۆم هەمیشه هەوڵی ئەوەیانه که دەبن باندووری خۆیانمان خەن! بەڵام تا ئێستا نەیانتوانیوه وڵاتمان لێ داگیر بکەن، بڕوام وایه ئێستاش هەر ناتوانن. ئێوەش دەبێ ڕاسپاردەی باب‌و باپیران لەبیرنەکەن...

که له مەشقان دەبوونەوه لاوان هەموو دەکەوتنه جلیت و تەڕات‌و ڕمبازی و بەدەم لاوژەو گۆڕانییەوه، به گاڵتەو گەپ قسەی خۆش بەرەو شار دەگەڕانەوه.

ئەمڕۆش وەکو جاران هەمزه چاوەش گوتیه لاوان:

-سوار چاکینە، ئێوە جلیت بازی خۆتان بکەن. پیادەینە، ئێوەش گۆرانی بڵێن و هەڵپەڕن و وەسەمایێ کەون...

ئەو قسانە دڵی لاوانی هێندەی دیکە خۆشکرد. هەمزە چاوەش دەستی هەڵبڕی، ئیشارەتی کرد، دەهۆڵ کوت و زوڕناژەن دەهۆڵان بکوتن و زوڕنایێ بژەنن. دەهۆڵ کوت و زوڕناژەن لە ئیشارەت گەیشتن، دەهۆڵیان کوتا، زوڕنایان ژەند. دەنگی دەهۆڵ و زوڕنا لاوانی هێنا جۆش‌و هەوەس. لە هەموان سەیرتر ئەوەبوو کە ئەسپان مەقامی جلیت بازییان وەبەر گوێ کەوت دایانە حیلەحیل‌و سمکۆڵ... سەرکێشی یان دەکرد، جڵەویان لەدەست سواری دەترازان، مەلێ، ئاڵهای ئاوازی جلیت بازییان دەکرد. بەڵام تەڕات و جلیت بازی ئەوێ ڕۆژێ وەکو ئی جاران بێ مەقام و بەند نەبوون، بەپێی بەندو نۆرەو پێڕۆی تایبەتی بوون. دەستە سوارێ بەڕیز وەتەڕات دەکەوتن و لەسەر پشتی ئەسپان یاری جوان و هونەری شۆڕەسوارانەیان پیشان دەدا، دەستەیەکی دیکە بە شیرو مەتاڵ و ڕمبان هەڵیان دەکوتا سەر یەکدی‌و تێك دەگیران، لە دوورڕا دەتگوت شەڕی ڕاستەقانییە.. کەوانداران ئەوی ڕۆژێ کەیفیان زۆر سازتر بوو، هێند بە توندی چۆکیان دادەدا هەردیان دە ژێردا دەلەرزی. خانۆ موژدەی خەڵاتی ئەسپی دابوونێ...

ئێوارێ داهات، ڕۆژ لە پشت چیاکانڕا لە ئاوابووندا بوو...

هەمزە چاوەش فەرمانیدا:

-ئیدی بەسە، لەسەرەخۆ بەرەو قشڵەی بڕۆن.

خانۆ لەگەڵ پیاوەکانیدا لە دوورەوە وەستابوون تا لاوان لە سەماو ڕمبازییان بوونەوە. پاشان، تیپ تیپ بەڕێزو لەسەرەخۆ بەرەو قەڵای دمدم گەڕانەوەو بەودیوی تەپۆڵکەیدا ئاوابوون. بەڵام خانۆ هێشتا هەر وەستابوو بیری دەکردەوە، بیری لە گەلی کورد دەکردەوە کە شای ئێران و پادشای ڕۆم چیان بەسەر هێناوەو ژن و منداڵ و خاوخێزانیان بە چ دەردێ بردون.

یەك لە هاوڕێیانی بە دەنگی بڵند گوتی:

-بەڕاستی مەشقی چاکن...

خانۆ وەك لە خەوێکی شیرین وەخەبەربێ، گوتی:

-ڕاست دەڵێی... فەرموون با ئێمەش بگەڕێینەوە ماڵێ...

پاشەکی

کە ساڵ وەرگەڕاوە، بەهار دیسان هاتەوە قەڵا، بەڵام لە کووچەو کۆڵانان نەقاوەخانەو چێشتخانە مابوون، نە سازبەندو ئاهەنگ و بەزم نە ئەم سەرو ئەوسەری خورشیدی بازاڕباشی و بروبیانوو بەموبەو گرتن مابوو. دەتگوت کوردان نەك هەر لەم چیایانە، لە هەموو دنیا ئاسەواریان نەماوەو لە ڕەگ و ڕیشە دەرهاتوون، بەڵام ڕاستییەکەی وانەبوو، کورد لەسەر چیای بڵندو گەردن کەشان، لە هەرێم و ناوچە دوورەکانی قەڵا زۆر مابوون. کە بەهار خۆش بوو پەزیان بەرەو دۆڵگان ڕاداو بۆوە بە زاوزێ...

پیرو ردێن سپی چیرۆکی خانۆی لەپ زێڕینیان دەگێڕاوە. خۆشخوان و بەیت بێژ بەیتیان هەڵدەبەست. ئەو شەڕە هەروا بەفیڕۆ نەچوو، پاش ماوەیەك دیسان کوردان بۆ ئازادی خۆیان دەستیان بە شەڕ کردەوەو سەرکردەی شەڕی ئەم جارە تالۆریك ناوێ بوو و هەربۆیەش کورد بەوشەڕە دەڵێن ((شەڕی تالۆریك)).

سەرەتای بنووس بۆ چاپی ڕووسیی ڕۆمانی (دمدم)

کورد یەکێکە لە گەلە هەرە کۆنەکانی ڕۆژهەلاتی نزیک. فەیلەسووفە یۆنانی‌یە کۆنەکان سترابۆن و پەتلیمۆس کە باسی ناوچەی (کەردۆئین) (گەردوئین) یان کردوە، باسی کوردیان کردوە. گزینەفۆنیش لە (ئەنابازیس)دا ڕازی گەلی جەنگاوەری کاردۆخەکان ئەگێڕێتەوە کە ئەوەبوو سوپای دەهەزار کەسیی یۆنانییەکانیان تا دەریای ڕەش ڕاونا.

لە کتێبی ئیتنەگرافی- مێژوویی (کوردی ئەودیوی قەفقاز)دا[1] وتراوە

((مێژووی گەلی کورد، لە بنچینەدا مێژووی خەباتی چەندین سەدەیەتی لە دژی چەوسێنەوە ناوخۆیی و بێگانەکانی... کەچی لەگەڵ هەموو ئەوەشدا، گەلی کورد مەردانە بە تاقیکردنەوەی ئەم هەموو جەنگە ستەمکارییانەدا تێپەڕیوەو ئازایانە ئەدەب و زمانی خۆی پاراستوە)).

چارەنووسی تراژیدیایی کوردستان لە دوای سەدەی شانزەهەم و سەرەتای سەدەی هەڤدەهەمدا لە چارەنووسی وڵاتە بچوکەکانی تری ئەو سەردەمە ئەچوو. لەشکری دەوڵەتە دراوسێ بەهێزەکان، بێ پشوو، بەنیازی داگیرکردنی خاکی کوردستان و بە کۆیلەکردنی گەلەکەی هێرشیان ئەبردە سەری. بەڵام بەزاندنی کورد کارێکی ئاسان نەبوو. لەشکری دوژمن لەو جەنگە خوێناوییانەدا زیانێکی زۆریان لێ ئەکەوت و زۆر جار نەیان ئەویست لەوە زیاتر بجەنگن. گەلی کوردی ئازادیخوازو جەنگاوەر، سوور، بەرگریی لە سەربەخۆیی خۆی ئەکرد.

بابەتی ئەم ڕۆمانە یەکێکە لە تابلۆکانی ئەم خەباتە. بریتییە لەو بەرگرییە قارەمانانەیە لە کوردە- قەڵای دمدم کرا. میرێک، بەگێک، ئاغایەک سەرکردەیی ئەم خەباتە ناکا.. کوردێکی سادەی (خانۆ) ناو پێشەوای ئەم خەباتە بوو بەهۆی بەخشندەیی و دەس و دەهەندەیەوە گەل ناوی (لەپ زێڕین)ی لێ نابوو.

لەم خەباتەدا ئازەربایجانی و ئەرمەنەکانیش بەگەرم یارمەتی کوردیان دا.

لەبارەی ئەم خەباتە قارەمانانەوە گۆرانی و ڕازو ئەفسانەو حەکایەتێکی زۆر هەیە، کوردی وا نییە بەم داستانە مێژووییەی گەلەکەی خۆی نەزانێ.

من لەم کتێبەدا هەوڵم داوە تەنها بەشێکی کەمی خەباتی چەندەها سەدە بەردەوامی گەلی کورد لە پێناوی خاکی نیشتمانی خۆیا، لە پێناوی سەربەخۆییدا، لە پێناوی ڕزگاربووندا لە ستەمی بێگانە- ڕوون کەمەوە.

محەمەدی مەلا کەریم
کردوویە بە کوردی

ereb şemo

DIMDIM
roman

لەبارەی بنووس و کتێبەکەیەوە

عەرەبی شەمۆ پیرترین بنووسی کوردی سۆڤیەتە، ژمارەیەکی زۆر داستان و چیرۆکی لەبارەی ژیانی کوردەکانەوە داناوە.

لەم کتێبە نوێیەیدا، عەرەبی شەمۆ یەکێک لە قارەمانانەترین و لە هەمان کاتیشدا تراژیدیایی ترین لاپەڕەکانی مێژووی گەلی کورد- ئەژێنێتەوە.

ئەم کتێبە باسی بەرگری کەرە پڕشکۆکانی قەڵای ئەفسانەیی دمدم، باسی پێشەوای بەوێڵی کوردەکان (خانی لەپ زێڕین) ئەگێڕێتەوە.

ئەم کتێبە بەر لە هەرچی، بۆیە پەسەندە چونکە ڕووی گەلی کورد، هەستی کورد بە شانازییە نەتەوەییەکانی، دابونەریتی، ئەفسانەکانی، بیروباوەڕی، تێکڕای خاسیەتە خوو پێوەگرتووەکانی بە ئاشکرا تیا تۆمارکراوەو، بە تینێکی تایبەتییەوە خراونەتەڕوو لە کاتێکی تراژیدیایی مێژوودا، کاتێ کە لە سەرەتای سەدەی هەڤدەهەمدا لەشکری عەباسی شای ئێرانیان برد بۆ گەمارۆدانی قەڵای دمدم.

سەرەتای چاپی ڕووسی داستانی (دمدم)
محەمەدی مەلا کەریم
کردوویە بە کوردی

سەرچاوە: شەمۆ، عەرەب: دمدم، شوکر مستەفا کردویە بە کرمانجی خواروو، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغداد-١٩٨٤.

---

[1] تی. فێ. ئەریستۆ. کوردی ئەودیوی قەفقاز. مۆسکۆ. بڵاوکراوەی پەتگای (نائووک)، ١٩٦٦.

قەڵای دمدم یەکەمین خوێنی کورد بۆ سەربەخۆیی و ئازادی

جەبار سابیر

مێــژووی گێڕانــەوە لەجیهانــدا، مێژوویەکــە بــەدەیان قۆناغــدا تێپــەڕیوە تاگەیشــتۆتە رۆمــان و لەڕۆمانیشــدا چــەند شــێوازێکی ئــەزموونکردووەو دواتــر شــێواز یــاخود ئــەزمونی (گابرێــل گارســیا مــارکین)ی کۆلــۆمبی (ریــالیزمی ئەفســوناوی) کەپشــت بەشــەپۆلی هۆش دەبەستێت شوێنی خۆی گرتووەو لەئەمڕۆدا یەکێکە لەهەرە تەکنیکە سەرکەوتووەکانی رۆمان لەجیهاندا، گێڕانەوە لەو شوێنەوە دەســت پێــدەکات کــە ئــیتر مــرۆڤ فێــری قســە دەبێــت و کۆتــایی بەســەردەمی ئامــاژە دێــنێ و ســەردەمی پشــت بەســتن بــەیادەوەری شوێنی دەگرێتــەوەو مــرۆڤ سوود لەمێشــکی خــۆی وەردەگرێــت بــۆ پاراســتنی ڕووداوو شــتەکان لــەیادەوەری خۆیــدا. بــەڵام ئەمــە لەشوێنێکەوە بۆ شوێنێك و لەجوگرافییایەکەوە بۆ جوگرافییایەکی تــرو لەکۆمەڵگەیەکــەوە بــۆ کۆمەڵگەیەکیتر جیاوازی زۆری هەیــە، بۆ ئێمەی کــورد کــە هــەردەم کۆڵبــەکۆڵ و خــاك داگیرکــراو بووین، رەنگــە قــورس بێــت بــەراوردی خۆمــان لەگــەڵ کۆمەڵگــەکانی دەورو بــەرمان بکەن کە بەدرێژایی مێژوو خۆیان خۆیان بەڕێوە بردووەو سەردارو سەروەری خەڵکی تریش بوون.

کــەدیارە ئــەم حاڵەتــەش کاریگــەری لەســەر تــەواوی ســەرخان و ژێرخــانی کۆمەڵگــە دەبێــت بەگشــتی کەئــەدەبیش دەچێــتە خانــەی سەرخانی کۆمەڵگەوەو لەگەڵ کلتورو فەرهــەنگی هــەر کۆمەڵگەیەکدا ئاوێتــە دەبــن و رەنگــی ژیــانێکی شایســتە بەئینســان دەڕێــژن لــەو کۆمەڵگەیــەدا، هــەر کۆمەڵگەیــەکیش ئــەدەب و رۆشــنبیرییەکی بــەرزی نەبێت مانای وایە پایەیەکی گەورەی شارستانییەتی نییە.

کــورد شانشــین و مــیر نشــین و دەوڵــەتی نــەبووە، چوارچێوەیەکی دیــاریکراوی نــەبووە، نــەبوونی ئــەو دامــو دەزگایانــەش تــەنیا ئــەو زیانەی نەبووە کە نەتەوەی کورد ژێر دەستەو داگیرکراوو چەوساوە بــووە، بــەڵکو زیــانی گــەورەی ئەوەیــە کەنــەمیراتی دەوڵەمەنــدی ئــەدەبیمان پــارێزراوە نەتوانیومانــە فەرهــەنگ و رۆشــنبیریمان هاوشانی نەتــەوەکانی دنیــا بــەرەو پێشــەوە بــەرین. ئــەوەی هەمانــەو نیمانــە هــەر شیعرەو تاســەرەتای بیســتەکانی ئــەم ســەدەیەش کــورد تاقە رۆمانێکی نەبووەو نەیتوانیوە جگەلە شیعر دەست بۆ بابەت و بــوارە ئەدەبییــەکانی تــر بــەرێت و ئــەزموونیان کــات و وەك چــۆن لەشیعردا (نالی و مەحوی) ئەفسانەیان خوڵقاندووە ئاوهاش ناویتر لــەرۆمان و چیرۆکدا ئەفســانە بخــوڵقێنن. ئەمــەش دیــارە بــۆ ئــەوە دەگەڕێتــەوە کــەکورد چینی بۆرژوا یان شارنشینی نــەبووە، یاخود دروستتر بڵێن کورد بەمانا سۆسیۆلۆژییەکەی خاوەنی شار نــەبووە. چــونکە رۆمــان وەك ژانرێکــی ئــەدەبی هــەڵقوڵاوی ژینگــەی شــارەو، گەشــتی دوورو درێــژو رامــانی فەلســەفییانەو ســۆفیگەریانەی قــوڵ لەدنیاو کەینونەی ئینسان، ئەزموونی گــەورەو گــرنگ لەگــەڵ ژیان و رۆژگاردا رۆمان دەخوڵقێنن.

ئەشــێ رۆمانێــك بــۆ نەتــەوەو میللــەتێك ببێتــە ئەفســانەو تاهەتایــە ئەوە دوای ئەوە لــەیادەوەری خۆیــدا هــەڵیگرێت، بــەڵام رەنگە ئەشــێ ئەفسانەیەکی مێژووی ببێتە رۆمانێکی باش و ئەمری ئەتــەوە یــاخود میللــەتێك. (عــەرەبی شــەمۆ) عــە رەب شــامیلۆڤ، تاقەکوردێکــە هەوڵیــداوە ڕووداوی داگیرکــردن و خــاپورکردنی (قــەڵای دمــدم)ی کوردان بەدەستی (شاعەباسی سەفەوی) بکاتــە رۆمــانێکی مێــژووی گــرنگ و نــەمر، بــەڵام تاچــەند ســەرکەوتوو بــووە ئــەوەیان جێگــەی قســەکردنی زۆرتــرە. ئــەم رۆمانــە بــەر لەهــەر شــتێك گرنگییەکــەی لەوەدایە کەیەکەمین هەوڵی کوردە بۆ نوسینی رۆمان، واتا کورد بەر لــەم هەوڵــە شــتێکی نییــە بــەناوی رۆمــان و دروســتتر بڵــێن بــەناوی گێڕانــەوەش. گێڕانــەوە لای کــورد لــەم رۆمانــەی شامیلۆڤەوە دەســت پێــدەکات، پێشــتر شــاعیرانی کــورد هەوڵیانــداوە لەڕێگــەی شــیعرەکانیانەوە ئــەو مێــژووە بگێڕنــەوە کــە خۆیــان زانیویانــەو هەندێکجار لەجەرگەی ڕووداوەکانیشیدا ژیاون.

شامیلۆڤ بەسوود وەرگرتن لە کارەساتی داگیرکردنی قەڵای دمدم دێــت تــانو پــۆی رۆمانێــك دەچنێت کــە بــۆ ئــەو ســەردەمە کــارێکی داهێنەرانە بووە، ئەم رۆمانە لەیەك کاتدا لەسەر سێ تەوەری گرنگی مێــژووی کــورد قســە دەکات و هاوکــات هــەر سێکیشیان دەداتــە بــەر رەخنــە. تــەوەری یەکــەمیان هەســتی نەتــەوەیی و رســکانی ئــەو

هەستەیە لای کورد، کە بەبۆچوونی شامیلۆڤ میرو سەرۆك هۆزەکانی کورد لەو سەردەمەوە واتا لەپێش (ئەحمەدی خانی)یەوە ئەو هەستەیان لاڕسکاوە هەوڵیانداوە بۆ ئەوەی قەوارەیەکی سەر بەخۆ بۆکورد دروستبکەن. کەئەمەش دیارە لەوێوە هاتووە کە هەر دوو داگیرکاری ئەودەمی خاکی کوردستان فارسە سەفەوییەکان و تورکە عوسمانییەکان بوون و خانی لەپ زێڕین یاخود وەك شامیلۆڤ دەڵێ(خانۆ)ی لەپ زێڕینیش وەك سەرۆك هۆزێکی کورد ویستوێتی وەك سەردارانی سەفەوی و عوسمانی مەملەکەتێك بەناوی کوردانەوە ئاوا کات و تەواوی سنورە جوگرافییەکەی لەدەستی زوڵمو جەوری سەفەوی و عوسمانی بپارێزێت.

تەوەرێکی تریان مەسەلەی خۆخۆری و یەکنەبوونی کوردانە کە هەر لەدێرەوە تائەمڕۆش گەورەترین فاکتەرو ڕێگرییەکە لەبەردەم دروستبوونی هەر جۆرە کیان و قەوارەیەکی سەربەخۆی کوردیدا، قسەکردن لەسەر ریشە مێژووییەکانی ئەو دەردە کوشندەیە لای شامیلۆڤ دادانی وانەیەکی مێژوویییە بۆ ئەوەی نوێی کورد لەسەردەمی تازەو سەدەی بیستدا سوودی لێوەرگرێت و بێبەش نەبێت، بەتایبەت ئەو وەختە سەرەتای دابەشکردن و داڕشتنەوەی نەخشەیەکی نوێ بووە بۆ جیهان بەگشتی و ناوچەکەی خۆشمان بەتایبەتی. شامیلۆڤ زیرەکانە ئەوەی پێکاوە کەوەك چۆن ململانێ و شەڕی دێرینی ئێمەی کورد بۆ سەربەخۆیی لەگەڵ دەسەڵاتی سەردەستی تورك و فارسدا بووە، لەسەر دەمی تازەشدا هەروا دەبێت و ئەو دەیەوێ بڵێت با ئەو گیانە خۆخۆرییە لەم سەردەمەدا زیندو نەبێتەوەو بگەینە سەربەخۆیی خۆمان.

تەوەرێکی تری قسەکردنی شامیلۆڤ لە رۆمانی قەڵای دمدمدا مەسەلەی ئایین و هەستی ئایینی بووە لەناو کورددا، چونکە کورد لەدوای فەتحی ناوچەکەی لەسەردەستی خەلیفەکانی ئیسلام ئیتر بەزۆر بێت یان بەخوایشتی خۆی ئایینی ئیسلامی وەرگرتووەو بەمەش گەورەترین زیانی بەرکەوتووە، چونکە ئایینی ئیسلام سوودی بەتەواوی ئەو نەتەوانە گەیاندووەو کە وەریانگرتووە بەڵام زەرەرێکی زۆری لەکورد داوە، لەمەسەلەی دروستکردنی هەر جۆرە کیان و قەوارەیەکی سەربەخۆدا. ئەمەش زیاتر لەو ڕووەوە باس دەکات کەهەر دوو ئیمپراتۆری عوسمانی و سەفەوی بۆ راکێشانی هەستی خەڵکی کورد ئایینیان وەك چەکێکی کوشندەو کاریگەر بەکارهێناوەو کوردیش نەیتوانیوە وەك ئەوان بەقازانجی نەتەوەکەی خۆی سوود لەئایین وەرگرێت و بیخاتە خزمەتی مەسەلە رەواکەی خۆیەوە، وەك چۆن تورك و فارس و دواتریش عەرەبەکان ئەوەیان کردووەو ئایینیان لەبەرژەوەندی نەتەوەو خاکەکەیان بەکارهێناوە.

لەلایەك فارسە سەفەوییەکان هەڵگری ئایینزای شیعەبون، چوون دەیانزانی ئایین بەگشتی قبوڵکەن دەبێت بچنە خزمەتی نەتەوەی عەرەبەوە، بەڵام هەڵبژاردنی ئایینزای شیعە بۆ ئەوەبوو ئایین بخەنە خزمەتی خۆیانەوە، دواتر تورکە عوسمانییەکان سوننە بوون و لەم ناوەشدا کورد هەر جارەی بەفیکەی لایەکیان فریوی خواردووەو

نەیتوانیوە وەك هەردوو لایان سوود لەئایین وەرگرێت. ئەوەتا تورك و فارسیش دوای نەمانی هەردوو ئیمپراتۆرییەتەکەیشیان دوو دەوڵەتی بەهێزیان لەناوچەکەو لەسەر خاکی ئێمەیش بنیاتناوەو وەك ئێمەیش پابەند نین بەئایینی ئیسلامەوەو قوربانیشیان لەو پێناوەدا نەداوە.

ئەم ڕۆمانە چیرۆکی ڕابونێکی تری کورد دەگێڕێتەوە لەمێژوودا کە یەکێك لەسەرۆك هۆزەکانی کورد بەناوی (خانۆی لەپ زێڕین) سەرۆك هۆزی (بەرۆدا) لەشا (عەباسی سەفەوی) فارس هەڵدەگەڕێتەوەو دەیەوێت ناوچەیەکی جوگرافی بۆ خۆی جیاکاتەوەو لەئێرانی دابڕێ و وەك شاعەباس ببێتە سەردارو دواتر شانشینێکی کوردی دروستکات. لەدوای دروستبوونی هەر دوو ئیمپراتۆریەتی سەفەوی و عوسمانییەوە کوردو خاکەکەی زیاتر داگیرکراو تالانکراو دەبن و ئەو دووەش لەژێر پەردەی ئایینی ئیسلامدا زوڵمو زۆرێکی بێسنوریان لەکورد کردووە، لێرەیشەوە هەمیشە کورد هەوڵیداوە لەچوارچێوەی ئەو دوو ئیمپراتۆرە ڕزگاری بێت و ببێتە سەرداری خۆی بەڵام وەك لەم ڕۆمانەشدا دەیبینین ئەم هەوڵانەی کورد هەمیشە دووچاری شکست بوونەتەوە ئەوەش وەك لەسەرەوە ئاماژەی پێدرا زیاتر پەیوەندی بە دووبەرەکی و خۆخۆری کوردەوە هەبووە، (مەحمود مەڕەکانی) نەیاری خانۆی لەپ زێڕینەو لەکۆتاییدا ئەو (کانی)یە بۆ (سەردارخان)ی سەر لەشکری شاعەباس ئاشکرا دەکات کە خەڵکی قەڵای دمدمی ژێر قەڵەمڕەوی خانۆی لەپ زێڕین ئاوی لێدەخۆنەوەو درێژە بەبەرگری خۆیاندەدەن دژی لەشکری سەردارخان، دواتر هەر بەو هۆیەوە قەڵاکە داگیر دەکرێت و بەر لەداگیرکردنیشی خەڵکەکەی ناوی لەتینوا دەخنکێن و قڕدەبن.

خاڵێکی زۆر گرنگی تر کەئەم ڕۆمانە ئاوڕی لێداوەتەوەو ئەوەیە کە کورد لەو سەردەمەشدا بیری لەوەکردۆتەوە سەر باری هەموو ناکۆکییە خێڵەکییەکانی خۆی پەنا بۆ یەکگرتن و هاوکاریکردنی یەکتر بەرێت، کوردەکانی ژێر دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانی لەناوچەی شەمزینان دەکەونە بەر پەلاماری لەشکری سوڵتان و ئەوانیش هانا بۆ خانۆی لەپ زێڕین دەبەن تا لەشکریان بۆ بنێرێت و دژی لەشکرەکەی سوڵتانی عوسمانی بجەنگن و بەرگری لەناوچەکانی شەمزینان و خاکی کوردستان بکەن، لەشکری خانۆی لەپ زێڕین بەرەو شەمزینان دەچێت و ئەو هێرشەی سوڵتانی عوسمانی بۆ سەر شەمزینان تێك دەشکێنن، دواتر لەوەش دەدوێت کە هەر دوو ئیمپراتۆری سەفەوی و عوسمانی سەرباری هەر جۆرە ناکۆکییەکی مەزهەبی و نەتەوەیی خۆیان، کەچی لەئاست هەر جوڵانەوەیەکی کورددا بۆ سەربەخۆیی یەکیان گرتووەو وازیان لە شەڕی نێوانیان هێناوە بۆ ئەوەی جوڵانەوەکانی کورد سەرکوت کەنەوە. ئەمەش تائێستا تاکە ستراتیژی ڕژێمە سەردەستەکانی تورك و فارس و عەرەبە بۆ ئەوەی کورد نەبێتە خاوەنی خۆی.

تەکنیکی ئەم ڕۆمانە هەر چەند زۆر سادەیەو زیاتر لەداستان و چیرۆکی گوێ ئاگردان دەچێت، بەڵام بۆ سەردەمی خۆی کارێکی زۆر داهێنەرانە بووە. شامیلۆڤ لەیەك کاتدا هاتووە مێژوو لەڕێگەی ڕۆمانێکەوە بگێڕێتەوەو دواتر لەڕێگەی ڕۆمانێکەوە مێژوویەك دروستکات هەم بۆ کوردو هەم بۆ ئەدەبی کوردیش. ئەمەش ڕەوایەو ناکرێت ئەم پیاوە وەك مێژوونوس ببینین و بەڕۆماننوسی نەدەینە قەڵەم، چونکە لەدنیاشدا زۆر ڕۆمان هەیە هەر بەو جۆرەی ئەو نوسراوەو سودی لەمێژوو وەرگرتووە، لێرەشەوە دەگەینەوە ئەوەی کە بڵێین: هەمیشە ڕۆمان دۆستایەتییەکی پتەوی لەگەڵ مێژوودا هەیەو هەر دووکیان بۆ ساغکردنەوەی کۆن و کەلەبەرەکانی مێژووی ئینسان سوود لەیەکتر وەردەگرن، بەڵام هێندە هەیە کە مێژوو کارێکی موجەڕەدی زانستییە بەتایبەت لەئێستادا وەك زانستی زانستەکانیش سەیر دەکرێت، بەڵام ڕۆمان ڕاستە ئاوی خۆی لەواقعی ژیانی ئینسان دەخواتەو لەڕابردووی ئینسانەوە دێت هاوشێوەی مێژوو سەرباری ئەوەش کارێکە پڕاو پڕ لەخەیاڵی ئینسان و بواری موبالەغەو زیاد پێوەنانیشی تێدایە جا لەهەر لایەنێکەوەبێت، کەئەمەش بۆ مێژوو نەشیاوە.

ئەم ڕۆمانە لەسەر ڕووداوێکی ناو مێژووی ئێمە وەستاوەو داستانی قەڵای دمدمی کردۆتە مەتنی سەرەکی گێڕانەوەکەی؛ کەدواجار بە خاپووربوونی قەڵاکەو تیاوونی هەموو خەڵکەکەی کۆتایی دێت، بەڵام وەك هەر ڕۆمانێکی تری دنیا ئاوڕی بۆ زۆر لایەنی تر داوەتەوەو تەنیا باسی شەڕو شۆڕی نەکردووە. ئەوەی من هەستم پێکرد لەم ڕۆمانەدا خەونی کوردە بۆ سەربەخۆبوونی وڵاتەکەیی و خۆ بەڕێوەبردنی، ئەم خەونە وەك لەم ڕۆمانە دا دەر دەکەوێت لەسەرەتای سەدەی شازدەوە لەسەری کورددایەو تائێستاش هەر نەهاتۆتەدی، هۆکاری ئەمەش هەندێکی لەم ڕۆمانەدا خراوەتە ڕوو ئەوی تریشی دەبێت خوێنەر خۆی بەشوێنیدا بگەڕێت.

دەکرێت لەکۆتاییدا لایەنێکی تری مێژوو کەمێك ڕۆشنایی بخرێتەسەر کە پەیوەندی بەداستانی قەڵای دمدمەوە هەیە، ئەویش دروستبوونی هەر دوو ئیمپراتۆری عوسمانی و سەفەوییە. (سوڵتان محەمەد فاتح)ی یەکەم لەساڵی (١٤٥١)دا بێزەنتەکانی لەقوستەنتینییە (ئەستانبول)ی ئێستا وەدەرناو بەردی بناغەی خەلافەتی عوسمانی سوونە مەزهەبی دانا، کە لەمێژودا بەئیمپراتۆرییەتی عوسمانی بەناوبانگە. لەسەرەتاکانی ساڵی(١٥٠٠)تیش بەدواوە (شێخ ئیسماعیلی کوڕی جونێد)ی سەفەوی بەردی بناغەی ئیمپراتۆرییەتی سەفەوی شیعە مەزهەبی دامەزراند. کە خەونی کورد بۆ سەربەخۆیی لەقەڵای دمدمدا لەسەردەستی شاعەباسی سەفەوی لەبار براو تائێستاش هەر وەك خەوێك ماوەتەوە.

فەرهەنگۆك

(ئـ)

ئاخوند: مەلای شیعە

ئاران: قشلاخ، دەشت

ئارمانج: ئامانج

ئاز: سەخت

ئاشپەزخانە: متبەق

ئامێر: ئەدات

ئاوزێم: ئاوبڕان

ئۆغرم: تەنگەتاو، ناخۆشی

ئولك: چەپەر

ئەرخایین: دڵنیا، بێباك

ئەستێور: وەجاخ کوێر

ئێرەیی: بەخیلی، حەسوودی

ئیکلام: تەمەنا

(ب)

بارانی کڵاوبەسەرە: بارانی دەنك گەورەو قایم

باڵیۆز: سەفیر

باندوور : نیلە

برۆ (تاڵان و برۆ): تاڵانکاری

بلووك: بەش

بن پشك: کچی بەمنداڵی بەشوودراو، دەستە خوشك، پێناوی نێوان دۆست و دڵدار

بنۆس: بنەما، بناغە

بەترەف: فرە زۆر، لەحەد بەدەر

بەدەو: بەڕاکردن

بەرك: قایم، ئاسێ

بەلەنگاز: هەژار

بەڵەد: دەلیل، شارەزا

بەوش: شتێکە وەك پانیکێش لەتەونکاریدا بەکار دەهێنرێ.

بۆکۆن: ناوساجی

بووزەڵە: پووزەوانە، زەنگاڵ.

بوودڕ: بندڕ، کوندڕ، کەندڕ

بیانی :بێگانە

بێخەوش: بێعەیب

بێگار: سوخرە

بێوان: جێگای جانەوەرو دڕندە

(پ)

پاپاخ: کڵاو

پاکاری: نۆکەری، خزمەتکاری

پرزۆڵە: پارچە بچکۆلە

پسپۆڕ: لێزان

پستە: چەرەز، شەوچەرە

پشتوو: دەمانچە

پۆڕ: قژ

پەنگر: پشکۆ

پەنی: پەنهان، پەنام، پەنامەکی

پەیا: پیادە

پەیك: قاسید

پێت: گڕ

پێحەسان: هەستیان پێکرد

پێڕۆ: نیزام

پێڕۆکە: تازە وەسەر پێکەوتوو

پێسیر: یەخە، بەرۆك

پێشخان: نۆکەریخان

پێکوڵە: درکێکە بنی ئەستورەو زۆر سەری هەیە

پێورمیزین: ئەستێرەکشان

(ت)

تاتك: پیتك

تاشت: نانی بەیانی

تانگ: تەنیشت، ئاست، تەك، هاوشان

ترووك: زۆر سلۆك، تۆڕ

تۆت: گلۆر

تۆمەری: بەسەرجەم، بەقەڵەم

تەرەوڵ: زیندەوەر، لاور

تەمۆری: کاکۆل، قژی چەپك کراو

تەوس: گاڵتە

تەوەزەل: بێکار

تەیار: ئامادە

(ج)

جگ : میچ

جمێ: جمڕانە ، جمکانە، دوانە

جۆرك: کیسە

جێژ: گەنم کەپاش درەو سوورکرابێ

(چ)

چاونەبەری: چاولەبەری، سەرشۆڕی

چلوان، چلوو: چلە

چوارنکال: چوارچمك، چواردەور

چووك: بچووك

چەتوون: سەخت، دژوار

(ح)

حەژمەت: تاو

(خ)

خاپاندان: خەڵەتاندن

خاپوور: وێران

خلندۆر: گیایەکە دەکرێت بە چێشت

خمام: تەمومژ

خوباب: غوباب، غەبغەبە

خورجینە: خورج

خۆزێ: خۆزگە، خۆزیا، بریا

خەرج: ضریبە

(د)

داخاوت: قسەی دەکرد

داغمە: مۆری دەوڵەتی

داڵقان: شۆڕبوونەوە

دانێغڵان: خپ بوون

دوێر: ژووری دانیشتن

دووئاژۆ: پاشەنگ

دەسبێنك: مورووی هۆنراوە کە وەك بازنە لەدەستدەکرێ

دەهۆ: فێڵ

دەبۆتخانە: دەبۆخانە، عەماری چەك، دەبۆ

دەرۆزەکەر: سواڵکەر

دەستدا: تابیع، پەیڕەو

دەستوو: دەسك

دەستەخۆ: دەستەوخۆ، دەستبەجێ

دەستەك: دەست نیشان کراو

دەسمز: ئوجرەت

دەفر: ئامان، حاجەت

دەلان: ئاولان

دەوار: وڵاخ

دەیاژوا: لێی دەخوڕی

(ر)

رادەموسم: ماچ دەکەم

ڕکێف: ئاوزەنگی، زەنگو

ڕەدووکەوتن: بەدووکەوتنی ژن

ڕەژی: خەڵووز

ڕەشۆڵە: ڕیشۆڵە

ڕەوکەوان: ئەوەی ڕەوە ئەسپ دەلەوەڕێنێ

ریحال: زین

ڕێ دەنیشت: لێ دەنیشت

(ز)

زبارە: دەسەوا

زنار: گابەرد/ قەدشاخ

زمێر: زەخیرە، زەخیرەخستن

زورار: قەدباریك

زەردەپەڕ: خۆر لە زەردە

(ژ)

ژاوە: جمە

(س)

ساپ: کا

ستێرك: شوقەلەت

سقدەر: عەتەبە، ئاستانە

سمکۆڵ: پێکۆڵی ئەسپ

سۆڵەخانە: سارداو

سۆنگە: هۆ، سەبارەت

سوورفل: سوورە

سەرەنگوێلك: زبڵدان، گووفەك

سەربهوورد: سەرگوزەشتە

سەرینچاوە: سەرچاوە

سەڵەف: سەرڕەو

(ش)

شارێ: شەقام

شتاقیان: کەسیان، هیچیان، چتاکیان

شتۆ: چۆن

شڤەڕێ: توولەڕێ

شۆم: زەوی شۆکردن، کێڵان

شوو: شووڕ، شووڵك، شووڵ

شەمۆڵە: شەمالە، دابێکی کوردەوارییە شەوانی شەموو بە مەبەستی زانینی ئەنجامی نیازێك جێبەجێی دەکەن.

شەوێن: شەوەکەژ

فراژوو: فراژی، هەڵدان

فزە: نقە

فەتارەت: خەسارەت

فەندباز: فێڵباز

فیڕۆ: خەسار

(ق)

قاسك: سەرەبزووتك، سووتەمەنی

قاڵیچە: مافووری چووك

قشلاخ: هەواری زستان

قلیانی: گۆشتی سورەوە کراو

قودەقوڕە: ترزل، بەفیز

قۆتك: گوڵەنگ

قۆشەن: لەشکر

قولله: برج

قەرا: ئەوەندە، قەدەر

قەرایی: قەدەر/ ئەندازە

قەرەواش: خزمەتچی

(ك)

کادە: جۆرە نانێکە

کرێت: دزێو، نەنگ

کونجرك: جۆرە دڕکێکە

کریڤ: هاوڕێ، دۆست، یارۆ

کۆسە میسری: جۆرە شیرێکی کۆنە لە میسر دروست دەکرا.

کوڵ: جل شتن لەسەرکانی

کۆڵۆس: کڵاو

کۆن: ڕەشماڵ

کەتە: قۆچاخ، بەخۆوە

کەرمۆز: مێشەکەرانە

کەژوو: کژك، گوریسی شۆرتکی

کەڤ: بەرایی، بەردەم

کەور: گاشە بەرد

کەوی: گزنگ

کێشکچی: ئێشکچی، پاسەوان

گیلەر: گەنجینە

(گ)

گاز: بانگ

گازن: شکایەت

گاڕام: داری کە گاو گۆتاڵی پێ لێ دەخوڕن.

گاڕس: جۆرە دانەوێڵەیەکە

گاشە بەرد: گا بەرد

گاو گەردوون: حەیوان سەربڕین بۆ قوربانی، گوری.

گدیۆ: هەتیو (واتە: کوڕە)

گر: کرد، خڕ، ڕاگر

گراو: دەزگیران

گرۆڤەر: خڕ

گورێخ: دڕ، نەهێن گر

گوژم: بڵندایی

گۆڤەند: شایی

گووفەك: زبڵدان

گەرمژ: گەرمیان، گەرمەسێر

گەڕناس: ئازا و دلێر

گەوگەو: گەگە، قەف قەف

(ل)

لاقرتی: قسەو قسەلۆك

لاکان: ئامێری بەسەر بەفردا خلیسکان.

لاوۆ: کوڕۆ، ئەی لاو

لوا: کەوڵی بەرخی بچووکی تازە سەربڕاو بە بەرگنەکەیەوە

لۆرك: چۆڕاوگەی پاش پەنیر دروستکردن

لۆزەنگەر، لۆزەندەر: زرتەزەلام

لەچەمبەرخستن: چواردەور گرتن

لەز: خێرایی

لێرەوار: جەنگەڵستان

(م)

ماهی: شفرە فیل، عاج

متەق: ورتە

مەتاڵ، مەرتاڵ: قەڵغان

مەڵاس: مات

مەمانان: ئێمەمانان

میچێن: جگێن، قاپێن، یارییەکی منداڵانە بە میچ

مێمڵ: ملۆزم

(ن)

نژیارکردن: ئاهەنگ گێران و قوربانیکردن بەبۆنەی دەستپێکردنی کارێك یا لێ بوونەوەیەوە.

نکال: کەنار، قەراخ

نۆغرۆ: وێران

نووسنەك: بەری دڕکێك دەنووسێ بە خورییەوە

نەجاخ: چەکێکە وەکو تەورزێن

نەزرگە: شوێنی یادی پیاوچاکێکی پێوەبێ. شەخس. قسن

نەواڵ: دۆڵ و دەرە

نەیار: دوژمن

نەینك: ئاوێنە

(و)

وربە: قاپووت

وشت: دەی، تێخوڕینی سەگ

وڵسات: بەرزە ولاخ

وەشێرم: بشارمەوە

وەدووتان بێنین: بە قسەتان بهێنین

وەلەرزین: ڕاکشان

وێستا: ئێستا

وێی نەدەدان: پێی نەدەدان

(ھ)

هامێز: باوەش، هەمبێز

هاوێرکردن: مەڕ جوێ کردنەوە بۆ دۆشین

هۆز: عەشیرەت

هۆڵێن: یارییەکی وەك گۆو چەوگانە هەرزەکاران و گەورەپیاوان دەیکەن.

هەراو: بەرین

هەرەوەز: دەسەوا

هەڵدێر: شوێنی زۆر بەرز، هەزار بەهەزار

هەندەران: دەرەوە

هەنیە: نێوچاوان

هەویا: هیوا، تەما

هەوێردە: کەڕەواڵە (باڵندە)

هیس: دۆرنج، تەنی

هێسا: حەساوە

هێسی: ملە

هێوران: دامەزران، قۆناخ گرتن

(ی)

یەغباڵ: تالع، بەخت

یەکەمین ئەلف و بێی لاتینیی تەواوی زمانی کوردی

ن: د. جەودەت هوشیار
و: سەلاحەدین عوسمان

١-دەستپێك

سەرجەمی لێکۆڵینەوە تازەکانی بواری زانستی زمان، ئاماژە بەوە دەدەن کەزمانی وتن و بیستراوی باوی ژیانی ڕۆژانەی هەر کۆمەڵگایەکی مرۆڤایەتی تائەم یان ئەو ئاست لەنووسین بەهەمان زمان جیاوازە، لەبەرئەوەی وتنی دەمی و زیندوو دیاردەیەکی دەنگییە، بەڵام نووسین هۆکارێکی نزیکی هاوشێوەی دەربڕینی وردی ئەو دیاردەیەیە. گومانیش لەوەدا نییە کەزمانی گۆتن زۆر لەنووسین کۆنترە، بەشێوەیەك مرۆڤ بەر لەهەزاران ساڵ زمانی گۆتنی بەکارهێناوە، پێش ئەوەی بتوانێت یەکەمین شێوە لەشێوەکانی نووسین دابهێنێت، کە بەکارهێنانی وێنەبوو لەجیاتی وشە بۆ دەربڕین، پاشان بڕگەو پەرەگراف، لەکۆتاییشدا ئەلف و بێ، کە لەوانەیە پاڵنەری سەرەکیی تۆمارکردنیش دەربڕین لەخود وپێویستییەکانی تری دین و دەوڵەت بووبێت.

دەوترێت زمانی تۆمارکردنیش لەئەنجامی گەشەو پێشکەوتنی کۆمەڵگاوە نەشونما دەکات، زمانی کوردیش لەلایەن زمانە دراوسێکانییەوە ڕووبەڕووی چەندین شەپۆلی زمانی دژ بووەتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا توانیویەتی پارێزگاریی لەبوون و سەربەخۆیی خۆی بکات، بیروڕای زاناکانی زمانیش دەربارەی سەرەتای نووسینی زمانی کوردی جیاوازییان هەیەو یەکدەنگ نین، بەشێوەیەك هەندێك لەوان وای بۆدەچن و لەو بڕوایەدان (ئاڤێستا) کەکتێبی پیرۆزی ئایینی زەردەشتییەکانە، لەسەدەی شەشەمی پێش زایینیدا بەزمانی میدیایی تۆمارکراوەو نووسراوەتەوە، زمانی کوردییش لەوەی دواییەوە هەڵقوڵاوە، بەواتا کۆنترین شێوەی نووسین بەزمانی کوردیی بۆ ئەو مێژووە دەگەڕێتەوە.

لەلایەن ژمارەیەکی زۆر لەنووسەرانی کوردیشەوە هەوڵی سەلماندنی بوونی ئەلفوبێیەکی کوردیی دراوە، کە یەك لەو نووسەرانەش خوالێخۆشبوو (گیوی موکریانی) بوو کە لەسەرەتای شەستەکاندا شێوە ئەلفوبێیەکی بڵاوکردەوەو لەو بارەیەوە وا رادەگەیەندرا کەئەوە ئەلفوبێیەکی کۆنەو مێژووەکەی بۆ ساڵی (٢٨٠٠)پ.ز دەگەڕێتەوەو تائێستاش لەو جۆرە هەوڵانە هەر بەردەوامن.

بەم دواییەش نووسەری کوردی بەناوبانگ (محەمەدی مەلا کەریم) شێوە ئەلفوبێیەکی کۆنی بڵاوکردەوە کە لەکتێبی (شوق المستهام في معرفة رموز الأقلام)ـی کوڕی وەحشییەی نەبەتیی کلدانی-(٢٤١ھ)یەوە وەریگرتبوو، کوڕی وەحشییە لەبەرامبەر هەریەك لەو پیتانەی لەئەلفوبێیەکەدا هەبوون ئەو پیتانەی تۆمارکردبوو کە لەئەلفوبێی عەرەبیدا بەرامبەریەتی، بەڵام پاش ئەوەی تێبینیمان کرد، لەو ئەلفوبێیەدا کەگوایا کوردییە، دەبینین پیتەکانی (ذ، ض، ط، ظ) هەبوون کەئەوانەش لەبەرامبەر چەند دەنگێکی زمانی عەرەبیدا بەکاردێن، کە لەزمانی کوردیدا نین، ئەو ئەلفوبێیەش کە لەکتێبی ناوبراودا هاتووە، دەنگەکان یاخود (پیت)ەکانی (ژ)، (ك)، (ڕ)، (ڵ)، (ۆ)، (وو)ی تێدا نییە.

هەرچۆنێك بێت رای زۆرینە کۆکن لەسەر ئەوە کەسەرەتاکانی نووسین بەزمانی کوردی لەنووسینەکانی (باباتاهیری هەمەدانی/٩٣٥-١٠١٠) دا خۆی دەنوێنێت، دوا بەدوای ئەویش چەندین شاعیری تری کوردی لەنووسیندا چاویان لێی کردووەو بەزمانە نەتەوەییەکەیان نووسیویانە، دیارترینیشیان (عەلی حەریری) و (فەقێی تەیران) و (مەلای جەزیری) بوون تا دەگاتە شاعیری نەمری کورد (ئەحمەدی خانی) و پاشان (نالی) و (حاجی قادری کۆیی) دێن، کە لەشیعرەکانیاندا ڕەسەنایەتی و دەوڵەمەندیی زمانی کوردیی تێدا ڕەنگیداوەتەوە.

تێبینی دەکرێت پێش هەموو کەس شاعیرە کوردەکان یەکەم کەس بوون بەزمانی دایك تەعبیریان لەئەندێشەکانی خودی خۆیان کردووەو خواست و ئارەزووەکانی میللەتەکەیان خستووەتەڕوو. ئەوەشی دەڵێت گوایا نووسینی کوردیی درەنگانێك و بەم دواییانە دەرکەوتووە، لەوانەیە نەزانێت یاخود ورد تر بڵێین: درکی بەوە نەکردووە کەنووسین بەزمانی کوردی لەخاڵی سفرەوە دەستی پێ نەکردووە، بەڵکو بەچامە شیعرییە جوانەکان و بەزمانێکی پێشکەوتوو دەستپێکردووە، لەگەڵ ئەوەشدا نووسینی ئەدەبی پێش هاوشێوەکانی خۆی لەزمانە هیندۆ-ئەورووپاییەکان کەوتووە، کەکۆمەڵە زمانێکن زمانی کوردی سەر بەوانە.

بۆ نموونەو بەشێوەیکی گشتی دەبینین سەرەتای سەرهەڵدانی ئەدەبی روسی لەسەدەی دوانزەدا دەرکەوت، کەبریتیبوو لەچەند پارچە پەخشانێکی ساکار لەشێوەو ناوەڕۆکدا، کە بەزمانێکی روسیی کۆن نووسراوە، کەواپێویستدەکات وەربگێڕدرێنە سەر زمانە روسییە هاوچەرخەکە، تا خوێنەرانی ئەمڕۆی روسی

تێبگەن. سەبارەت بەزمانە سلاڤییەکانی ترو زۆربەی زمانە ئەوروپاییەکانیش، دەبینین جیاوازیی ئەوتۆی نییە. لەکاتێکدا چامە شیعرییەکانی بابا تاهیری هەمەدانی، هەموو خوێنەرێکی رۆشنبیری کورد تێیدەگات، لەگەڵ ئەوەشدا کەهەزار ساڵ بەسەر نووسینیدا تێپەڕیوە.

راستییەکەی ئەوەیە کەئەوەی دەرکەوتنی دواکەوتووە، ئەوەیە کەئێمە بەئەلفوبێ ناویدەبەین، نەوەك خودی نووسین بەزمانی کوردی.

٢-گەشەکردنی ئەلفوبێی کوردی

هەر لەو کاتەوەی شاعیرە کوردەکان، بەزمانی نەتەوەکەیان، بۆ چەندین سەدە بەو ئەلفوبێیەی پشتی بەپیتە عەرەبییەکان دەبەست و بەڕێنووسی زمانی فارسی بوو دەستیانکردووە بەنووسین، بەشێوەیەك زۆرینەی کولتووری کورد (هەر لەشیعرو پەخشان و دانراوە مێژوویی وئاییینی و ئەتنۆگرافی و زمانەوانییەکانیش) بەو ئەلفوبێیە نووسراون. ئەوەش هەر لەو کاتەوەی پرۆسەی تۆمارکردن لای کورد دەستیپێکردووە تا بیستەکانی سەدەی بیستیش بەهەمان ئەلفوبێ بووە، تەنانەت یەکەمین رۆژنامەی (کوردستان)یش کە لەقاهیرە دەردەچوو، بەو ئەلفوبێیە دەنووسراو دەردەچوو و بڵاودەکرایەوە، لەگەڵ زیادکردنی پیتی (ڤ) کە لەعەرەبی و فارسیدا نییە.

ئەو چاکەیەش لەگەشەپێدان و پێشخستنی ئەو ئەلفوبێیەدا بۆ ئەدیبان و زانایانی کورد دەگەڕێتەوە کە(تۆفیق وەهبی بەگ/١٨٩١-١٩٨٤) یەکێکە لەو پێشەنگانەی کەبێوچان و بەدرێژایی بیستەکانی سەدەی رابردوو لەهەوڵ و کۆششدا بوو بۆ چەسپاندنی دەنگە کوردییەکان و دانانی ئاماژەو نیشانە تایبەتەکانی ئەو دەنگانە، کەئەلفوبێی عەرەبی لەو بارەیەوە هەژارە، لەگەڵ ئەوەشدا کەتۆفیق وەهبی (وەك پێدەچێت) بۆی نەلوا ئامرازە تایبەتەکان لەڕێکخستنی دەنگەکاندا بەپێی دەرچوونیان لەزار بەکاربهێنێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو دەرئەنجامانەی ئەو پێی گەیشت، تاڕاددەیەکی زۆر لەگەڵ توێژینەوە زانستییەکانی دواییدا سەبارەت بەچەسپاندن و رێکخستنی دەنگەکان یەکیگرتەوە، هەروەك ژمارەی پیتەکانیش بەشێوەیەکە لەهەردوو حاڵەتەکەدا (چ دەنگ و چ نووسین-وەرگێڕ) لەیەکدەچێت و ئەو ئەلفوبێیە باوەی ئەمڕۆش لەکوردستانی باشوورو رۆژهەڵاتدا بەکاردێت، لەگەڵ بوونی ناڕەحەتی و قورسییەکی زۆر لەڕووی رێنووس و ئیملاوە، بەچارەسەری کۆتایی نەگەیشتووەو تائێستاش هەوڵەکان لەو بارەیەوە هەر بەردەوامن.

بەڵام ئەو بەشە بچووکەی گەلی کورد کە لەپەراوێزی سنووری کوردستانی باکووری رۆژهەڵاتدا دەژیان، لەسەدەکانی رابردووەوەو بەدرێژایی ئەو سێ سەدەیەی دوایی، بەهۆی کۆچکردنەوە لەپارچەکانی تری کوردستانەوە، بەتایبەت لەکوردستانی تورکیادا بەردەوام لەزیادبووندابوون، ئەو دەستەبژێرە رۆشنبیرەش (کە لەسایەی سیستمی سۆسیالیستیدا نەشونماو گەشەیانکردو پێشکەوتن) سەرگوزەشتەو باسێکی دوورودرێژیان لەگەڵ ئەلفوبێی کوردیدا هەیە.

گومانیش لەوەدا نییە کەگرنگیی شوێنی ستراتیژیی کوردستان لەهەردوو بواری سەربازی و سیاسیی و هەڵکەوتنییەوە لەنزیك سنوورەکانی ئیمپراتۆرییەتی روسییەوە، پاڵی بەڕژێمی قەیسەرییەوە نا تا گرنگیی بەکوردستان وگەلەکەی بدات، هەر بۆ ئەو مەبەستەش ئەکادیمیای زانستی و پەیمانگای رۆژهەڵاتناسیی روسی لەو بوارەدا دەورێکی باڵاو بێ وێنەیان بینی، بەتێپەڕبوونی کاتیش کتێبخانەکانی روسیا بەکتێب و دەستنووس و لێکۆڵینەوەو توێژینەوەو راپۆرت سەبارەت بەگەلی کوردو نیشتمانەکەی ئاخنرا، بەشێوەیەك کەئەو گرنگیپێدانەش بەدرێژایی سەردەمی سۆڤێتی لەنێوان هەڵکشان و داکشاندا بوو، تا ئەو کاتەی شۆڕشی (١٤)ی تەممووز هەڵگیرسا، کاتێك لێکۆڵینەوە کوردییەکان لەیەکێتیی سۆڤێت (پێشوو) بووژانەوەیەکی گەورەی بەخۆیەوە بینی کەپێشتر لەنموونەی نەبوو، ئامارەکانیش ئاماژەدەدەن بەوەی کەسەرجەمی (لێکۆڵینەوە کوردییەکان)-مەبەست لەلێکۆڵینەوەکانیش لێرەدا بەشێوەیەکی مەجازی سەرجەم ئەو بڵاوکراوانە دەگرێتەوە لەسەر کورد نووسراون، هەر لەوتارو توێژینەوەو کتێب و ..هتد کە لەسەرجەم وڵاتە جیاوازەکاندا بڵاوکراونەتەوە، لەوانەش عیراق و ئێران و سوریا، کەتاساڵی (١٩٦٣) (کەساڵی دەرچوونی بیبلۆگرافیای بەرفراوانی لێکۆڵینەوە کوردییەکانە) سەرجەمی بڵاوکراوەکان گەیشتنە (٢٦٩٠) بەرهەم، کە بەشی روسیای قەیسەری، هەروەها یەکێتیی سۆڤێت لەو لێکۆڵینەوانە (١٦٣٤) بەرهەم بوون، واتا نزیکەی سێیەکی سەرجەم ئەو بابەتانەی لەگشت جیهاندا لەسەر کورد نووسراون[١]. لەبەرئەوە یەکەمین هەوڵ بۆ هێنانەکایەی ئەلفوبێیەکی تایبەت بەزمانی کوردی، لەئەرمینیا هاتەکایەوە-کەپێشتر سەر بەڕوسیای قەیسەری بوو و لەودیو چیاکانی قەفقاسەوە گەورەترین کۆمەڵی کوردیی تێدا دەژیا-بەبەکارهێنانی پیتە ئەرمەنییەکان، کەئەوەش لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەدا بوو.

بەڵام لەبەر جیاوازیی نێوان دەنگە کوردییەکان و دەنگە ئەرمەنییەکان، ئەو ئەلفوبێیە لەناوچوو و سەرینەگرت، بەشێوەیەك رۆژهەڵاتناسی دەرکەوتووی روسی (پیۆتەر لیرخ)-کە بەیەکێك لەدامەزرێنەرانی کوردۆلۆژیا دادەنرێت لەڕوسیادا- درکی بەوە کردبوو[٢]، هەربۆیە هەستا بەدانانی ئەلفوبێیەکی لاتینی بۆ زمانی کوردی، بەڵام هەوڵەکەی سەرینەگرت و سەرنەکەوت، ئەوەش لەبەرئەوە نەبوو کەکەسێکی بیانی بوو و رێکخستن و چەسپاندنی دەنگە کوردییەکان بۆ کەسێکی وەك ئەو گرانبوو، بەڵکو لەبەر ئەوەبوو کەڕژێمی قەیسەری گرنگییەکی ئەوتۆی بەکوردی ناوخۆی

ولاتەکەی خۆی نەدەدا، بەقەد ئەوەی گرنگیی بەکوردی دەرەوەی ڕوسیا دەدا، پێش جەنگی جیهانیی یەکەمیش ژمارەیەك قوتابخانەی ڕوسی لەناوچە کوردییەکانی ئەرمینیادا هەبوو، بەڵام ئەو قوتابخانانە لەساڵەکانی جەنگ و هەڵگیرسانی شۆڕشی ئۆکتۆبەری ساڵی (١٩١٧) داو لەساڵەکانی دەستتێوەردانی سەربازیی ئیمپریالیدا دەرگانیان داخران.

پاش کۆتاییهاتن بەدەستتێوەردانی دەرەوەو شەڕی ناوخۆ، لەساڵی (١٩٢٠)ەوە بەڵشەفییەکان هەستان بەدامەزراندنی چەند قوتابخانەیەك ی کوردی کەبۆ یەکەمجار بوو لەمێژووی نوێدا بەزمانی کوردی تیایدا بخوێندرێت، بەڵام ئەو ئەلفوبێیەی لەو قوتابخانەداو لەسیستمی خویچندندا بەکاردەهات ئەلفوبێیەکی کوردی بوو کەلەسەر بنەمای پیتە ئەرمەنییەکان دامەزرابوو و لەلایەن (ئاکوب گازریان)ی زمانەوانی ئەرمەنییەوە دانرابوو کە بە (لازو) ناسرابوو. سەرەتا ئەم قوتابخانانە تەنها تایبەت بوون بەکوردەکانی دانیشتووی ئەرمنیاو تەنها لەوێ کرانەوە، بەڵام لەساڵانی دواتردا چەندین قوتابخانەی تر لەچەند ناوچەیەکی جۆرجیاو ئازەربایجانیش کرانەوەو دامەزران، یەکەمین کتێبیش بۆ فێرکردنی خوێندنەوە نووسین بەو ئەلفوبێیە بوو کەناونیشانێکی شاعیریی هەبوو کەئەویش (الشمس-ڕۆژ) بوو. ئەم ئەلفوبێیەش وەك ئەوانەی پێش خۆی لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی زمانی کوردیدا نەدەگونجاو بەڕاست و دروستییش دەربڕینێکی تەواوی دەنگە کوردییەکان نەبوو، بەڵکو بەشێوەیەك بوو کەکێشەی زۆری لەبواری پەروەردەو فێرکردندا دروستدەکرد. کاتێکیش سکالای مامۆستاکان لەڕۆژنامەی (سپێدەی ڕۆژهەڵات-فجر الشرق)دا کە لەتفلیس دەردەچوو لەچوارچێوەی چەند وتارێکدا ئاژتوەو ئاشووبێکیان نایەوە، کەتیایدا بانگەشەی ئەوە دەکرا تا ئەلفوبێیەکی لاتینیی جێگرەوەی ئەوەی بەکاردەهات بهێنرێتە کایەوە، کە لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی زمانی کوردیدا بگونجێت و پرۆسەی پەروەردەو فێرکردنیان بۆ ئاسان بکات[٣]، هەر بۆیە ئەو ئەلفوبێیەش بەدەری ئەوانی پێشووتر چوو.

٣-یەکەم ئەلفوبێی لاتینیی زمانی کوردی

پاش ئەوەی لەساڵی (١٩٢٤)دا (عەرەب شەمۆ) بەپلەیەکی بەرز لەپەیمانگای ڕۆژهەڵاتناسیی مۆسکۆ دەرچوو، کەئەوەش یەکەمین کوردی سۆڤێتی بوو کەبڕوانامەیەکی بەرز بەدەستبهێنێت، هەر بۆیە لەلایەن بەڕێوەبەرایەتیی پەیمانگای ناوبراوەوە پێشنیاری بەردەوامبوون لەسەر خوێندنی بۆکرا تا بڕوانامەی دکتۆرا لەزمانی کوردیدا بەدەستبهێنێت، بەڵام بڕیاری ئەو وابوو کەئەو کارە بۆ کاتێکی تر دوابخات، ئەویش لەبەرئەوەی میللەتەکەی پێویستییەکی زۆری پێیەتی.

عەرەب شەمۆ گەڕایەوە یەریڤان و هێندەی نەبرد زۆر بەخێرایی لەنێو کوردی ولاتەکەیدا دەرکەوت و بووە هەڵسووڕێنەری بزوتنەوەی هۆشیاریی ڕۆشنبیریی، کەبزوتنەوەیەك بوو سەرجەم لایەنەکانی ژیانی لەخۆگرتبوو. بۆ ئەو مەبەستەش سەرەتاو هەنگاوی یەکەم گرنگیی بەنەهێشتنی نەخوێندەواری دا لەنێو ڕۆڵەکانی گەلەکەیدا، هەنگاوی دووەمیش ڕزگارکردنی ژنان بوو پاشان ڕاستەوخۆ هەستا بەسەردانی مەیدانیی ژمارەیەك گوندی کوردنشین لەپێناو ڕێکخستنەوەی ژیانی کورد لەسەر بنەمایەکی نوێ و هاوچەرخی دوور لەغەیبیانییەت، هەروەها هەوڵێکی چڕوپڕیشی خستەگەڕ بۆ کۆکردنەوەو پۆلێنکردن و بەدواداچوون و بڵاوکردنەوەی کەلەپووری کوردی. پاش ماوەیەکی کەمیش لەلیژنەی مەرکەزیی حزبی بەڵشەفی ئەرمەنیدا کرایە بەرپرسی کاروباری کورد، لەبەرئەوە شتێکی سەیر نەبوو ەچاوی ئەوە لەعەرەب شەمۆ بکرێت تا چارەسەرێك بۆ کێشەی ئەلفوبێی کوردی دابنێت، بەتایبەت پاش ئەوەی سەبارەت بەکێشەو گرفتەکانی کورد لەکۆمارەکانی ئەودیو قەفقاسدا لێدوانێکی ڕۆژنامەوانیی داو تیایدا تیشکی خستبووە سەر ئەو کێشەیە[٤]، هەر بۆیە ئەوەی پێشبینیی دەکرا ڕوویدات، ڕوویدا، بەو شێوەیە لیژنەی مەرکەزیی پارتی ناوبراو ئەرکی دانانی ئەلفوبێیەکی لاتینیی بۆ زمانی کوردیی پێ سپارد، هەر بۆیە پاش هەوڵ و ماندووبوونێکی زۆر چڕوپڕ، لەلایەن عەرەبی شەمۆوە، ئەویش بەتوێژینەوە لەفۆنەتیکی زمانی کوردی و وەسف و پۆلێنکردن و چەسپاندنی دەنگە کوردییەکان بەپێی دەرچوونیان لەزارو شێوەی گۆتنیان، هەروەها بەراوردکردنیان بەهاوشێوەکانیان لەزمانە ئێرانییەکانیشدا، توانیی بەشێوەیەکی ورد دەستنیشانی ژمارەیەك پیت و دەنگە بزوێن و نابزوێنەکان بەزمانی کوردیدا بکات و یەکەمین ئەلفوبێی لاتینیی کوردیی تەواو بۆ زمانی کوردی دابڕێژێت و بهێنێتە کایەوە، کەتا ئەم ساتەش باشترین وردترین ئەلفوبێی لاتینیی کوردییە لەلایەنی دەربڕینی دەنگە کوردییەکانەوە. هەر بۆیە بەباشی دەزانین لێبگەڕێین خودی عەرەبی شەمۆ سەرگوزەشتەی ئەوباسەو دروستبوونی ئەو ئەلفوبێیەمان بۆ بگێڕێتەوە[٥]:

بەهاری ساڵی (١٩٢٥) بوو، لەچەند لایەنێکەوە تێکەڵ بەکاری ڕۆژنامەی خەوم بووبووم، کاتێك لەلایەن وەزیری مەعاریفی ئەرمەنییەوە، کەشۆڕشگێڕێکی بەلشەفیی کۆن بوو و ناوی (مرافیان) بوو داوایەکم پێگەیشت، تا چاوم پێی بکەوێت، بێ ئەوەی هۆکاری چاوپێکەوتنەکەش بزانم، لەکاتی دیاریکراودا چووم بۆ نووسینگەکەی و پاش بەخێرهێنانم کەوتە قسەو وتی:

-لەو بڕوایەدام کەتۆ لەیەکێتیی سۆڤیەتدا دەرکەوتووترین ڕۆشنبیری کوردیت، واتا کارتە براوەکانت لەدەستدایە..

پاش کەمێك بێدەنگبوون، زەردەخەنەیەکی سووکی لەسەر رووی نەخشاند، وەك ئەوەی چاوەڕوانی وەڵامێك لەمنەوە بکات..

منیش وتم:

*وەزیری هاوڕێم.. ببوورە لەمەبەستەکەت نەگەیشتم..

-شتەکە روون و ئاشکرایە.. ئێوەی کورد تائێستاش ئەلفوبێیەکی کوردیی راستەقینەتان نییە، (ئاکوب گازریان) یاخود ئەو کەسەی لێرە بە(لازۆ) ناویدەبەن، ئەلفوبێیەکی ئەمرەنیی بۆ زمانی کوردیی داناوە، بەڵام لەلایەن مامۆستایانەوە سکاڵایەکی توندی لەدەستدەکرێت، بەوەی ئەو ئەلفوبێیە دەربڕینی کوردیی دەشێوێنێت، هەر بۆیە بووەتە بەردی سەرڕێی پەروەردەو فێرکردن بەزمانی کوردی، پاشان وابزانم لەبۆنەیەکیشدا شتێکت لەو بارەیەوە درکاندبوو و باستکردووە..

وەك ئەوەی بمەوێت پۆزش بهێنمەوە، وتم:

*بەڵێ ئەوە وایەو وتوومە، بەڵام ئایا ئێوە لەو بڕوایەدان ئەوەی وتوومە وانییە..؟ پاش ئەوەش لەزمانی کوردیدا چەند دەنگێك هەن کە لەزمانی ئەرمەنیدا نین و بەرگوێ ناکەون، هەروەك چۆن لەزمانی ئەرمەنیشدا چەندین دەنگ هەن کە لەزمانی روسیدابەرگوێ ناکەون و نەبیستراون..

-کێ ئینکاریی لەوە کردووە..؟ ئەوەی کەتۆ تەسەوری دەکەیت وەك تۆ دژیم و لەگەڵتم. تۆ دەزانیت ژمارەیەکی زۆر کەمە نەتەوە لەیەکێتیی سۆڤییەتدا بەکردارەکی بۆ یەکەمجارە هەستاون بەدانانی ئەلفوبێیەك بۆ زمانەکانیان و ئێستا لەپرۆسەی پەروەردەو فێرکردن و رۆشنبیریدا بەکاریدەهێنن، چەندانی تریشیان بەهەمان مەبەست لەنیوەی رێدان، هەر بۆیە پێشنیاردەکەم تۆ ئەلفوبێیەکی لاتینی بۆ زمانی دایکت دابنێیت و بهێنیتە ئاراوە، وا بزانم کەسیش نییە بتوانێت بەو کارە هەستێت جگە لەڕۆشنبیرێکی کورد، بەمەرجێك تواناو زانست و زانیاریی پێویستیی بۆ کارێکی زانستی و بەرپرسانە هەبێت..

پاش کەمێك وەستان و بیرکردنەوە، مرافیان وتی:

-تەنانەت لەنێو ئێمەی ئەرمەنیشدا هەیە بانگەشەی بەکارهێنانی پیتی لاتینی دەکەن، بەڵان خۆت دەزانیت تەمەنی ئەلوبێیەکەی ئێمە هەزارو پێنج سەد ساڵە، پاش ئەوەش رەوشی ئێمە کەمێك جیاوازترە..

*لەئەستۆگرتنی ئەو کارە دەترسم، بەڵام نازانم تا ئاستی پێویست سەرکەوتوودەبم تیایدا یان نا..؟

-بۆ سەرکەوتوو نابیت..؟ بەدڵنیاییەوە سەرکەوتوودەبیت، ئەی گوایا تۆ دەرچووی پەیمانگای لازارییف بۆ زمانە رۆژهەڵاتییەکان نیت..؟!

وتم:

*ئەوە شتێك بوو رۆشت..!!

-لەچی دەترسیت..؟ پێویستە دەستبەکاربیت، لەبەرئەوەی لەکەسی تر رانابینم شایستەی ئەوە بێت بەو کارە هەستێت.. تێدەگەیت دەڵێم چی..؟ کەس نییە تۆ نەبێت..!

*بەڵام من لەلیژنەی مەرکەزیی حزب کاردەکەم.. چۆن دەبێت بێ رازیبوونی حزب ئەو کارە قبووڵ بکەم..؟

-من بەناوی لیژنەی مەرکەزیی حزبەوە ئەو کارەت پێ دەسپێرم و داوام لێکراوە ئەو کارەت بخەمە ئەستۆ، جا ئیتر چۆن دەتوانیت رەتی بکەیتەوە..؟ هەرچەندە ئەو کارە رایچەڵەکاندیت، بەڵام لەئێستاوە چی لەتواناتدایە بیخەگەڕو خۆت گورجکەرەوەو بێ ترس دەستبەکاربە، هەر کێشەیەکیشت هاتەڕێ، دەتوانیت پرس بەهەریەك لەپرۆفیسۆر (ئاجاریان) و پرۆفیسۆر (کابانتسیان) بکەیت..

پاشان لای خۆیەوە عەرەب شەمۆ بەقووڵیی بیرێك لەمەسەلەکە دەکاتەوەو دەڵێت:

*بێ ئەوەی بڵێم (بەڵێ) یاخود (نەخێر) نووسینگەی وەزیرم جێهێشت، لەگەڵ ئەوەشدا دەستم بەکارە سەرەتاییەکان کردو لەکتێبخانە ئەلفوبێی کۆنی زمانی فارسیم خواست و ئەلفوبێی تورکیشم دەستکەوت، بەڵام زۆر بەدەگمەن بەکارم دەهێنا، بەکتێبی ئەلفوبێی کوردییش بەڕێنووسی ئەرمەنی کە(لازۆ) داینابوو خۆم چەکدارکرد، هەموو ئەوانەش تەنها بۆ مەبەستی بەراوردکاری بوون، پاشان نوسخەیەك لەو توێژینەوەیەشم دەستکەوت کە (یکیزیارۆڤ) نووسیبووی و لەساڵی (١٨٩١) دا لە(بڵاوکراوەی کۆمەڵەی جوگرافیای روسی-لقی قەفقاس)دا بڵاویکردبووەوە، لەگەڵ ئەوەشدا کەچەندین هەڵەی تێدابوو و توێژینەوەکەی شێواندبوو، هەموو ئەوانەش لەڕێکخستنی کەرەستە سەرەتاییەکانی کارەکەمدا یاریدەیاندام[٦]..

جارێکیان (ئەمەش هەر وتەی عەرەب شەمۆیە) لەمیانەی یەکێك لەکۆبوونەوەکاندا، وا رێکەوت بەتەنیشت (مرافیان)ەوە دانیشتبووم، یەکسەر پرسیاری لێکردم و وتی:

-هاوڕێ شەمۆ.. کەی ئەفوبێیەکی کوردیمان دەکەوێتە بەردەست..؟

*لێتان ناشارمەوە کەتا ئێستاش ئەو ئەلفوبێیەی مەبەستتە دوورەدەست و کامڵ نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا توانیومە لەبەرامبەر دەنگە کوردییەکاندا دەستنیشانی پیتە لاتینییەکان بکەم.

-ناوەرۆکی ئەلفوبێ هەروایە، با رۆژێك پێکەوە دابنیشین و تاووتوێی ئەوە بکەین کەتا ئێستا کردووتە.

عەرەب شەمۆ دەڵێت:

(لەدوای ئەو چاوپێکەوتنەوە، خۆم لەبینینی مرافیان دەپاراست، ئەویش لەبەرئەوەی زۆر دڵنیانەبووم کە تا چ ئاستێك سەرکەوتووم، نەشمدەوێرا ئەوەی بەرهەمم هێنابوو بیخەمەڕوو) بەتایبەت لای کەسێکی پایەبەرزی وەك وەزیر کەشارەزایی لەزمانەکاندا هەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا بێوچان ماندوونەناسانە لەسەر کارکردنی جددیم لەپێناو بەرهەمهێنانی ئەو ئەلفوبێیەی داوام لێکرابوو درێژەم بەکارەکەم دا، لەمیانەی توێژینەوەشمدا بۆ یەکەمجار بوونی چەند نیشانەیەکی جیاکەرەوەی دیاردەی بەمێکردن و بەنێرکردنم

لەزمانی کوردیدا دۆزییەوە، کەپێشتر تێبینیم نەکردبوو، لەگەڵ ئەوەشدا لەژیانی ڕۆژانەمدا بەکاریشیاندەهێنم. دیاردەی ڕەگەز نە لەزمانەکانی فارسی و نە زمانی تورکی و لەهیچ زمانێکی تری ڕۆژهەڵاتی تریشدا نییە. هەر بۆیە لەو بارەیەوە توێژینەوەکانم ڕاگرت بۆ داهاتوو، کە لەپاشاندا لەمیانەی خۆئامادەکردنمدا بۆ بەدەستهێنانی نامەی دکتۆراکەم لەئەکادیمیای زانستە سۆڤێتییەکان لەناوەڕاستی سییەکاندا[7] توانیم توێژینەوەیەکی زانستی لەو بارەیەوە ئەنجامبدەم.

لەدوای مێزەکەمەوە دانیشتم تا ئەو ئەلفوبێ لاتینییە بەسەر داهێنانێکی خۆمدا تاقیبکەمەوەو بەکاربهێنم، بۆ ئەو مەبەستەش یەکەم ڕۆمانی خۆم پێ نووسی کەئەویش ڕۆمانی (شوانی کورد) بوو[8].

پاشان عەرەب شەمۆ درێژە بەوتەکانی دەداو دەڵێت:

*ڕۆژێکیان لەماڵەوە لەنووسینگەکەی خۆمدا لەیەریڤان دانیشتبووم و بۆ دواجار پێداچوونەوەم بەڕەشنووسی ئەلفوبێ تازەکەدا دەکردەوە، گوێم لێبوو لەدەرگایان دا، منیش بێ ئەوەی سەرم بەرزبکەمەوە، وتم:

*فەرموو.. وەرە ژوورەوە.

بەهێواشی دەرگاکە کرایەوەو پیاوێکی پیری سەرسپی هاتە ژوورەوە، لەجیاتی ڕیشی سەکسوکەیەکی هێشتبووەوە، پاش ئەوەی سڵاوی لێکردم، کەوتە دوان و وتی:

-ئەگەر بەهەڵەدا نەچووبم.. تۆ عەرەب شەمۆیت و کوردیت..!!

من کاتی خۆی لە(زور) کەشارۆچکەیەکی کوردییە مامۆستابووم، خۆشت دەزانیت کەڕوسەکان قوتابخانەیەکیان بۆ کورد تێدا کردبووەوە، کەخوێندن تیایدا بەزمانی ڕوسی بوو. من مامۆستای ئەو قوتابخانەیە بووم کە لەساڵی (١٩١٧) دا داخراو لەو کاتەشەوە بێکارم. تکام وایە یارمەتیم بدەیت تا لەیەکێك لەو قوتابخانە کوردییانەدا کەتازە دامەزراون بەمامۆستا دابمەزرێم. واشم بەرگوێ کەوتووە کەتۆ لەلیژنەی مەرکەزیی حزب بەرپرسی کاروباری کوردەکانیت.. ناویشم (مارکۆلۆڤ)ە.

مارکۆلۆڤ ڕوسییەکی زۆر باشی دەزانی و دەیتوانی بێ هیچ کێشەیەك پێی بدوێت، بەڵام زمانی دەیگرت و لەکۆتایی هەر ڕستەیەکدا ماوەیەك بۆ دەوەستا، وەك ئەوەی ئیملا بەقوتابییەکانی بکات، پاشان لەکۆتاییدا عەرزوحاڵێکی نووسراو یاخود نووسینێکی خستە سەر مێزەکەم کە بەخەتێکی جوان و بەزمانی ڕوسی ڕازێنرابووە.. منیش بە(مارکۆلۆڤ)م وت:

*بەڵام ئێستا لەخوێندنگاکاندا وانەکان بەکوردی دەوترێنەوە.

ئەویش درێژەی بەوتەکانی داو وتی:

-تۆ کرمانجی زانی..؟

پاش تۆزێك وەستان، بەزمانی ڕوسی وتی:

-دەزانم چی دەڵێیت.. کاتی خۆی کوردیم دەزانی، بەڵام لەبیرم چووەتەوە، ئەگەریش ماوەیەك لەیەکێك لەو قوتابخانە کوردییانەدا کاربکەم، ئەوا بەخێراییو سەرلەنوێ فێری دەبمەوە.

*بەڵام ئەو ئەلفایەی ئێستا لەوتنەوەی وانەکاندا بەکاردێت، بەپیتە ئەرمەنییەکانە، جا نازانم تۆ ئەو پیتانە دەناسیت یان نا..؟

-پیتە ئەمەرنییەکان نازانم، بەڵام من کەسێکی پەروەردکارم و دەتوانم بەچەند ڕۆژێك فێری ببم.

*هاوڕێ مارکۆلۆڤ.. ببوورە شتی وا نابێت، ئەگەر تۆ زمانی کوردی و پیتە ئەرمەنییەکانیش نەزانیت، ئەوا کارەکە ئاسان نییەو زۆر گرانە.

پاش کەمێك بیرکردنەوە وتم:

*گوێبگرە مارکۆلۆڤ.. ئێستا من بەڕەشنووسی ئەلفوبێیەکی لاتینیی نوێی زمانی کوردیا دەچمەوە، کەخۆم ئامادەم کردووە، لێرەش لەیەریڤان پێشانی گەورە زانایانی زمان داوەو مایەی ڕەزامەندییان بووە، منیش ئەوەم نییە سەرلەنوێ بینووسمەوە. پاشان پێشەکی و ڕوونکردنەوەو نموونەکان بەزمانی ڕوسی نووسراون، تۆ دەتوانیت سەرلەنوێ بەو خەتە جوانەت بینووسیتەوە..؟ دڵنیاش بە لەوەی لەبەرامبەردا پاداشتی خۆت وەردەگریت.

پاش ئەوەی گشت دەنگ و پیتەکان و ئەو نموونانەشم کە بۆ ڕوونکردنەوە بەکارمهێنابوون بۆ ڕاڤەکرد.

مارکۆلۆڤ وتی:

-بۆچی نا..! بەخۆشحاڵییەوە.. ئەگەر بشتەوێ و ڕازی ببیت هەندێك کەموکوڕیشی تێدایە ئەوانیشت بۆ ڕاست دەکەمەوە.

*زۆر سوپاست دەکەم و مەمنونیش دەبم، لەبەرئەوەی من بەهەندێك کاری ترەوە سەرقاڵم و ئەو کاتەم نییە سەرلەنوێ ودووبارە بینووسمەوە.

پاش مانگێك، مارکۆلۆڤ هاتەوە بۆلام و لەگەڵ خۆیدا (ئەلفوبێ) نوێیەکەی بۆ هێنابوومەوە کە بەخەتێکی جوان نووسیبوویەوە. مارکۆلۆڤ وتی:

-بەخەتێکی زۆر چاکتر لەهەر ئامێرێکی چاپ دوو نوسخەم بۆ نووسیویتەوە، دەمەوێت ئەوەش بڵێم کەتا ئێستا هیچ ئامێرێکی چاپی کوردی نییە، بەڵام گومانم لەوەدا نییە کە لەداهاتوودا هەر پەیدادەبێت[9].

ئەو ڕووداوە لەڕۆژێکی بەهاریی ساڵی (١٩٢٧) دا بوو، کاتێك چووم بۆ بینینی وەزیرو ئەلفوبێ لاتینییە نوێیەکەم لەگەڵ توێژینەوەیەکی دووردرێژیی پاڵپشت بەڕوونکردنەوەو نموونەی سەلمێنراوو بەکارهاتوودا پێشکەشکرد. یەکسەر وەزیر بەچڕی و بەوردی سەرنجی تەواوەوە دەستیکرد بەخوێندنەوە، ناو بەناویش دەیپرسی: بۆ ئەم پیتە لاتینییەت بۆ ئەم دەنگە کوردییە هەڵبژاردووە..؟

لەگەڵ نموونەی سەلمێنراودا ڕوونکردنەوەیەکی چڕوپڕی بابەتەکەم بۆکرد، پاش ئەوەی وەزیر لەخوێندنەوەی بووەوە، وتی:

—هیچی ئەوتۆی نەماوە ئەوە نەبێت کەئەلفوبێیەکەت لەئەکادیمیای زانستە سۆڤێتییەکان پێشانی زانایەکی زمان بدەیت تا ڕێ بەشیاویی بابەتەکەت بدات بۆ پیادەکردن و بەکارهێنانی، تا ئێمەش بتوانین کتێبی ئەلفوبێ نوێیەکەو کتێبەکانی تری قوتابخانە بەچاپبگەیەنین.

بەمرافیانی وەزیرم وت:

*زمانەوانە ئەرمەنییەکانیش پێشنیاریان کرد تا ئەلفوبێیە نوێیەکەم پێشانی یوسف ئیکارۆڤیچ ئۆربیللیی ئەکادیمیست بدەم[١٠].

پێشتر زۆرم لەبارەی ئۆربیللیی ڕۆژهەڵاتناسەوە بیستبوو، بەوەی کەناودارترین کوردۆلۆژیستی سۆڤێتییە، کە لەشاری لینینگراد دادەنیشت، بەڵام زۆر دوودڵ بووم، هەر بۆیە خۆم بەخۆمم دەوت: تۆ بڵێیت پێشوازیم لێبکات وکاتی ئەوەی هەبێت تا تاووتوێی بابەتەکەم بکەم، چونکە بێگومان بووم لەوەی کاتێکی دووروودرێژی دەویست.

مرافیان نامەیەکی بۆ ئۆربیللی بۆنووسیم و سواری شەمەندوفێر بەرەو لینینگراد بەڕێکەوتم. ئەو کاتیش لەسەرەتای وەرزی بەهاردابووین و کەشوهەوای یەریڤانیش گەرمبوو. بۆ ئێوارەی

ڕۆژی دوایی گەیشتمە لینینگرادو بەکسەر بەرەو ئەو شوێنە بەڕێکەوتم کەئەو زانا بەناوبانگەی لێ نیشتەجێبوو. بەدوو دڵی و سەرسامییەوە لەبەردەم دەرگای شوققەکەیدا وەستام و تادەهات لێدانی دڵیشم خێراتردەبوو، دواجار بەخۆمدا هاتمەوەو غیرەتم دایە بەرخۆم و دەستم بەزەنگەدا نا. پیاوێکی شکۆدارو بەشان و شەوکەت دەرگاکەی لێکردمەوە، کەڕیشێکی چڕو قژێکی درێژی بەردابووەوە، کەهەر بەقەشە مژدەدەرەکان دەچوو، تەنها جیاوازی نێوان ئەم و ئەوانیش ئەوەبوو کەئەم ریشی سوورنەبوو، بەڵکو ماشوبرنجی بوو.

ئۆربیللی وتی:

—ئەی هاونیشتمانی چیتدەوێت..؟

دانەویمەوەو لەجانتاکەمدا نامەکەی وەزیرم دەرهێناو دامەدەستی، لەوکاتەدا کەنامەکەی دەخوێندەوە، بۆم دەرکەوت کەئەو پیاوە خودی ئۆربیللی یە، هەر بۆیە گشت سەرنجەکانم بەقووڵی ئاراستەی دەموچاوی کردو، لەپڕێکدا ئۆربیللی بەکوردی وتی:

—سەر سەرە، سەر چاڤا.

دووبارە بەزمانی روسیش وتی:

—بەخێربێ.. فەرموو وەرە ژوورەوە، دەبێت لای من بمێنیتەوە.

منیش بەنیازی ڕەتکردنەوەی داواکەی وتم:

*یوسف ئیکارۆڤیچ نابێت،، دەچم بۆ هۆتێل..

—ڕێنادەم بڕۆیت.. لەناو کورددا زۆر ژیاوم و نان و پیازم لەگەڵ خواردوون و دابو نەریتیشیان باش دەزانم. پاش ئەوەش من ئەرمەنیم.

بەنیازی ڕۆشتن جانتاکەم هەڵگرت، بەڵام ئۆربیللی زۆری لێکردم و وتی:

—تۆ میوانی منیت و ناهێڵم بچیتە هیچ ئوتێلێکیش.

جگە لەگوێڕایەڵیکردنی ئۆربیللی هیچ چارێکم نەما..

چوومە ژوورەوە بۆ شوققەکەی ئۆربیللی، کاتێک پاڵتۆ نەنکە تەڕبووەکەی بینی لەبەرمدا وتی:

—تووشی ئەنفلۆنزا دەبیت.. پاڵتۆکەت دانێ تاوشکی بکەینەوە.

پاش نانی ئێوارە، ئۆربیللی وتی:

—با داهێنانەکەت ببینم..!

ئەوە سەرەتای کاری ڕاستەقینە بوو، ئەو زانا ئەکادیمییە پرسیاری سەبارەت بەهەموو دەنگێك دەکرد و لەبەرچییش ئەو پیتە لاتینییەم بۆ هەڵبژاردووە..؟ لەبەرامبەر هەر دەنگ و پیتێکیشدا بیست جار پێی دووبارە دەکردمەوە.. گفتوگۆکان تا دوای نیوەشەو بەردەوامدەبوون. ئەو هەوڵەو ئەوکارە بێوچان و بەردەوامە هیلاکی کردم، زۆربەی جاریش لەهاتنەکەم پەشیمان بووم کەئەو کارە گرانەم گرتە ئەستۆی خۆم، بەڵام هەر زووش پەشیمان دەبوومەوە، پاش بەسەربردنی دە ڕۆژ بەو جۆرە، ئەو زانا

بەخشندەیە لەبارەی ئەلفوبێیەکەمەوە رای خۆی بۆ نووسیم و لەنامەیەکی وەلامنامێزدا بۆ مرافیانی وەزیر رازیبوونی لەسەر پیادەکردن و کارپێکردن بەئەلفوبێکەی دەربڕی.

هەر بەشەمەندوفێر گەڕامەوەو لەشەوێکی درەنگ وەختدا گەیشتمەوە یەریڤان، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا کەزۆر هیلاکبووم و (کاتەکەش شیاو نەبوو بۆ سەردانکردن)، بەلام یەکسەر رووم کردە ماڵی ئەو وەزیرەی کەبەسەردانەکەم و لەو کاتە درەنگەدا سەرسام نەبوو، هەر بۆیە پاش خوێندنەوەی نامە وەلامنامێزەکەی ئۆربیللی وتی:

-ئێستا بەدڵنیایی و بڕوابەکی تەواوەوە دەتوانین کار بەئەلفوبێیەکە بکەین و بیخەینە بەردەست.

ئەوەی راستیش بێت پێش گەشتەکەم بەرەو لینینگراد، مژدەی کارپێکردنی ئەلفوبێیەکەم درابوویێ، هەر بۆیە دەستمانکرد بەچاپکردنی کتێبی وانەی ئەلفوبێ نوێیەکە بۆ قوتابخانەکان، هەر بەو ئەلفوبێ نوێیەش یەکەمین رۆژنامەی کوردی لەیەریڤان دەرچوو و بوومە یەکەم سەرنووسەریشی، ئەو رۆژنامەیەش رۆژنامەی (ریا تازە) بوو. ئەلفوبێیەکەش بووە ئەلفوبێیەکی بڕیارلێدراوی فەرمی بۆ کوردەکانی یەکێتیی سۆڤێتی لەکۆمارەکانی (ئەرمینیا، جۆرجیا، ئازەربایجان، تورکمانستان و ..هتد).

٤-کاریگەرییە فرە لایەنەکانی ئەلفوبێ نوێیەکەو دەنگدانەوەی لەدەرەوەی ولاتدا

پاش کارپێکردن بەئەلفوبێ نوێیەکە لەساڵی (١٩٢٧) دا، کەئیتر بووە خاڵی وەرچەرخان بۆ بەرخۆدانێکی رۆشنبیری و زانستی و کۆمەلایەتیی فرە لایەنی کوردەکانی دانیشتووی ئەودیو چیای قەفقاس. لەپەروەردەو فێرکردندا بەکارهات و بەهۆیەوە ژمارەی نەخوێندەوارەکان بەرەبەرە کەمکرانەوەو پاشان لەساڵەکانی داهاتوودا بەتەواوی دەست بەسەر نەخوێندەواریدا گیراو نەهێڵرا. رۆژنامە کوردییەکانی بەو ئەلفوبێیە دەرچوون، کاتێکیش یەکەم پەیمانگای ئامادەکردنی مامۆستایانی کورد دامەزرا، سەدان گەنج و لاوی کورد لەسەرتاسەری ئەودیو قەفقاسەوە پەیوەندییان پێوەکرد، کەبەو ئەلفوبێ نوێیە وانەکانیان خوێند و وەرگرت. عەرەب شەمۆش بووە یەکەمین راگری ئەو پەیمانگا فێرکارییە گرنگە.

لەلایەن عەرەب شەمۆ-یشەوە یەکەمین رۆمان کەرۆمانی (شوانی کورد)ی پێگەیشتوو لەرووی بیروبۆچوون و هونەرییەوە بەو ئەلفوبێ نوێیە نووسرایەوە، کەوەرگێردرایە سەر ژمارەیەك لەو زمانانەی لەیەکێتیی سۆڤێتی پێشوودا قسەی پێدەکراو هەروەها بۆ سەر زمانە ئەوروپاییەکانیش، ئەو رۆمانەش بەمانا هاوچەرخەکەی چەمکی رۆمان لەمێژووی نوێی ئەدەبی کوردیدا یەکەم رۆمان بوو. هەر ئەم ئەلفوبێ لاتینییە تەواوە، کەلەگەڵ (تایبەتمەندییەکانی گۆتن و قسەکردنی کوردی زیندوو و رێزمانی کوردیدا بەتەواوی دەگونجا)، بووە یەکێك ئەلفوبێیەك لەگشت بوارەکانی زانست و ئەدەب و هونەرو فەلسەفەو ئەوانی تردا بەکاردەهات، کاریگەرییەکانیشی بەتەنها هەر لەسەر یەکێتیی سۆڤێت نەبوو (کە لەرۆژنامە ناوخۆییەکاندا لەبارەیەوە وتاری زۆر نووسران و دەرکەوتن)[11]، بەڵکو درێژبووەوە تا خودی سەرجەم ناوچەکانی کوردستانیشی گرتەوە، ئەمیر کامەران بەدرخان-یش بەخۆشحاڵییەوە پێشوازیی لەو ئەلفوبێیە کردو چەندین وتاری دەربارەی نووسی[12] هەر بەکاریگەریی ئەلفوبێکەی عەرەب شەمۆشەوە بوو کەکوردەکانی سوریا هەستان بەهێنانەکایەی ئەلفوبێیەکی لاتینی بۆ زمانی کوردی، کە لەسەر بنەمای ئەلفوبێی تورکی دارێژرابوو[13]. هەر وەك زانراویشە کەزمانی تورکی دەچێتەوە سەر خێزانی ئەو زمانانەی کەزۆر لەزمانە هیندۆ-ئەوروپاییەکانەوە دوورەو زمانی کوردیش دەچێتەوە سەر لقێکی ئەو زمانە کەخێزانی زمانە ئێرانییەکانە.

لەکوردستانی عیراقیش، لەلایەن (تۆفیق وەهبی) یەوە ئەلفوبێیەکی لاتینی بۆ زمانی کوردی لەسەرەتای سییەکاندا پێشنیارکرا، بەلام رێی دەرنەبرد بەرەو بەکارهێنانێکی کردارەکیی بەرفراوان، بەلام ئەلفوبێکەی عەرەب شەمۆ لەلایەن ناوەندە رۆژهەلاتناسییەکانی ئەوروپایشەوە پێشوازیی لێکراو بۆ یەکەمین جاریش گفتوگۆی گەرموگوڕ لەبارەی ئەو مەسەلەیەوە کرا، کە لەومیانەشدا سەرجەم ئەلفوبێ بەکارهاتووەکان لەنووسینی کوردیدا نمایش و راڤەکران و چەندین تێبینی و پێشنیاریش سەبارەت بەو بابەتە دەرکەوتن[14]. بەگشتی دەکرێت بوترێت: (ئەلفوبێکەی عەرەب شەمۆ هێزی پاڵنەری ئەلفوبێی کوردی بوو لەسەرجەم خودی پارچەکانی کوردستاندا. بەلام ئەوەی جێی داخە ئەوەیە کەلەو کاتەدا رەوشەکان هێندە نالەباربوون کەنەتوانرا چ لەکوردستانی عیراق و چ لەپارچەکانی تری کوردستانیش ئەو ئەلفوبێیە بەکاربهێنرێت.

لەگەڵ ئەوەشدا ئەم داهێنانە زانستییە گرنگە بۆ کوردی روسیای سۆڤێتی، خاڵێکی رۆشن بوو، بەڵکو لاپەڕەیەکی پرشنگداربوو لەمێژووی رۆشنبیریی کوردیداو داهێنانێکی گرنگی نووسەرو زانایەکی لێهاتوو و دەرکەوتووش بوو کەسەرجەم داهێنانەکانی ژیانی بۆ خزمەتکردنی گەلە رەسەن و دێرینەکەی تەرخانکرد، ئەو داهێنانەش شاکارێکی زانستی بوو کە لەلایەن نەوەکانی داهاتووەوە بەرێزو شانازییەوە یادی دەکرێتەوەو باسدەکرێت.

پەراوێزو تێبینییەکان:

١-ذ. موسيليان ((ببيلوغرافيا الدراسات الكردية)) باللغة الروسية، دار نشر الآداب الشرقية، موسكو، ١٩٦٣.

٢-ل. زاكورسكي : ((الأبجديات القفقاسية))، ((نشرة الجمعية الجغرافية الروسية ± فرع القفقاس، ١٨٨٧م، المجلد التاسع، الملحق ١ ص١ -٣٢، وتارێکە سەبارەت بەسەرجەم هەوڵە نەزۆکەکانی بەکارهێنانی پیتە ئەرمەنییەکان بۆ نووسین بەزمانی کوردی، هەروەها هەوڵی پیۆتەر لیرخ-ی رۆژهەڵاتناسیش بۆ بەکارهێنانی پیتە لاتینییەکان بۆ هەمان مەبەست. لیرخ (١٨٢٨-١٨٨٤) بەیەکێك لەدەرکەوتووترین رۆژهەڵاتناسە روسییەکان دادەنرێت، کەزۆرترینی چالاکییەکانیان بۆ گەڕان و توێژینەوە سەبارەت بەمێژووی گەلی کوردو زمانەکەی تەرخانکردبوو، گرنگترین بەرهەمە دانراوەکانیشی، (دراسات حول الأكراد الأيرانيين واسلافهم الكلدانيين الشماليين) کەکتێبێکی قەبارە گەورەیەو لەسێ بەرگ دا لەساڵەکانی (١٨٥٦-١٨٥٨)دا لەبترسبۆرگ دەرچووە.

٣-صحيفة فجر الشرق، تفليس، الاعداد المرقمة (٥٤٠. ٩٤٣، ١٠٣٧، ١٢٢٢) الصادرة في (٢/٤/١٩٢٤، ٥/٨/١٩٢٥، ٢٥/١١/١٩٢٥، ٩/٧/١٩٢٦) بەدوای یەکدا، کۆمەڵە وتارێکە سەبارەت بەبانگەشەکردن بۆ بەکارهێنانی پیتە لاتینییەکان و وازهێنان لەپیتە ئەرمەنییەکان.

٤-((کاری حزبی لەنێو کوردە ئێزدییەکاندا))، گفتوگۆیەك لەگەڵ عەرەب شەمۆ-بەرپرسی کاروباری کورد لەلیژنەی مەرکەزیی حزبی شیوعیی ئەمەرنیدا. رۆژنامەی (فجر الشرق)، ژمارە (٦١٠)کە لەڕۆژی ٢٥/٦/١٩٢٦ دەرچووە ل٤.

٥-عەرەب شەمۆ، (ڕێگای کامەرانی) رۆمان، خانەی بڵاوکردنەوە (نووسەری سۆڤێتی)، مۆسکۆ ١٩٧١، ل٢٤١-٢٤٩.

٦-س.ا.یکیزیارۆڤ-ئیتنۆگرافییەکی ئەرمەنییە کەگرنگیی بەزمانی کوردی داوە، کەژمارەیەك نووسراوی ئەدەبی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی روسی، جگە لەو توێژینەوەیەش کەعەرەب شەمۆ ئاماژەی پێداوە، یکیزیارۆڤ بەهاوبەشی لەگەڵ (ل.ب.زاگورسکی)دا دوو معجەمیشیان بڵاوکردووەتەوە کەئەوانیش (فەرهەنگی روسی-کرمانجی) و (فەرهەنگی کرمانجی-روسی)ن، کە لەساڵی (١٨٩١) دا بڵاوکراونەتەوە.

٧-لەمیانەی ئامادەکردنی نامەی دکتۆراکەیدا، عەرەب شەمۆ بەهاوبەشی لەگەڵ قەناتی کوردۆییڤ و تسوکەرمان هاوڕێیدا سێ توێژینەوەی زمانەوانییان بڵاوکردووەتەوە: کەئەوانیش:

أ-(سەبارەت بەئیزافەو ئیزافەبۆکراو لەزمانی کوردیدا)، (شۆڕش و نووسین) ١٩٣٣، ژمارە ١ (١٦)، ل٥١-٥٨.

ب-(سەبارەت بەپیتە بزوێنەکان لەزمانی کوردیدا)، (شۆڕش و نووسین)، بەشی یەکەم، مۆسکۆ-لینینگراد، ١٩٣٣، ل١٧٩-١٨٠.

ت-(مەسەلەی بەنێرینەو بەمێینەکردن لەزمانی کوردیدا)، (شۆڕش و نووسین)، بەشی یەکەم، مۆسکۆ-لینینگراد، ١٩٣٣، ل١٦٠-١٧٨، ٤ خشتە.

٨-(شوانی کوردی)، (نۆڤلێت) ١٩٣٠، وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی روسی و لەمۆسکۆ لەساڵی (١٩٣١) دا بڵاوکراوەتەوە.

٩-مارکۆلۆڤ هەوڵی دا ناوی خۆی بخاتە ئەو کارە پیرۆزەوەو چەند وتارێکی لەڕۆژنامەی (فجر الشرق)دا سەبارەت بەئەلفوبێ نوێیەکە بڵاوکردەوە، لای هەندێك رۆژناهەڵاتناسیش جۆرە ئیلتیباسێکی دروستکرد، بەڵام ئەوەی راستی بێت دۆکیومێنتێك هەیە کە لەلایەن لایەنە بەرپرسە فەرمییەکانی ئەرمینیاوە دەرچووە کەدەڵێت: ئەو کارە بەعەرەب شەمۆ سپێردراوەو بەسەرکەوتوویش لەساڵەکانی (١٩٢٥-١٩٢٧) دا بەئەنجامی گەیاندووە، هەروەك ئەو بروسکەیەش کە لەلایەن یەکێتیی نووسەرانی سۆڤێتییەوە ئاراستەی عەرەب شەمۆکراوە بەبۆنەی (یادی لەدایکبوونی هەشتا ساڵەیەوە لە ٢٣/١/١٩٧٧دا ئاراستەی کراوەو لەڕۆژنامەی ئەدەبیی هەفتانەشدا کە لەمۆسکۆ دەردەچوو، کەزمانحاڵی یەکێتیی نووسەرانی سۆڤێتی بوو بڵاوکراوەتەوە) گرنگترین داهێنانە زانستی و ئەدەبییەکانی عەرەب شەمۆی تێدا باسکراوە، لەنێوانیاندا دانانی ئەو ئەلفوبێ لاتینییەیە بۆ زمانی کوردی. (بڕوانە: رۆژنامەی یەکێتیی نووسەرانی سۆڤێتی)-(لیتراتورنیا گازیتا)، ژمارە (٧) کە لەڕۆژی (١٩/٢/١٩٧٧دا دەرچووە)، هەروەها کاتی خۆیشی ئەو بروسکە گەرموگوڕە درێژە وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی و لەگۆڤاری (شمس كردستان) دا، کە لەلایەن کۆمەڵەی رۆشنبیریی کوردییەوە دەردەچوو، لەدووتوێی سەروتاردا سەبارەت بەعەرەب شەمۆ بەو بۆنەیەوە بڵاوکراوەتەوە. (بڕوانە: جەودەت هوشیار، ((ايها الرائد العظيم سلاما")) ((شمس كردستان)) العدد (٤٥±٤٦) ىۆار نيسان ١٩٧٧ ص٦.

١٠-یوسف ئیکارۆڤیچ ئۆربیللی (١٨٨٧-١٩٦١) رۆژهەڵاتناسێکی ئەرمەنیی بەناوبانگ و دامەزرێنەری لقی کوردیی پەیمانگای رۆژهەڵاتناسیی لینینگراد بووەو تا کۆچیدوایشی کردووە، بەڕێوەبەری پەیمانگای ناوبراو بووە.

١١-رۆژنامەکانی یەریڤان و تفلیس، چەندین وتاری پێشوازی ئامێزیان سەبارەت بەو ئەلفوبێ نوێیە بڵاوکردەوە، کەپێدەچێت گرنگترینیشیان وتارەکەی یوسف ئۆربیللی ئەکادیمیست بووبێت کە لەرۆژنامەی (فجر الشرق) دا بڵاوکرایەوە، ژمارە (١٤٤٤)ی رۆژی (٦/٤/١٩٢٧)، کەوتارێکی بانگەشە ئامێزبوو بۆ کارکردن و پیادەکردنی ئەو ئەفوبێ لایتینییە، کەتیایدا نەگونجاندن و بێکەڵکیی بەکارهێنانی پیتە ئەرمەنی و روسییەکانی لەنووسینی کوردیدا بەتەواوی روونکردبووەوە.

١٢-کامەران بەدرخان: (سەبارەت بەئەلفوبێ کوردییە نوێیەکە)، رۆژنامەی (فجر الشرق)، ژمارە (١٢٠)ی رۆژی (٣/٥/١٩٢٩)، ل٢-کامەران بەدرخان: (جارێکی تریش لەبارەی ئەلفوبێ کوردییە نوێیەکەوە)، رۆژنامەی (فجر الشرق)، ژمارە (١٨٢)ی رۆژی (١١/٨/١٩٢٩).

١٣-جەلادەت بەدرخان: (ئەلفوبێی لاتینیی زمانی کوردی)، گۆڤاری (هاوار)-دیمەشق، ژمارەی رۆژی (١٥/٥/١٩٣١).

١٤-لەگۆڤارە زانستییە رۆژهەڵاتناسییەکانی ئەورووپاشدا سەبارەت بەو باسە چەندین وتار بڵاوکرانەوە کەپێدەچێت گرنگترینیان ئەمانەی خوارەوە بووبن:

.Edmonds C.J-

Asuggestions for the use of Latin character in pp. 27 –(Journal ،January ،Writing of Kurdish 1931 of the Royal Asiatic society) 46

.Edmonds c.J -

Some developments in the use of Latin character pt ،July ،1933 ،for the writing of Kurdish – JARS .pp 620 – 642 ،III

.Minorsky V -

Remarks on the romanized Kurdish alphabet – .pp 643 – 650 ،pt III ،1933 July ،JARS

alphabet Kurde en caracteres ،Rondot p. L - Revue Armenie Sovietique des etudes ،latins d 1933 ((ch III pp. 411 – 417 ،islamigues))

adaption des caracteres latines et ،Rondot p. L - URSS – ،le. mouvment culturel chez les Kurdes de L 1935 ch. I pp 87-96 ،Re 1

پێشەکیی چاپی یەکەمی سەبارەت بەمەسەلەی دەرەبەگایەتی لە نێو کورداندا

بەپێنووسی دکتۆر کەمال مەزهەر
وەرگێڕانی: سۆزان مەنمی

ئاسان نییە دەستنیشانی چوارچێوەی رووداوە مێژووییەکانی تایبەت بەهەر کۆمەڵگایەك بکرێت، بێ تێگەیشتنی روون و ئاشکرا لەپاشخانی ئەو رووداوانە کە بەهۆیەوە دەتوانرێت سەرجەم هاندەرو بزوێنەرە شاردراوەکانی پشت رەوت و گەشەکردنیان وەدەستبهێنرێن کە بەئاراستەی سەرکەوتن یاخود شکست بوون.

بۆ ئەوەش یەکەمین هەنگاو دەرخستن و روونکردنەوە یاخود زانینی واقعی ئابووریی-کۆمەڵایەتیی ئەو گەلەیە کەدەویسترێت لێکۆڵینەوە لەسەر قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراوی ئەنجامبدرێت. کەپاشان وردە وردە ئەوە بووە راستییەك و زۆربەی ئەو مێژوونووسانەی سەر بەقوتابخانە فکرییە جیاوازەکانبوون باوەڕیان پێهێنا.

ئەگەریش تائێستا لەپێناو درککردن و زانینی ناوەڕۆکی رووداوەکان لەگشت سەردەمەکاندا، مێژووی گەلی کورد پێویستیی بەزنجیرەیەك لێکۆڵینەوەی جدی و بەردەوام هەبێت، کەئەگەر بمانەوێت بەشێوەیەکی راست و دروست و زانستییانە لەو (تەلیسمە) کوردییە تێبگەین، ئەوا پێکهاتەی ئابووریی-کۆمەڵایەتیی ئەو گەلە تائێستاش بابەتێکی دەستلێنەدراوو پەی پێ نەبراوە کەچاوەڕوانی هەوڵ و ماندووبوون و تێکۆشانێکی پێویستە.

بەشێوەیەك ئەو توێژینەوانەی خراونەتە خزمەتی ئەو لایەنە هەستیارەی ژیانی گەلی کوردەوە مەحاڵە لەپەنجەکانی دەستێك تێپەڕبکات[1].

پێشتر وامان دەزانی ئەم راستییە بەتەنها بەسە بۆ دەستنیشانکردنی گرنگیی کتێبەکەی ا. شامیلیۆڤ-سەبارەت بەمەسەلەی دەرەبەگایەتی لەنێو کورددا[2]. لەڕاستیشدا ئەگەر بمانەوێت لەچوارچێوەیەکی بابەتیدا لەمێژووی کورد بگەین، دەبێت لەچوارچێوەیەکی واقعیدا لێکۆڵینەوە لەسەر مەسەلەی دەرەبەگایەتی لای کورد بکەین، کەبێگومان ئەم سیستمە کۆمەڵایەتییەش بەگشت جۆرو پێکهاتە ساکارو ئاڵۆزەکانییەوە پاشخانێکی بنەڕەتیی گەورەترین لایەنی ناسراوی مێژووی کورد پێکدەهێنێت، کەتا ئێستاش جێماوەی ئەم سیستمە میراتییەکەو لەفکری کورددا پێگەیەکی بەهێزی داگیرکردووە[3]، بەتایبەت لەوێنە ئاسانکراوە قاڵبگرتووە باوەکەیدا کەتا ئەمڕۆ لەگوندەکانی کوردستاندا پیادەدەکرێت.

ئەو کارەی باسیدەکەین کارێکی ئاسان نییە، چونکە لێکۆڵینەوەی سیستمی دەرەبەگایەتی و دەستنیشانکردنی

١-لێکۆڵینەوە جدییەکانی ئەم بوارە تەنها بەرهەمە دانراوەکانی نوسەری بەناوبانگ (شاکر خەسباك) و کتێبەکەی دکتۆر (عەبدولڕەحمان قاسملو-کوردستان و کورد، لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی-ئابووری) کە لەبنەڕەتدا بەزمانی سلاڤی نووسراوە (براتسلاڤ-١٩٦٤)، پاشان وەرگێڕدراوەتە سەر ژمارەیەك زمانی ئەورووپایی و رۆژهەڵاتی، هەروەها نامەکەی (دکتۆر عەلی گەلاوێژ-پەیوەندییە کشتوکاڵییەکان لەکوردستانی ئێرانی هاوچەرخدا) کە لەساڵی (١٩٥٥)دا لەباکۆی پایتەختی ئازەربایجانی سۆڤیەتی داکۆکیی لەو نامەیە کردووە، لەگەڵ ژمارەیەك لێکۆڵینەوەی ژمارەیەکی دیاریکراوی چەند رۆژهەڵاتناسێکی سۆڤیەتی، لەپێش هەمووشیانەوە بەرهەمە دانراوەکانی و.ڤیلچیڤیسکی دێت (بڕوانە پەراوێزی ژمارە ٦)و چند توێژینەوەیەکی کەم کە لەیەن دانەرە رۆژئاواییەکانەوە دانراون، بۆ نموونە کتێبەکەی (فریدریك پارت)-(F. Barth, principles of social organization in southern Kurdistan, Oslo, 1953.)

٢-شامیلۆڤ، سەبارەت بەمەسەلەی دەرەبەگایەتی لەنێو کورددا بەزمانی روسی، یەریڤان، ١٩٣٦. بۆ یەکەمجار لەژێر هەمان ناونیشاندا لەکاتنامەیەکدا (کێشەکانی مێژووی کۆمەڵگاکانی پێش سەرمایەداری)، وەك توێژینەوەیەك بڵاوی کردەوە، لینینگراد، ژمارە ٩-١٠، ١٩٣٤، لاپەڕە ١١١-١٢٤. (تەرجەمەی حەرفیی ناونیشانی کتێبەکە بریتییە لە"سەبارەت بەمەسەلەی دەرەبەگایەتی لای کورد")ە.

٣-وەك زانراوە دەرەبەگایەتی پێکهاتەیەکی ئابووری-کۆمەڵایەتیە کەکاریگەریی لەسەر سەرجەم لایەنەکانی ژیانی تاك و کۆمەڵەوە هەیە (لەوانەش شێوازی بیرکردنەوەو بەهاکان) لەقۆناغێکی مێژوویی دوور مەودادا، ئەمەش خۆی لەخۆیدا وادەکات لێکۆڵینەوە لەسەر گشت لایەنە جیاوازەکانی دەرەبەگایەتی شتێکی ئاسان بێت، پێشدەچێت هەرکەس بیەوێت بەرهەڵستیی چارەسەرکردنی مەسەلەی (دەرەبەگایەتیی کوردی) بکات، تاڕادەیەکی زۆر بابەتەکەی لا نوێ بێت، کەدەتوانێت سوود لەئەزموونەکانی لێکۆڵینەوە زانستییەکان ببینێت کەسەبارەت بەدەرەبەگایەتی ئەنجامدراون لەگشت ئەو دەڤەرانەی لەڕووی کات و شوێنەوە لەکوردستان دەچن.

لایەنەکان، ئەگەرچی تایبەت بێت یاخود گشتی، یەکێکە لەو کێشە کۆمەڵایەتییە هەستیارانەی بەبڕێکی زۆر کێشەو گرفت دەورەدراوە، کە لەبنچینەدا لەلەیەکچوونی لایەنێکی زۆری تایبەتمەندییەکانی ئەو سیستەمە لەگەڵ گشت قۆناغەکانی پێش کۆمەڵگای سەرمایەدارییەوە سەریهەڵداوە، پێش ئەوەی ئابووریی کشتوکاڵی و بەرهەمهێنانی سروشتی دەسەڵات بگرێتەدەست، هەروەها پێش جێگیربوونی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان و گەشەکردنیان، جگە لەوەش بەهۆی ئەو جیاوازییە ئاشکرایەی لەسروشتی ئەو سیستەمەو قۆناغەکانیدایە بەپێی بوونی لەناوچەکاندا، لەبەرئەوە ناکرێت ئەوە لەچوارچێوەی سیستەمی دەرەبەگایەتیسدا قەتیس بکرێت. ڕەگوڕیشەی ئەو ناکۆکییانەش بۆ شێوەی زەوی و شێوازی بەگەڕخستن و هەروەها بۆ سروشتی سیستەمی سیاسیی دەرەبەگایەتی و چەند شتێکی تر دەگەڕێتەوە، کە تاڕادەیەکی زۆر ئەرکی لێکۆڵینەوە لەسەر کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی ئاڵۆزتر دەکات کەتا ئەمڕۆش جیاوازییەکانی بیروڕاو گفتوگۆکان بۆ دەستنیشانکردنی لایەنە گرنگەکانی بەدەوریداو بەدەوری قۆناغەکانیشیدا خولدەخوات[٤].

ئەگەریش حوکمدانی لەمجۆرە سەبارەت بەگرانیی لێکۆڵینەوە لەسەر دەرەبەگایەتی گشتگیربێت، ئەوا سەبارەت بەڕۆژهەڵات شێوازێکی ئاڵۆزتر وەردەگرێت، ئەمەش وای لەزۆربەی مێژوونووسان کردووە لەبنەڕەتەوە نکوڵی لەبوونی پەیوەندییە دەرەبەگایەتییەکان لەڕۆژهەڵاتدا بکەن، کەئەوەش لەسەر بنەمای ئەو ناکۆکییە روون و حەتمییە بووە کە لەسەدەکانی ناوەڕاستدا لەنێو کۆمەڵگا ئەورووپایی و ڕۆژهەڵاتییەکاندا هەبووە، بەدڵنیاییش دژواری و ناکۆکیی لەوجۆرە لەتەفاسیلدا، تەنها دەرەبەگایەتیی نەگرتووەتەوەو تایبەت نەبووە بەو، بەڵکو پێشو پاشی کەوتووە.

کۆمەڵگا سەرمایەداری و سۆسیالیستییەکانیش لەیەک کاتدا لەنێو خۆیاندا بەیەکیش دەچن و جیاوازیشن، لەیەک دەچن لەڕووی نهێنییە بنەڕەتییەکانیانەوە کەدەستنیشانی چوارچێوەی گشتیی پرەنسیپ و سیستەمەکانی دەکات، بەحوکمی کات و شوێنیش جیاوازن. سەبارەت بەدەرەبەگابەتیش لەگەڵ ئەو هەموو جیاوازییە مێژووییە دیاریکراوانەو ناکۆکییەکانیش بەپێی شوێن، ئەوا بوونی دوو مەرجی سەرەکی پێویستن کەسروشتی پەیوەندییەکانی بەرهەم دیاریدەکەن بەو پێیەی ئەو سیستەمەی کەهەیە دەرەبەگایەتییە، ئەوانیش یەکەمیان بەگەڕخستنی چینی باڵادەستە بەوەی خاوەنی زەوین، دووەمیشیان بەگەڕخستنی ئەو خاوەندارییەتییەیە لەڕووی ئابوورییەوە بەشێوەی پارچە زەویی بچووکی کشتوکاڵی، واتا بوونی ئابووریی سەربەخۆ لای جوتیار بەندە بەموڵکییەتی سەردارانی خاوەن زەوییەوە (دەوڵەت یاخود سەرداران) لەبەرامبەر قازانجێکی دیاریکراودا، کەئەوەش لەقۆناغی پێشوودا بوونی نەبووە.

لێرەدا ئەرکی توێژەری سیستەمی دەرەبەگایەتی لەڕۆژهەڵاتدا ئاڵۆزتر دەبێت کاتێک ئامانجی لێکۆڵینەوەکەی یاخود توێژینەوەکەی کۆمەڵگا نیمچە داخراوەکانی لەنموونەی کۆمەڵگای کوردیی پێشوو دەگرێتەوە. ئەوەشی کەزیاتر توێژینەوەکە گرانتردەکات ئەوەیە کەپەیوەندییە دەرەبەگایەتییەکان لەکوردستاندا تاڕادەیەک چەند شێوازێکی لەخۆگرتووە، بەشێوەیەک کە لەسەرەتاکانی سەدەی ناوەڕاستداو تا پێش چەند دەهەیەکی کەمیش لەناوخۆی کۆمەڵگای کوردیدا چەند یەکەیەکی مەشاعی و یەکێکی تری کۆچەری پێکەوە دەژیان ئەوەش گەواهییەکە بۆ لەدایکبوونی پەیوەندییە دەرەبەگایەتییەکان[٥]، سێهەمیشیان ئەوەبوو کەتیایدا دیاردەی دەرەبەگایەتی لەکامڵبوون نزیکبووەوە تا لەسەدەی ڕابردووترەوە بچووایەتە قۆناغی هەڵوەشانەوەو شیبوونەوەوە، کەهەموو ئەوانەش لەو ڕەوشە بابەتییانەوە کەوتنەوە کەبەواقعی ناوچە کوردییەکان و سروشتەکەیەوە پەیوەستبوو، سەرباری ئەوەش بۆ پەیوەندییەکانی و کارلێکردنەکانی لەگەڵ کۆمەڵگاکانی تری دەوروبەری دەگەڕێتەوە، کەهەر هەموویان گیمێکی شارستانیی دوورتر لەخودی کۆمەڵگای کوردییان بڕی.

ئەوەش ڕۆڵی هەیە لەدیاریکردنی گرنگیی کتێبی (سەبارەت بەمەسەلەی دەرەبەگایەتیی لەنێو کورددا) کەدەچێتە ڕیزی یەکەمی هەوڵە زانستییەکان کەم وێنەکانەوە، کەلەو بوارە پڕ دڕکوداڵەدا ئەنجامدرابێت[٦]. لەلایەکی ترەوە ئەم کتێبە بەبەشدارییەک دادەنرێت لەزنجیرەیەک لێکۆڵینەوەی زانستیدا، کە لەلایەن ژمارەیەک زانای سۆڤیەتییەوە بەمەبەستی شیکردنەوەی کۆمەڵگا مێگەلییەکان

٤-بۆ نموونە باباسی مارکسییەکان بکەین، ئەوانەی جیا لەکەسانی تر لەڕووی تیۆرییەوە بەشێوەیەکی شمولی لێکۆڵینەوەیان لەسەرکردووە، کە بەگشتی سەبارەت بەچەند بابەتێکی دیاریکراو کەپەیوەندیی ڕاستەوخۆی بەو سیستەمە کۆمەڵایەتییەوە هەیە ڕێک نەکەوتوون. تائێستاش گفتوگۆ زانستییە بەرفراوانەکان لەنێو زانا کۆمەڵناسە مارکسییەکاندا سەبارەت بەمەسەلەی پەیوەندییە دەرەبەگایەتییەکانی وڵاتانی ڕۆژهەڵات هەر بەردەوامە.

٥-لەهەندێك لەوڵاتانی ڕۆژهەڵاتدا، لەوانەش هەندێك لەناوچە کوردنشینەکان، پرۆسەی لەدایکبوونی پەیوەندییە دەرەبەگایەتییەکان و گەشەکردنی، نزیکەی دە سەدەی خایاندووە، ئەوەش ماوەیەکی درێژە ئەگەر بۆنموونە بەراوردکرا بەو ماوەیەی کە لەئەورووپای ڕۆژئاوا خایاندوویەتی.

٦-لێرەدا دەبێت بەشێوەیەکی تایبەتی ئاماژە بەو زنجیرە توێژینەوە پێش وەختانە بدەین کەمێژوونووس و ئەتنۆگرافیست (و.ڤلچیڤیسکی) لەو بوارەدا لەبارەی بە(بابەتگەلێك سەبارەت بەمێژووی پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان) پێشکەشیکردووە، ئەتنۆگرافیای سۆڤیەتی، لینینگراد، ژمارە ٥-٦، ١٩٣٢، ل١٢٠-١٤٠، (ئابووریی مەشاعیە کشتوکاڵییە کوردییە کۆچەرییەکانی ئەودیو قەفقاسو دەوروبەری لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەدا)، ئەتنۆگرافیای سۆڤیەتی، ژمارە ٤-٥، ١٩٣٦، ل١٣٥-١٦١.. چەند توێژینەوەیەکی تر. (هەروەها بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٢٥) لەبابەتی "پێگەی ئەویا لەناو هۆزی کوردیدا" لەبەشی داهاتوودا بکە).

ئەنجامدراون، بەتایبەت لەئاسیای ناوەڕاستدا، کەئەوەش لەچوارچێوەی کارێکی جدیی هەمەلایەنەدایە بەئامانجی بنیاتنانی بەسوودترین هۆکاری مامەڵەکردن لەگەڵیدا[7] هەر لەبەر رۆشنایی واقعی کۆمەڵگای کوردیدا خاوەنی کتێبەکە هەوڵیداوە ئەو بابەتە زانستییە بسەلمێنێت کەزانا سۆڤیەتییەکان لەچلەکانی سەدەی رابردوودا ورووژاندبوویان سەبارەت بەبوونی ئەوەی کەناوی (دەرەبەگایەتیی کۆچەری)یان بەسەردا بڕیبوو[8].

جگە لەگرنگیی کتێبەکە، لەبەر ئەو هۆیانەی دەستنیشانمانکردن، هەروەها لەبەر ئەو مەعلوماتە بەهادارو بەرهەمە زانستییانەشی کەئەو کتێبە لەخۆی گرتووە کەشایانی بایەخپێدان و سەرنجن، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو کتێبە ژمارەیەکی زۆر کەموکورتیی تێدایە، کەهەوڵدەدەین تیشکی زیاتر بخەینەسەر گرنگترین لایەنەکانی هەروەك دەیبینین، ئەوەش بەمەبەستی پێشکەشکردنی وێنەیەکی روونتر سەبارەت بەو بابەتە.

ئەم گشتاندنەش بەپشتبەستن بەو تایبەتمەندییانە دێت کە لەسەرووی ئەو رێگرانەوەیەو رووبەڕووی هەر کەسێك دەبنەوە کەدەیەوێت لێکۆڵینەوە لەسەر کیانی کۆمەڵایەتی و پەیوەندییە ئابوورییەکانی کوردستان بکات. زۆربەی ئەوانەشی توێژینەوەیان لەسەر ئەم بابەتە دڕکاوییە کردووە سەرجەم تێڕوانینەکانیان و ئەوەشی هەڵیانهێنجاوە لەسەر بنەمای واقعی باوی ناوچەیەکی دیاریکراوی کوردی بنیاتناوە، پاشان زۆربەی کات هەوڵیانداوە بەسەر رووبەرێکی فراواندا بیگشتێنن، کە بەحوکمی رەوشە سروشتییەکەی و واقعە مێژووییەکەی، چەند توێژێکی کۆمەڵایەتی لەخۆ دەگرێت کەزۆر ناکۆکن[9]. هەروەها ئەوەش لەکتێبەکەی (أ. شامیلۆڤ)دا تێبینیی دەکەین کە لەتێکەڵکردنێکی ئاشکرای نێوان گشتی و تایبەت خاڵی نییە، بەڵام ئەم شتە سەبارەت بەدانەر تاڕاددەیەکی زۆر هەر تەنها ئەم لایەنە بیانوودارە ناگرێتەوە، چونکە ئەو لەپاڵ ئەوەشدا لەلایەنێکی تیۆریی تەواوەوە ئەوە هەڵدەبژێرێت کە لەبەرژەوەندیی کوردە، بۆ نموونەش ئەو هەوڵدەدات ئەوەی کە (س. أ. یگیزارۆڤ)[10] دەیڵێت بەدرۆی بخاتەوە، کەگوایا کورد لەڕابردوودا (کۆمەڵێکی پەتریارکیی-باوکسالاری)ی دیموکراسییان پێکدەهێنا، کەسەرجەمی خەڵك-دەوڵەمەندەکانیش بەهەمان شێوەی هەژارەکان یەکسانبوون لەمافداو وەك یەك مافیان هەبووە[11]. ئەوەی راست بێت ناکرێت وتەکەی یگیزارۆڤ بەسەر گشت ناوچەکانی کوردستانی سەدەی نۆزدەدا بگشتێنرێت[12]، لەهەمان کاتیشدا راستیش نییە پێچەوانەی ئەوەش بەسەر گشت ئەو ناوچە کوردییانەشدا بگشتێنرێت کەتا چەند دەهەیەکی رابردووش لەو نموونانەی یگیزارۆڤ باسی لێوەدەکات خاڵی نەبوون[13].

هەر لەو لایەنەشەوە دانەر لەزۆربەی هەڵسەنگاندنەکانیدا سەبارەت بەپەیکەری کۆمەڵایەتیی گوندنشینی کورد لەواقع دووردەکەوێتەوە، بەڵکو تەنانەت لەچوارچێوەی گشتیی چەمکی

٧-پاش سەرکەوتنی شۆڕشی ئۆکتۆبەر، لێکۆڵینەوەو توێژینەوە لەسەر کۆمەڵگاکانی ئاسیای ناوەڕاست بووە کارێکی سیاسی-کۆمەڵایەتی، جگە لەوەی ئەوە کارێکی زانستیی گەورەش بوو. لێرەشەوە سەرنجی زاناکان بەرەو ئەو لایە راکێشرا، بۆ ئەو مەبەستەش تیمی تایبەت بەلێکۆڵینەوە لەسەر کۆمەڵگاکانی قیرغیزیاو هی تریش دروستبوون. هەروەها لەدەرەوەش لێکۆڵینەوەکانی زانا سۆڤییەتییەکان کۆمەڵگا کۆچەرییەکانیشی گرتەوە، کەتیایدا سەبارەت بەهەندێك مەسەلەی گرنگ لەو بوارەدا بەچەند ئامانجێکی هاوشێوە گەیشتن.
ڤ.تادارۆڤ-یش یەکێك لێکۆڵینەوەکانی بۆ توێژینەوە لەتایبەتمەندییەکانی پەیوەندییەکانی بەرهەم لەنێو هۆزە کۆچەرییەکانی ئێراندا تەرخانکرد، کەتیایدا چەند بابەتێکی دیاریکراوی تایبەت بەکۆمەڵگای کوردیی بەسەرکردووەتەوە، لەو رووەشەوە (أ. شامیلۆڤ) پشتی بەچەند بیروڕایەکی بەستووە. (ڤ. تادارۆڤ، تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی پەیوەندییەکانی بەرهەم لەنێو هۆزە ئێرانییەکاندا- "چەند بابەتێك سەبارەت بەگرفتە نەتەوەییە کۆلۆنیالییەکان"، مۆسکۆ، ژمارە ٢ (٩)، ١٩٣٢). هەروەك (ی.پ. پترۆشیڤسکی)یش لەلێکۆڵینەوەکەیدا سەبارەت بە"کشتوکاڵ و پەیوەندییە کشتوکاڵییەکان لەئێرانی سەدەی سیانزە-سەدەی چواردەدا"، مۆسکۆ-لینینگراد، ١٩٦٠).چەند لایەنێکی گرنگی هەمان بابەتی بەسەرکردووەتەوەو لای خۆیەوە لەژمارەیەك مەسەلەی توێژیوەتەوە، کەتایبەتە بەکۆمەڵگای کوردی لەو سەردەمە مێژووییەدا.
٨-ئەم زاراوەیە لەلایەن (ب. ڤلادیمیرتسوڤ)ەوە دانراوە، پاش ئەوەی لێکۆڵینەوەیەکی لەسەر کۆمەڵگای مەنگۆلی کردو تیایدا دەریخست کەچۆن گەشەی دەرەبەگایەتی کاریگەریی هەبووە لەبزواندنی مێژووی مەنگۆلیادا، لەماوەی نێوان هەردوو سەدەی یانزەو بیستدا (بۆ زیاتر زانین بڕوانە توێژینەوەکەمان سەبارەت بە"دەرەبەگایەتی و لێکۆڵینەوەکانی لەعیراقدا"، کە لەگۆڤاری ئافاق عەرەبیەدا بڵاوکراوەتەوە، ژمارە چوار، ١٩٧٥، ل٢٢-٢٩).

٩-خودی ئەو واقعەش بەسەر زۆربەی کۆمەڵگا دەرەبەگایەتییە شاخاوییەکانی جیهانیشدا دەچەسپێت، لەوانەش کۆمەڵگا ئەسکەندناڤییەکانی سەدەی ناوەڕاست.
١٠-(س. أ. یگیزارۆڤ) یەکێکە لەدەرکەوتووترین ئەتنۆگرافیستە ئەرمەنییەکانی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدە، کەپەیوەندییەکی بەتینی لەگەڵ کورددا هەبووەو زمانی کوردییشی باش زانیوەو چەندین دەقیشی لەکوردییەوە وەرگێڕداوەتە سەر زمانی روسی و بەهاوبەشیش لەگەڵ (ل. پ. زاگۆرسکی) دا (فەرهەنگێکی روسی-کرمانجی) و یەکێکی تری (کرمانجی-روسی) یان لەساڵی (١٨٩١)دا داناوە. دیراسەی تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگای کوردیی کردووە لەگەڵ رەوشە ئابووری و ئیدارییەکەیداو ژمارەیەکی زۆر لەتوێژینەوەکانی بۆ تەرخانکردووە، وەك: (لێکۆڵینەوەیەکی ئەتنۆگرافیی پوختی کوردەکانی حوکمداریی یەریڤان)، (بڵاوکراوەی بەشی رۆشنبیریی کۆمەڵەی ئارخیۆلۆژیی روسیی ئیمپراتۆری)، کتێبی سیانزەهەم، چاپی دووەم، تفلیس، ١٨٩١. بڕوانە وتارەکەی (عەبدولڕەحمان مەعروف) سەبارەت بە (س. أ. یگیزارۆڤ) لە(گۆڤاری بەیان)دا، ژمارە ٣٤، ئاداری ١٩٧٦، ل١-٤.
١١-لاپەڕە (١٠) ی دەقی کتێبەکە.
١٢-لەکۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەداو لەهەندێك لەناوچە کوردنشینەکاندا ژمارەیەکی بەرفراوان دەرەبەگی رۆژهەڵاتی هەبوون، ئەو سەروەت و سامانە شەخسییەی سەرۆك عەشیرەتی حەیدەرانلی کویر حسین پاشا لەو کاتەدا بەزیاتر لە(١٥٠) هەزار لیرەی تورکی دەخەملێنرا، کەئەوەش مەبلەغێکی قەبە بوو بەپێی (هێزی کڕین-القوة الشرائية)ی ئەو کاتە کەلیرەی تورکی هەیبووە، هەروەها نزیکەی (٣٠٠) گوندیشی لەبەردەستدا بووە، سەبارەت بەسەرەك هۆزی جەبرانلی-یش لەو کاتەداو لەژێر فەرمانی ئەودا نزیکەی (٨٠) هەزار کەس لەکاردابوون، تواناکانی ئیبراهیم پاشای مەلی-یش بەزیاتر لەوە دەخەملێنرا (لەبارەی ئەو ناوبراوەوە بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٦)ی هەمان بابەت "لەتایبەتمەندییەکانی دەرەبەگی کوردو سەرەتاکانی تەقینەوە"، لەبەشی داهاتوودا).
١٣-بۆ نموونە لەهەندێك (ئەو ناوچانەی شوێن نیشتەجێی ئەقشبەندییەکان بوو) ناوچەکانی بادینان و هەندێك لەبەشکانی دەرسیم و هی تر.

تیۆرییش کە بەهۆیەوە ڕێی ڕاست دەدۆزرێتەوە. لەوتەکەشیدا سەبارەت بە(دابڕانی چینایەتیی لەنێو پاسەواناندا) ئەوانەی سەر بەسەرەك هۆزە کۆچەرییەکان بوون[14] پێدەچێت زیاتر بەخراپ باسکردنی شتەکە بووبێت، چونکە ڕەوشە ئابووری و کۆمەلایەتییەکانی کوردستان و سروشتی ژیانی کۆچەری تییاندا کە لەواقعدا ڕێی بەدابڕانی پێش وەختی لەو جۆرە نەدەدا تا ئەوە ڕووبدات و لەبەر ڕۆشناییدا دەرئەنجامی لەو جۆرە بەشێوەیەکی گشتگیر وەدەستبهێنرێت. لەو حاڵەتەشدا ئەوەی بتوانرێت تا ئەوپەڕی قسەی دەربارە بکرێت، دەرکەوتنی ناکۆکییەکی کەمە لەموڵکداریەتیی تاك و تاڕادەیەك پێگەیەکی هەڵکەوتووی مەعنەویی توێژێکی بچووکە کەتاکەکانی ئەو چینە یاخود ئەو توێژە، ئەوانەن کەسەرۆك متمانەیان پێدەکات و پشتیان پێدەبەستێت.

لەهەموو بارێکدا بابەتی (دابڕان) کەدانەر باسی لێوەدەکات شێوەی ناکۆکییەکی بەڵگە نەویستی وەرنەگرتووە، یاخود ئەگەر لەهەمووشیدا نەبووبێت، لەزۆربەی ناوچە کوردنشینەکاندا نەبووەتە بزوێنەرێك و ئەو کاریگەرییەی نەبووە. خودی پەیوەندییە دەرەبەگایەتییەکانیش لەو کاتەدا ئەو قۆناغەی تێ نەپەڕاند کە لەپاشاندا جیاوازییەکانی نێوان هەردوو جەمسەری کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی ڕووبەڕووی یەك دەبنەوە، واتا لەنێوان سەرۆك-خاوەن زەوی و مسکێن یاخود جووتیاردا[15].

جارێکی تریش هەر لەخودی هەمان ڕوانگەوە زۆرجار دانەر لەوێناکردنەکانیدا سەبارەت بەژمارەیەك لەبەرپرسیاریەتیی دەرەبەگایەتی لەواقع دووردەکەوێتەوە، "ساڵانە کۆکردنەوەی سێ بار داری سووتاندنیش بۆ ئاغا" لەهەندێك لەو ناوچە کوردنشینانەی کە بەدارستانێکی سروشتی داپۆشراون و هەندێکیشیان زۆر چڕن شتێکی ئەوتۆ نییە شایانی باسکردن بێت، لەکاتێکدا ئەوە بەڕای (أ. شامیلۆڤ) بەئەرکێکی زۆر قورس و گرانی دادەنێت[16]. ئەو دانەنیشتنی دەستوپێوەند لەحزوری ئاغادا بەدیاردەی جیاوازی و ناکۆکیی لەقەڵەمدەدات لەنێو هۆزدا، لەکاتێکدا "دانان و جێهێشتنی سەرجەم چەکەکان لەهەندێك کاتدا لای خان یان بەگ و ئاغا" تەنها بە(دەربڕینی ملکەچی و دڵسۆزی لەخزمەت سەرۆك هۆزدا) دەبینێت[17]. لەواقعیشدا ئەمەی دوایان دەشێت بەڵگەیەکی زیاتر لۆژیکی بێت بۆ وێناکردنی دیاردەی جیاوازی و دەستبەسەرداگرتن و زۆرداری، لەگەڵ ئەوەی دانان و جێهێشتنی چەك جیا لەبەهاو نرخەکەی سەبارەت بەژیانی

١٤-بڕوانە ل١٩-٢٠ لەدەقی هەمان کتێب.
١٥-بەمانا گشتییەکەی زەوییە کشتوکاڵییەکان و لەوەڕگاکان و هی تر.
١٦-بڕوانە لاپەڕە (٢٨)ی دەقی کتێبەکە.
١٧-بڕوانە لاپەڕە (١٩-٢٠) لەدەقی کتێبەکەدا.

هۆزگەرایی، شتێکە ڕەوشێکی دیاریکراو سەپاندوویەتی، وەك ترس لەدزین، یاخود بەکارهێنانی بۆ مەبەستی پێچەوانەی ئەو مەبەستەی کەسەرەك هۆز دەیەوێت (بۆ نموونە تۆڵەسەندنەوە).

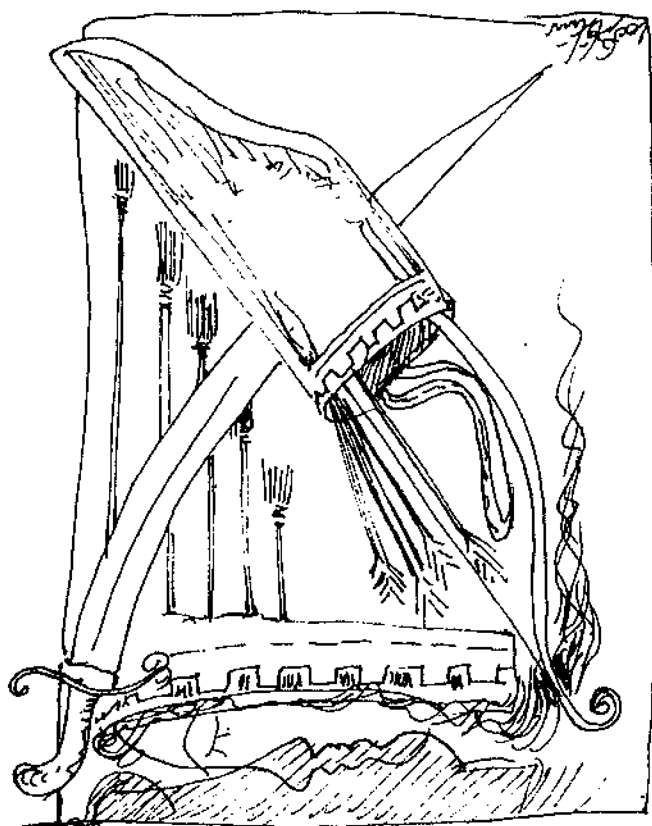
دووبارە لەم بوارەدا شامیلۆڤ باس لەوە دەکات کەبازرگانان "بەپێی خۆیان ڕەوشی ڕەندەرانی کوردستانیان ئاڵۆزکردووە"، بەڵگەشی بۆ ئەوە ئەوان "پیشەوەرە بەتواناو بەهرەمەندەکان ناچاردەکەن تا کار بۆ ئەوان و لەپێناو ئەواندا بکەن"[18].

نکوڵی لەوە ناکرێت کەبازرگانەکان لەڕێی (سوود-سوو)ەوە ڕەوشی جووتیاری کوردییان ئاڵۆزتر دەکرد[19]، ئەوەش لەو ماوەیەی کەئابووریی ئەوەی دواییان واتا جوتیاران بەپێی ئاستی بەرهەمهینان نەبوو و لەسنووری سروشتیی خۆی دەردەچوو[20]، لەگەڵ ئەوەشدا لەهەمان کاتدا ئەوان ڕۆڵێکی پێشەنگیان بینی کاتێك بەهۆکاری ئاڵوگۆڕکردن گۆڕان لەنێوان گوندو شاردا، کەئەوەش بووە هۆی چالاککردنی بەرهەمهێنانی پیشەیی و زیادکردنی ئاڵوگۆڕی نەختینە. ئەگەریش ئەو شتە گەشەی بکردایەو لەڕێڕەوی سروشتیی خۆی دەربچووایە، بەدڵنیاییە یاریدەی خێراترکردنی پرۆسەی شیبوونەوەو ڕەوینەوەی پەیوەندییە دەرەبەگایەتییەکانی دەداو دەکرا ڕوودانی گۆڕانکارییە ناوخۆییەکانیشرەوشەکەیان ئامادە بکردایە ئەگەرچی هێواشیش بووایە بۆ گواستنەوە بەرەو قۆناغە کۆمەلایەتییە بالاکان. لەگەڵ ئەوەی تێکەڵبوون بەبازاڕی سەرمایەداریی جیهانی بووە هۆی نەهاتنی ئەوە، بەتایبەت لەبەرئەوەی سەبارەت بەبەرهەمهێنانی پیشەیی بۆ لێدانێکی کوشندە گۆڕا. دووبارە ئەوەی ڕای دانەر پێچەوانەدەکاتەوە نەبوونی بەڵگەیە کەئاماژە بەبێزاریی پیشەوەران و بەشداریکردنیان دەکات لەڕاپەڕین و بزوتنەوە جووتیارییەکاندا کەکوردستان بەخۆیەوە بینیویەو بەتایبەت ئەوانەیان کەدانەر زۆر بەکورتی بسیکردوون.

بەلام هەروەها پێویستە ئاماژەش بەوە بدەین لەگەڵ ئەوەدا دانەر بەتەواوی لەسەرمەسەلەکانی (دابڕانی چینایەتی) لەنێو هۆزدا سوورە، جگە لەسووربوونی لەسەر دیاردەکانی بەگەڕخستن تیایدا، سەرباری ئەوەش وەلامێکی ئەوتۆی لەبەرامبەر ئەو پرسیارە کۆمەلایەتی-سیاسییە گرنگەدا نەداوەتەوە ئەوەش: ئایاو کەی و

١٨-بڕوانە لاپەڕە (٢٧) لەدەقی کتێبەکەدا.
١٩-بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٢٢) لەبابەتی (پێگەی ئەوبا لەنێو هۆزی کوردیدا)، لەبەشی داهاتوودا.
٢٠-(بەرهەمهێنانی سروشتی) ئەو بەرهەمەیە کەبۆ خۆبژێویی تەرخاندەکرێت نەك بۆ ئاڵوگۆڕو بازرگانی، ئەوەش یەکێکە لەسیفەتە ئابوورییەکانی سەردەمەکانی پێش دەرکەوتنی پەیوەندی و شێوازەکانی هەڵسوکەوتە سەرمایەدارییەکان لەبەرهەمهێناندا. لەگەڵ زیادبوونی ئاڵوگۆڕیشدا ئەم جۆرە بەرهەمهێنانە وندەبێت تابەرهەمهێنانی شمەك جێگای بگرێتەوە. لەهەندێك ناوچە جیاوازەکانی جیهانی سێشدا تائێستاش بەرهەمە جووتیارییەکان لەنێو شێوازی بەرهەمهێنانی سروشتی و شمەکدا ئاستێکی ناوەند داگیردەکەن.

چۆن و لەکوێ بەگەڕخستنی دەرەبەگایەتی گۆڕا بۆ هۆکاری بنچینەیی و یەکلاکەرەوە لەهێنانەکایەی ناکۆکیی قووڵ لەناوخۆی کۆمەڵگای کوردیدا..؟ ئایا ئەو ناکۆکییانە لەڕەوشی تایبەتیی کوردستاندا دەیتوانی چێوەیەکی گشتی بنیات بنێت بۆ بزوتنەوەی سیاسی لەناو کۆمەڵدا یان بەشێکی یاخود بەشەکانی. نکوڵی لەوە ناکرێت کەدەستنیشانکردنی ئەو شتانە بەشێوەیەکی بابەتی پێویستیی بەلێکۆڵینەوەی قووڵە لەچوارچێوەیەکی دیاریکراوو گشتگیردا، هەروەك چۆن ناشبێت دابپڕێنرێت لەسەرجەم ئەو هۆکارە کاریگەرانە یاخود ئەوانەیان کەدەیانتوانی کاریان بکردایەتە سەر دەستنیشانکردنی کاریگەرییەکانی بەنێگەتیڤ بێت یاخود پۆزەتیڤ. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دانەر کە لەگوند ژیاوەو لەقۆناغە هەستیارەکانی گۆڕانیشدا هاوچەرخی جووتیاران بووەو زیاتر

لەشۆڕش و راپەڕینێکی بینیوە[٢١]، پێویستبوو لەسەری رایەکی زانستیی روون سەبارەت بەو مەسەلە گرنگە بدات بەدەستەوەو لەپێشکەشکردنی وێنە فۆلکلۆرییەکانتیشدا کەمتەرخەم نەبووایە، چونکە سەرباری گرنگییشی پێویستیی بەباسکردنێکی زانستیی ورد هەبوو.

لەو مەسەلە گرنگانەی تر کە لەبەرامبەردا لەگەڵ دانەری کتێبی (سەبارەت بەمەسەلەی دەرەبەگایەتی لەنێو کورد)دا لێپێچینەوەی لەگەڵ دەکرێت، رەفزکردنی تەواوی هەرشتێکی بۆرژوازییە، لەوانەش زانستی بۆرژوازییە. کتێبەکەی (پ. لیرخ)ـیش بەپێی بیروڕای شامیلۆڤ (سیاسەتی کۆلۆنیالیی ئەوروپایی رەنگپێدەداتەوە کە لەسەدەی هەژدەوە لەکوردستاندا پیادەکرا)[٢٢].

و. پ. لیرخ جگە لەیەکێك لەدەرکەوتووترین رۆژهەڵاتناسەکانی سەدەی نۆزدە هیچی تر نەبوو، یەکێك بوو لەو کەسانەی بەپلەی یەکەم لێکۆڵینەوە کوردییەکان لایەنێکی گەورەی جێ بایەخیان بوو و چەندساڵێکی تەمەنیشی لەخزمەتکردنێکی دڵسۆزانەدا بۆ ئەنجامدانی ئەو لێکۆڵینەوانەی بەسەربرد، بەشێوەیەك هاوڕێکانی ناوی (کوردە بچکۆلەکە)[٢٣]یان بەسەردا بڕیبوو. لەمیانەی کارە بەبەرەکانیشیدا پیوتەر لیرخ (١٨٢٨-١٨٨٤)ناوی زۆربەی دانراوە رۆژئاواییەکانی لەبواری لێکۆڵینەوە کوردییەکاندا کۆکردەوەو پێش زیاتر لەسەدەیەك سێ بەش لەدانراوەکانی[٢٤] بۆ توێژینەوە لەسەر کوردو وڵاتەکەیان تەرخان کرد، لەبەرامبەرئەوەشدا لەلایەن رۆژهەڵاتناسە سۆڤییەتییەکان و هەروەها جگە لەوانیش خۆی و کارەکانی بەرز نرخێنراو شایانیشی بوو[٢٥].

پێویستە ئەوەش بوترێت کەلیرخ هەر لەبنەڕەتەوە بیری لەهیچ ئامانجێکی کۆلۆنیالی نەکردبووەوە، لەبەر ئەوە ئەوەی کە لەبەرامبەریدا لێپێچینەوەی لەگەڵدا دەکرێت ئەوە نییە، بەڵکو هەوڵەکانیەتی سەبارەت بەئەسڵی کورد، کەشامیلۆڤ کتێبەکەی پێ رازاندووەتەوە. کە لەچاپ روسییەکەی کتێبەکەیدا کلدانییەکانی بەباپیرانی گەلی کورد داناوە..![٢٦].

٢١-مەبەست لەو شۆڕش و راپەڕینانەیە کە لەسەرجەم ناوچەکاندا تەقینەوەو دەیانتوانی کار لەکۆمەڵگای کوردی بکەن.

٢٢-بڕوانە لاپەڕە (٥) ی دەقی کتێبەکەدا.

٢٣-بڕوانە پ. م. دانتسیگ، رۆژهەڵاتی نزیك لەزانست و ئەدەبی روسیدا، بەزمانی روسی، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل٢٢٨.

٢٤-پ. لیرخ، لێکۆڵینەوە سەبارەت بەکوردە ئێرانییەکان و باوباپیرە کلدانییە باکوورییەکان، پترسبۆرگ، کتێبی یەکەم، ١٨٥٦، کتێبی دووەم، ١٨٥٧، کتێبی سێیەم، ١٨٥٨.

٢٥-سەرچاوەیەکی زۆر کارە زانستییەکانی لیرخ-یان لەبواری لێکۆڵینەوە کوردییەکاندا بەرز نرخاندووە، پاش مردنیشی لەساڵی (١٨٨٤)دا ئەکادیمیەی زانستیی روسیی ئیمپراتۆری ناميلکەیەکی لەسەر مێژووی ژیانی و هەوڵە زانستییەکانی بڵاوکردەوە، بەدواشیدا چەند لێکۆڵینەوەیەکی زۆری تر کەزۆربەی دەربارەی بایەخدانی ناوبراو بوو بەمێژوو کوردو زمانەکەی. سەرسامبوونی ك. ك. کوردۆییڤ-یش بەلیرخ گەیشتە رادەیەك وای دانا کە (یەکێکە لەگەورەترینی زانا روسییەکانی سەرەتای نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدە)-(بڕوانە ك. ك. کوردۆییڤ، کارەکانی پ. ی. لیرخ لەلێکۆڵینەوە کوردییەکاندا). سەبارەت بەمەسەلەی لێکۆڵینەوەی مێژوو کورد لەڕوسیادا، لەکتێبی "چەند لێکۆڵینەوەیەك لەمێژووی رۆژهەڵاتناسیی روسی"، مۆسکۆ، ١٩٥٩، ل٢٩).

٢٦-بەم شێوەیە پیوتەر لیرخ هەر سێ بەشی کتێبەکەی ناونا، لەگەڵ ئەوەشدا کەزۆر بەکەمی باسی لەپەیوەندییە مێژووییەکانی نێوان ئەسڵی کوردو کلدانییەکان کردووە. پێشدەچێت خودی لیرخ بەخێرایی هەستی بەو هەڵەیە کردبێت کەتێی کەوتووە، لەبەرئەوە دەبینین بەشی یەکەم و دووەمی کتێبەکەی

ئەگەریش دانەر هەندێك بیانووی هەبووبێت لەو هەڵوێستە[٢٧] و هەروەها لەهەوڵە توندەکانیشیدا بەمەبەستی دروستبوون و گشتاندنی بەگەڕخستنی دەرەبەگایەتی و دابڕانی چینایەتی لەگوندە کوردییەکاندا، ئەوا هیچ پۆزشێکی نییە لەبەرامبەر ئەوەی کەباسی لەو لایەنە خراپەی بەگەڕخستن نەکردووە کە بەشێوەیەکی تایبەت لەڕەوشی بەشێکی بەرفراوانی جووتیارە ئەرمەنییەکاندا لەسایەی دەسەڵاتی دەرەبەگە کوردەکاندا دروستبووە[٢٨]، کەئەگەر ئەوەش بەشێوەیەکی هەمیشەیی نەبووبێت ئەوا زۆربەی جار وێنەیەکی روونی بۆ سیستمی کۆیلایەتی و پەیوەندییەکانی پێکدەهێنا. لێرەشدا پێویستە لەسەرمان کەئاماژە بدەین بەوەی سامانێکی دەوڵەمەندی سەرچاوەی ڕەسەن و جۆراوجۆر لەو بوارەدا لەبەردەستی دانەردا هەبووە، کە لەبەردەستی کەسی تردا نەبووە.

مادامەکی دەربارەی ئەرمەن دەدوێین، ئەوا رایەك لەڕاکانی أ. شامیلۆڤ پێویستیی بەگفتوگۆ هەیە، کەئەوەش تایبەتە بەوەی کەسەبارەت بەکوردەکانی یەریڤان باسیدەکات ئەوانەی کەبەدانیشتووانە ڕەسەنەکەی دایناون، بیانووی بۆ ئەوەش ئەوەیە کە"لەبەڵگەنامە مێژووییەکەی شەرەفنامەدا"[٢٩] ئاماژەیەکی روون هەیە بەوەی کەبابوباپیرانی سەلاحەدین کەدەچێتەوە سەر هۆزی (راوەند) لەسەدەی دەیەمدا لەناوچەی دوین-ی نزیك بەیەریڤان کۆچەری بوون[٣٠]. بەڵام دێرینیی گەلانی ناوچەکەو ڕەسەنایەتیی مێژووییان کەڕەگوڕیشەی بۆ دوورتر لەسەردەمەکانی هەزارەی یەکەمی زایینی درێژەی هەیە ئەم رایە پێچەوانە دەکاتەوە. واقعی نەتەوەیی و مێژوویی و ئایینیش هەر لەکۆنەوە دیوارێکی لەبەردەم دەستتێوەردانی کوردیی قووڵی پێش وەختدا دروستکردووە تا بگاتە دوورترین خاڵی وەك یەریڤان کەدوورترین بەشی ئەرمینیایە لەکوردستانەوە. ئەو زانیارییانەش کە لە (ئاناباسیس)دا هاتوون زەینەفون، ئەوەی کەدەگەڕێتەوە بۆ سەدەی پێنجی پێش زایین، بەڕوونی ئەو جیاکەرەوە سروشتییەی نێوان هەردوو ناوچەی نیشتەجێی کاردۆخییەکان و ئەرمەنییەکان دەردەخەن، بەشێوەیەك کەهەست بەتێکەڵییان ناکرێت[٣١]. لێرەدا بوونی کەمایەتییەکی کوردی لەناوچەی یەریڤاندا ئەنجامێکی سروشتیی (تیۆری کۆچ)ـە، کەمێژوونووسە بۆرجوازییەکان ئەو مژدەیە دەدەن، دەربڕینێکی شامیلۆڤ هەیە کەئەویش (واتا ئەو کۆچکردنە) ناچێتە بواری بزوتنی سروشتیی دانیشتووانەوە کەناوچەکە بەخۆیەوە بینیویە، بەڵکو تا رادەیەك لەئەنجامی ئەو گۆڕانکارییە پاشکەوتانەوە بووە بەحوکمی چەند هۆکارێکی دیاریکراو، کە لەسەرووشیانەوە دەسەڵاتی ئیسلام دێت لەو ناوچانەدا، هەروەها ستەمکاریی عوسمانییەکانیش لەدواییدا.

سەرنجی زۆریش لەو توێژینەوەیدا بواری بەدانەر نەداوە بەقووڵی ئەو کێشە گرنگانە دەربخات کە لەکتێبەکەدا هاتوون،هەر لەدەرئەنجامی ئەوەشەوەیە کەبەخێرایی و هەندیك جار بەشێوەیەکی پچڕ پچڕ لەبابەتێکەوە بۆ بابەتێکی تر دەچێت، کەئەوەش شڵەژانێکی لەچارەسەرکردنی ژمارەیەك بابەتدا دروستکردووە کە لەکتێبەکەدا هاتوون و باسکراون، ئەوەش بەشێوەیەکی تایبەت لەپێناسە دووبارەبووەکان و هەندێك جاریش جیاوازەکاندا روونەبێتەوە، کەدانەر لەمیانەی توێژینەوەکەیدا سەبارەت بەهەندێك پێکهاتە هۆزگەرا تایبەتەکان پێشکەشی دەکات لەبارەی (اوبا-هوبە)و (الجول و الپیگار) و هی تر[٣٢]. هەروەها دانەر بەڕێگایەکی زانستی سەبارەت بەو سەرچاوانەی ڕۆژهەڵاتناسەکان ئەوانەی راکانیان بەکاردەهێنێت یاخود دەربارەیان گفتوگۆیان

بەزمانی ئەڵمانی و لەژێر ناونیشانێکی جیاواز لەناونیشانە روسییەکەدا بڵاوکردووەتەوە، کە بەئەڵمانی کتێبەکەی بەناوی (لیکۆڵینەوە سەبارەت بەکوردو کلدانە باکوورییە ئێرانییەکان)ـەوە بڵاوکردووەتەوە: (Forschungen uber die Kurden und die iranischen Nordchaldaen). جیاوازیی نێوان ئەو دوو ناونیشانەش، لەڕوانگەیەکی زانستیی تەواوەوە، زۆرو روون و ئاشکرایە، هەرچەندە ناونیشانە ئەڵمانییەکەش شایانی گفتوگۆیەکی زانستییە.

٢٧-مێڵی فکریی باوی ئەو کاتەی یەکێتیی سۆڤیەت بەوە دەناسرا کەسروشتێکی توندڕەوو دژ بەهەرچی شتێکی بۆرژوازییە، لەوانەش بۆرجوازیی نیشتمانیی گەلانی تێکۆشەر، ئەوەش بەپێی ئەو وتە ستالینییە زانستییەی کەدەڵێت: (بۆرجوازی ئاڵای خەباتی فڕێدا) (!).

٢٨-بەشێکی زۆری جووتیارە ئەرمەنییەکان لەلایەن دەرەبەگە کوردەکانەوە رووبەڕووی ناشیرینترین جۆری بەگەڕخستن بوونەوە، کە لەسەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیددا گەیشتە لوتکە. سەبارەت بەو بابەتەش بەزۆربەی زمانەکان بابەتی ڕەسەن و جیاواز بەدەستدەکەون، بەتایبەت بەزمانی ئەرمەنی کەدانەر بەباشی دەیزانێت (سەبارەت بەم بابەتە بڕوانە فەسڵی پێنجەمی کتێبەکەمان "کوردستان لەساڵەکانی جەنگی جیهانیی یەکەمدا"، (چاپی دووەم، بەغداد، ١٩٨٤، ل٢٣٥-٣٠٢).

٢٩-ئەم پەراوێزە نەنووسراوە.

٣٠-بڕوانە لاپەڕە ٦-٧ لەدەقی کتێبەکەدا.

٣١-ئەو زانیارییانەی لەئاناباسیس دا هاتوون بەشێوەیەکی روون و ئاشکرا یارمەتیدەربوون لەدەستنیشانکردنی ناوچەی نیشتەجێبوونی کاردۆخییە دێرینەکان. زەینەفون لەکتێبەکەیدا ئاماژە بەڕوباری (کینترینا-کەروباری بۆتانە کەیەکێکە لەلقەکانی دیجلەی باکوور) دەدات وەك سنوورێکی جیاکەرەوەی نێوان ئەرمەن و کاردۆخییەکان لەسەدەی پێنجی پێش زاییندا (بڕوانە: زەینەفون، ئاناباسیس، وەرگێڕانە روسییەکەی، مۆسکۆ-لینینگراد، ١٩٥١، ل١٠٠-١٠٢،٢٦٩). ئەوەی کەشایانی تێبینیکردن و ڕێزیشە ئەوە کەمامۆستا سەلاح سەعدوڵلا وایدەبینێت کەپێدەچێت زەینەفون مەبەستی لەناوی (کینترینا) یەکێك لەسێ لقەکەی دیجلە: جولەمێرك یان بۆتان، یاخود خاپور بووبێت (بڕوانە: زەینەفون، گەڕانەوەی دە هەزار سەرباز بەکوردستاندا، وەرگێڕانی سەلاح سەعدوڵلا، بەغداد، ١٩٧٣، ل٢٦).

٣٢-پێناسەکانی ئەم پێکهاتانە، لەمەتنی خودی کتێبەکەدا هاتوون.

لەگەڵ دەکات، هیچ زانیارییەکی تەواوی نەداوە[٣٣]،ئەوەش وادەکات تێگەیشتنی وردی هەندێك شت کە لەکتێبەکەدا هاتووە گران بێت، نەك هەر سەبارەت بەخوێنەرێکی ئاسایی، بەڵکو هەروەها سەبارەت بەکەسانی تایبەتمەندو پسپۆڕیش. هەربۆیە بەپێی توانا هەوڵماندا ئەو بۆشاییە پڕبکەینەوە.

لەکتێبی (سەبارەت بەمەسەلەی دەرەبەگایەتی لەنێو کورددا) چەندین کێشەی تر هەن کەپێویستییان بەگفتوگۆو روونکردنەوە هەیە، هەر بۆیە وامان بەباشزانی لەشێوەی قسە لەسەرکردندا قەتیسی بکەین سەبارەت بە ناوەرۆکی وەرگێڕانەکەی، هەموو ئەوانەش هیچی لەگرنگیی کتێبە زانستییەکە کەمتر نییە وەك هەوڵێکی پێشەنگ کەخاڵی نییە لەتێڕوانینی قووڵ و پڕە لەدەرئەنجام و زانیاریی گرنگ کە لەتوانایدایە وێنەیەکی باش لەسەر کۆمەڵگای دەرەبەگایەتیی کوردی ببەخشێت. هەروەها ژیانی دانەریش وەك کرێکارێکی کشتوکاڵی، کەهەر لەمنداڵی و گەنجێتییەوە بەهۆزەکان تێکەڵبووەو شارەزاییەکی بەرفراوانیشی لەسەر فۆلکلۆری کوردی، لەنزیکەوە بەشداریی لەناسینی چەندین کێشەدا کردووە لەلایەن خاوەن کتێبەکەوە.

کورتەیەك لەمێژووی ژیانی دانەر

عەرەب شامۆییڤیچ شامیلۆڤ (عەرەبی شامۆ) لە(٢٣ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٨٩٧) لەگوندی سوسوزی سەر بەناوچەی (قارس) لەدایکبووە. "باوکم دەچووەوە سەر تایەفەی شێخە یەزیدییەکان، بەڵام لەبەر هەژاریی ناچاربوو لای دەوڵەمەندە هاونیشتمانییەکانی و ئەرمەنی و یۆنانی و تورکەکان ببێتە شوان"-بەو شێوەیە نووسەر ئینتیمای خێزانیی خۆی وەسفدەکات[٣٤]. هەر لەمنداڵییەوە شامیلۆڤ رووبەڕووی هەژاری و نەداری بووەوە، هەر بۆیە بەناچاری هاتە مەیدانی کارەوە تا یاریدەی باوکی بدات، هەر بۆ ئەو مەبەستەش بوە شوان، پاشان رووی لەگوندی ئەلیکساندرۆڤ کردو لەوێ دەستی بەکارکردن کرد، لەقوتابخانەی گوندەکەش دەستی بەخوێندن کرد، پاشان لەیەکێك لەکارگەکانی هەمان ناوچەدا بووە کرێکار.

پاش هەڵایسانی جەنگی جیهانیی یەکەم و چوونە ناوەوەی هێزەکانی روسیا بۆ ناو خاکی دەوڵەتی عوسمانی و ئێرانی و راستەوخۆ لەزۆربەی ناوچەکاندا لەگەڵ کوردیشدا بەیەکدا تەقینەوە، ئیتر لەبەردەم شامۆدا هەلی کار رەخساو وەك وەرگێڕێك لای یەکێك لەکەرتە سەربازییەکان و بەرەکانی جەنگدا بەمووچەیەکی مانگانە کەبڕی (٢٥) رۆبڵ بوو دەستی بەکارکرد. دوای ئەوە پاش دوو ساڵ لەکارەکەی دەردەکرێت و پاشان بەرەو شارۆچکەی شاری (قامیش) دەڕوات و سەر لەنوێ دەبێتەوە بەکرێکار، هەروەك خۆی باسی لێوە دەکات، لەوێ بۆ یەکەمجار بەرێکخراوە شۆڕشگێڕییە نهێنییەکان ئاشنادەبێت کە لەو ناوچەیەدا دەستبەکاربوون، هەر بۆیە بەو هۆیەوە لەسەرەتای ساڵی (١٩١٧)دا دەگیرێت و زیندانی دەکرێت، لەو رووەشەوە شامۆ بەگاڵتەجارییەوە سەبارە بەو بەسەرهاتانەی لەزینداندا بەسەری هاتووە دەدوێ و دەڵێت: "کاتێك جەندرمەکان زانییان کەکوردم، کە بەبیروڕای ئەوانیش نابێت کورد بەڵشەفی بێت، هەر بۆیە بەهەمان دەستووری ئەوباشییە دواکەوتووەکان تێریان لێدام و پاشان بەرەڵڵایان کردم".

شامۆ بەڕووخانی سیستمی قەیسەر دڵخۆش بوو، پاشان چووە شاری ستاڤروپۆل، کە لەوێ وەك خۆبەخشێك چووە ریزی لەشکری سوورەوەو تاساڵی (١٩٠٠) بەشداریی لەچەند شەڕێکدا کرد[٣٥]، ئەو مەسەلەیەش بەسێ جار برینداربوون لەشەڕەکاندا کۆتایی هات، واتا بەرێژەی برینداربوونێك لەساڵێکدا، ئەوەش بەپێی وتەکانی خۆی.

لەسەردەمی نوێداو لەبەردەم (شوانی کورد)دا[٣٦] هەلی تازە رەخسا، پاش کۆتایی جەنگی دەستتێوەردانی روسیا لەلایەن هێزە بیانییەکانەوە، نێردرا بۆ پەیمانگای لازاریێڤ بۆ زمانە رۆژهەڵاتییەکان لەمۆسکۆو بەسەرکەوتوویی دەرچوو، پاش ئەوە ژیانی پڕ لەبەرهەمە رۆشنبیرییەکانی شامۆ دەستپێکرد، کەئیتر بەرەو یەریڤانی پایتەختی ئەرمینیای سۆڤیەتی چوو و لەوێ بەپشتبەستن بەئەلفبای لاتینی، چالاکانە بەشداریی لەدانانی ئەلفبای کوردیدا کرد، هەروەها لەدامەزراندنی خانەی مامۆستایانی سەرەتایی لاوانی کوردیشدا کەخۆی بووە یەکەم بەڕێوەبەری، هەروەها لەدامەزراندنی یەکەم رۆژنامەی کوردیشدا لەیەکیەتی سۆڤیەت بەناوی (رێیا تازە-الدرب الجدید) بەشداریی کردو بووە یەکەمین سەرنووسەریشی.

٣٣-بۆ نموونە دانەر لەلاپەرە (٦)دا ئاماژە بەناوی دانەرێك دەکات کەئەوەش شوپین-ی رووتەو هیچی تر، بێ ئەوەی بەتەواوی ناوی بهێنێت یاخود ئاماژە بەو سەرچاوەیەش بکات کەرایەك لەو رایانەی سەبارەت بەکورد لێوە هەڵێنجاوە.

٣٤-ئەوە لەنامەیەکی تایبەتدا هاتووە کە أ. شامیلۆڤ تیایدا پوختەی ژیانی خۆی تێدا باسکردووە، وەرگێڕیش پشتی بەسەربوردەی مێژووی ژیانی شامیلۆڤ بەستووە کە لەو نامەیەدا ئەوەی لەکاتی یەکتر بینینیاندا بۆ وەرگێڕ گێڕاوەتەوە..

٣٥-مەبەستی ئەو شەڕانەیە کە لەساڵانی جەنگی دەستتێوەردانی بیانی لەروسیای سۆڤیەتیدا هەڵگیرسان.

٣٦-ناونیشانی یەکێك لەدانراوە ناسراوەکانی ئەوەیە کەتیایدا چیرۆکی ژیانی تێدا گێڕاوەتەوە.

شامۆ لەگەڵ ناوەندە ڕۆژهەڵاتناسییەکان و دامەزراوەکانیاندا لەپەیوەندییەکی ڕاستەوخۆدا بوو، لەنێو ئەو ڕۆژهەڵاتناسانەش کەگرنگییان بەلێکۆڵینەوە کوردییەکان دەدا، بەشانازییەوە باس لەپەیوەندییەکانی بەئاکادیمیست (مار)ەوە دەکات[٣٧]، هەروەها ئەکادیمیست ئۆربیللی[٣٨].هەروەك دەریشدەکەوێت، هاندانی ئەوان و پەیوەندیی پێیانەوە کاریگەریی گەورەی لەسەر تێڕوانینە ڕۆشنبیرییە پێش وەختەکانی شاملۆ هەبووە. سەرەتاش (لەچلەکاندا) بەتوندی جەختی لەسەر ئەو مەسەلانە دەکردەوە کە بەلێکۆڵینەوە کوردییەکانەوە پەیوەستبوون، بۆ ئەو مەبەستەش زنجیرەیەك توێژینەوەو وتاری لەو بوارەدا بڵاوکردەوە[٣٩]. کەدەرکەوتووترینیان ئەو کتێبە بوو بەناوی (سەبارەت بەمەسەلەی دەرەبەگایەتی لەنێو کورددا)..

شامۆ یەکێك بوو لەقوربانییەکانی دەستی ئەوەی کە لەیەکیەتیی سۆڤیەتدا بە(سەردەمی تاك پەرستی) ناودەبرا، لەو پێناوەشدا نزیکەی دوو دەهەی لەپڕخێروبێرترین تەمەنی لەدوورخستنەوەدا بەسەربردووە.. "لەبنیاتنانی سەرجەم هێڵە ئاسنینەکانی سیبریادا بەشداربووم.." بەو شێوەیە باس لەو ماوە پڕ لەنەهامەتییانەی ژیانی خۆی دەکات. لەگەڵ ئەوەدا نەچەمی و کۆڵی نەدا، کاتێکیش بایەخیان پێدایەوەو بەرەو مەیدانی بیرو کاری بەبەرهەم گەڕایەوە، بووە چیرۆك نووسیك کەئەدەبی کوردی کەسی وەك ئەوی بەخۆوە نەبینیبوو، بەڵکو لەوەدا بوو ببێتە تاکە چیرۆکنووس کەبەرەو لوتکەی ئەدەبی جیهانی ملبنێت و سەربکەوێت، چیرۆکەکانیشی وەرگێڕدراونەتە سەر ژمارەیەك زمانی ڕۆژهەڵاتی و ڕۆژئاوایی.

٣٧-سەبارەت بە(مار)ی ئەکادیمیست، بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٤) لەبابەتی (سەرەتایەکی مێژوویی)دا، لەبەشی داهاتوودا.

٣٨-یوسف ئەبگارۆڤیچ ئۆربیللی (١٨٨٧-١٩٦١) لەدەرکەوتووترین مێژوونووس و ڕۆژهەلاتناسە ئەرمەنییەکانی سۆڤیەتە، سەرۆکی لقی پەیمانگای گەلانی ئاسیا (کەئێستا ڕۆژهەلاتناسیی)یە لەلینینگراد، بەپلەی یەکەم سەرپەرشتیی و چاودێریکردنی تایبەتیی لێکۆڵینەوەو توێژینەوە کوردییەکانی دەکرد.

٣٩-دانراوەکانی تری لەو ماوەیەدا: (یایلا قیو اگمگان)، (سپێدەی ڕۆژهەلات)، تبلیس، ١٦ی ئایاری ١٩٢٦، (کوردەکانی ئەودیو قەفقاس)، (شۆڕش و ڕۆشنبیری)، مۆسکۆ، ژمارە ١٥-١٦، ل٨٦-٨٩. هەروەها ژمارەیەك دانراویشی بەزمانی کورد داناوە کەبۆ ئەو ماوەیە لەژیانی دەگەڕێتەوە، بۆ نموونە (ژیانی لینین)، ١٩٣٠.

Erebî şemo 1897-1978

Zana û Ronakbîrî Kurd "Ereb Şemo" Salê 1897 Le gundî "Susiz" Î nawçey qarisî jêr deselatî dewletê Osmanlî, Le binemaleyekî Ser be Şêxanî "Êzîddastî" le dayîk buye. Sereta jiyanî be Şiwankarî be ser birdo we, û duwatir bo xwêndin çute Gundî " Kesenderov" û pêş serhidanî şoreşî uktoberî Salî 1917 Le Layen deselatdaranî ew serdemî Rosiya we xurawete zîdane we.

Duwey berpabonî şoreş, royî kirde şarî "ştav ropil" îbakorî Qeaqaz, û ço. we rîzî "partî Belşefî kewe" Le salanî 1920-1924 Peymangey xorhelatî le Mosko teweo Kirdo we, duwatir bû ye be nwênrî Komîtey Nawedî hîzbî komonîstî Ermenistan le yerîvan, Salî 1930 bûye be sernûserî rojnamey "Riyateze" ta Salî 1938, ew rojnamey be pîtî Latînî bilawkirdewe, u duwatir gurdiro be pîtî "Sîlavî" Rosî Salî 1932 le sarî "Lînîgirad" destî Kirdo we be xwendinî bala, û wa biryar bv tezî "diktora" namekey sebaret be kurd u ronakbîrî Kurd bêt. Belam Le Layan deselatdaranî "soviyet" u hukmî stalînewe dest gîr kiraûbo mawey (20) Sal berew "Sîbîriya" dur xirayewe. Salî 1946 her le "sîbîriya" Kîçekî Rûsî be hewserî jiyanî heldebijêrê, duway mirdinî " stalîn" gerayewe yerîvan û xwî bo karî Eolebiyat û nosîn terxan kird, wêray yekem hewlî Le bîstekan da bo dananî "elif û bêyekî Kurdî" be pişt bestin, be pîtî Latînî, zurbeynosînekanî Le govar û rojnamekanî ew demey Soviyet ola bilakirdutewe le biwarî nosînî romanada deçête astî nos ere nawdare kanî cihane we, Le berhemekanî romanî "Şivanî Kurd 1930, Berbang 1957, jiyanî bextewer 1959," Kurdanî Ermenistan 1961, bo duwa car malawayî le jiyan Kird.

Erebê Şemo (Ereb Şamîlov) (1897-1978)

di 23.10.1897 de li gundê Susuzê li qeza Qersê, ku di wê heyamê de di bin destelatiya Rusyayê de bû, ji bav û diyeke rencber ji dayîk bû.

Wî ji deh saliya xwe de dest bi şivantî û xulamtiya axayê gundê xwe û dewlemendên cîran kir.

Erebê Şemo bi serkevtin xwendina xwe ya ewil diqedîne. Di sala 1913, dema ku 16 salî bû derbasî ser karê paletiyê dibe.

Di sala 1914 de wexta destpêka şerê hemcîhanê yê ewil hetanî sala 1917, Erebê Şemo ku xên ji zimanê dê, usa jî rusî, tirkî, zunanî û ermenî zanibû dibe tercumankarê parêzkarekî Rusan. Piştre jî demeke dirêj di komîteya navendî ya partiya komunîsta Ermenistanê de cih digire.

Di sala 1931 de Erebê Şemo li Leningradê rastî Qanatê Kurdo tê û hevaltiyeke baş di navbera wan de tê sazkirin. Ji wir dest bi xebata literaturî û ilmî dike. Li wê derê nivîsên di derheqa problemeên zimanê kurdî de hazir dike û li Ermenistanê çap dike.

Di sala 1937 de ji aliyê Stalîn ve tê sirgûnkirinê, wî dişînin kenarê Okêrna cemidî. Heta sala 1956 ew li wê derê dimîne.

Piştî mirina Stalîn ew aza dibe û careke din vedigere Ermenistanê.

Sala 1966 ew romana xwe ya dîrokî Dimdim belav dike. Sala 1967 jî ew li Moskovayê berevoka Hikayetên Gelê Kurd, û romana xwe ya bi navê Riya Bextewar neşir dike.

Li Sêntora Yêrîvanê ser dîwarê makke ku Erebê Şemo salên xwe yên dawiyê li wê derê derbas kiribû, usa hatiye nivîsandin: "di vê malê de ji sala 1963-1978 emrê xwe derbas kiriye rewşenbîrê Kurd û karkerê muxulqeiyê Erebê Şemo Şamîlov"

Berhem

- *Şivanê Kurd* - roman, 1977
- *Dimdim* - roman, Weşanên Roja Nû, 1983, ISI 917672008-X.
- *Jiyana Bextewar* - roman, Weşanên Roja Nû, 19 ISBN 917672030-6.
- *Hopo* - roman, Weşanên Roja Nû, 1990, ISI 917672029-2.

Hepeyvinek di Erebe Semo re

Bave Naze

Ji bo bîranîna nivîskarê kurd, ErebŞemo, gerek em çi bikin? Bi darxistina şevan? Wê başba. Bi belavkirina nivîsên wî? Wê baş û başba...Lê ku hemû bi hev re, êdî ev dibû xwesteka herî bi nirx û hêja. Helbet, ev jî bi kirin û derfetên me girêdayî ne... De emê xwe bê hêvî nekin û emê bêjin, li gora ku bê xwestin, emê sedsaliya nivîskarê xwe li gora meqamê wî pîroz bikin. Ev jî gerek baweriyek be...

Bi xwe xwendevanên me pê dizanin, ku nivîskarê kurd Ereb Şemo sala 1897' an ji dayîka xwe bûbû.Û sala 1978' an çûbû ser heqiya xwe... Hîn berî wefata wî, biçend salan (sala 1972-an) min bi komek hevalên xwe re, ew li Lênîngradê dît. Vêga ew bi firehî li ser xebata xwe ya edebî, civakî û siyasî axivî. Û bi taybetî li ser girtina xwe...

Weke nas e, di heyamê Stalîn de, di salên sîhî de, gelek Bolşevîk hatin girtin û kuştin. Yek ji wan jî Ereb Şemo bû. Ew ji sala 1937'an heya 1953'an, li Sibîriya demekê, di zindanê de bû û surgunkirî bû. Li gora gotina Ereb Şemo, sebeba nemirina wî, bedenê wî yê bi hêz bû.

Em pê dizanin ku Ereb Şemo, di wexta girtina xwe de, pelpelûka xwe ya herî bilind ji temenê xwe yê berhemî derbas dikir. Em pê nizanin, heger ew nehata girtin, wê çi berhemên din pêşkêşî me bihata kirin. Di vir de gerek ez bêjim ku di wê rûniştina me ya pê re, wî got wekî, ewî bîranîna xwe nivîsandiye û bi firehî li ser jiyana xwe ya li surgunê û ya di zindanê de, rawestiyaye. Li gora gotina wî, ew bîranîn di erşîvên Partiya Komûnîstên Ermenîstanê de veşartîne...

Tê bîra min, vêga yekî ji me, ji Ereb Şemo pirsî:

-Mamoste, di pirtûka we de hatiye nivîsandin ku we Lenîn dîtiye. 'awa û Kengî?

Ereb Şemo, bi firehî, bersiva vê pirsê da mixabin, wê wextê min bersiva wî ne nivîsî. Lê piştî vê pirsê min bi xwe çend pirs jê kir û di eynê wextê de, di deftera xwe de nivîsand. Hezîrana sala 1978'an, dema nivîskarê me çû ser heqiya xwe, min ev hevpeyvîna jêrîn, ku sala 1972'an pê re çê kiribû, di kovara "Rêber" de, bi zimanê erebî, hate belavkirin. Niha jî cara pêşîn, bi zimanê kurdî, pêşkêşî xwendevanên "Axîna Welat" dikim.

Vêga min pirsên xwe bi kurtahî jê pirsî, ewî jî bi kutahî bersiva min da.

- Mamoste we kengî dest bi nivîsê kir?
- Ji ber hoyên dijwar ên ku welat tê de derbas dibû û ji ber çewisandina netewî û stemkariya çînî, min bi derengî dest bi nivîsê kir. Yanî piştî sîh salî ji temenê xwe.
- Hûn bi kîjan zimanî dinivîsînin?
- Bi zimanê kurdî û ez bi xwe jî werdigerînim ji bo zimanê rûsî. Carna jî, ez ji tercimanan re dibin alîkar.

-Hûn çawa fêrî xwendin û nivîsandina zimanê kurdî bûn?
- Hûn pê dizanin ku gelê me ji hemû mafên xwe mehrûm bû. Loma jî, min bi zimanê xwe nexwend. Lê piştî Şoreşa Oktoberê, bi alîkariya hinin hevalan, ez fêrî zimanê xwe bûm. Û dûre, min bi xwe jî, elîfbaya kurdî ya bi tîpên kîrîlî danî.

- Gelo, ji berhemên we yên edebî kîjan ya pêşî bû?
- "Riya Şoreşa Oktoberê" ya pêşî bû, min ew di sala 1930'an de nivîsîbû.

- Ji berhemên we, kîjan ya herî şêrîn, li ber dilê we ye?

- "Riya bextiyariyê" (Dimdim), li ber dilê min +êrîn e, lê ya rast jê bêtir "Şivanê Kurd". Lê belê, ji ber ku ew li ser jiyana min e, ez çêlê nakim.

- Gelo, hûn helbestan dinivîsînin?

- Erê, lê ji bo xwe.

- Rêbazê we yê edebî jîjan e û Çima?

-Rêbazê min ê edebî, riyalîzma sosiyalîzmê ye. Lê çima? Ji ber ku ez bi xwe riyalîst û sosiyalîst im. Û di nerîna min de, ev rêbaz dikare hemû aliyên jiyanê ruhnî bike.

Di vir de ew bişirî û berdewam kir:

-Hûn rexnegir, ji nivîskaran bêtir dikarin li ser vê yekê biaxivin, cirîd cirîda we ye.

-Nerîna we li ser edeba kurdî çi ye?

-Edeba kurdî, edebeke xwedî nirx e, lê mixabin wenda ye. Ew jî, wek mirovê kurd li welatê xwe rê li ber tê girtin. Lê belê, wê rojek bê ku edeba kurdî geşbûyî be.

-Hûn dikarin, hejmara berhemên xwe ji me re bibêjin?

-Min heft roman, çend kurteçîrok û hinin şano nivîsandiye.

-Niha, çi planê we û nivîsandinê hene?

-Îsal (sala 1972-an), min "çirûskên Şoreşa Okteberê" xelas kir û nêzîk wê bê weşandin. Û niha jî min dest bi romana"Şerê Tarîlka" kiriye. Ev roman dîrokî ye, bûyerên wê li Kurdistana Tirkiyeyê diqewimin. - Qewetiya we ji bo nivîskarê nuhatî çi ye?

-Xwendin, dîsa xwendin û ez careke din dubare dikim xwendin.

Bi kurtî, vêga min ew tişt nivîsîbû û niha jî pêşkêşî we dikim. Û hûn pê dizanin ku Ereb Şemo ji mêj ve ji nav me bar kiriye. Lê ya baş, ez vê nivîsê bi gotina wî bi xwe bibim serî: "Ew kesê ku jiyana xwe, ji bo gelê xwe derbas dike, ewê tucarî neyê ji bîrkirin."

Axîna Welat hejmar, 53,1997, Moskova
Du Şaşiyên Stratêjîk yên Tevgerên Kurdî

Ezê, li ser wê yekê ku problema me, di cîhanê de, problema herî aloz e, ranewestim. Her weha jî ku em kurd bi çavên herî sivik li pirsa xwe dinerin, li ser vê yekê jî ezê neaxivim... Ev pirsên ha pir axavtinê dixwazin û her yek li gora xwe dikare vê yekê rave bike... Lê pirsên stratêjî, pir konkirêt, zelal û vekirî ne... Her çî em kurd, pir tevlihev, pir bi gotin in û kêm bi tefkîr in. Ji xwe kambaxî di vir de ye.

Rojekê mirovekî biyanî, di derheqa kurdan de got: "Ez dîna xwe didim kurdan, ew pêşî dikin û dûre difikirin." Ev jî, di hemû waran de wêranî ye. Dibe ji ber vê çendê, em her dem wêran dibin û têk diçin. Kirin pêşî û tefkîr paşê, ji xisletên nezaniyê ne û ji xwe nezanî her tim bûye perçak ji dîroka jiyana me. Ev jî, nîşana li paşmayîna me ye...

De ka em dîsa konkiret, bi awakî matematîk bêne ser pirsa xwe. Gelê meçar perçe ye. Bê maf e. Tiştekî eşkere ye, gerek em ji perçebûnê, derbasî yekîtiyê bibin. Gerek gava pêşî, ji vê dest pê bibe. Ev xwesteka ha ne nuh e û ne veşartiye. Her kes dibîne û her kes dizane. Li gel vê yekê jî, li cem me kurdan, tiştê herî dijwar e. Diyar e, yekîtiya di bin sîwanek netewî de, wê ne riyal be jî. Ji ber ku gelek destên xerîb di nav me de hene û gelek berjiwendî, li xaka welatê me dighên hev. Û ji hemûyan kêmtir, em berjiwendiya gelê xwe û welatê xwe nas dikin. Loma jî, ji hemûyan bêtir em ji vî welatî kêm pehr in...

Ev diyardeyên ha, hemû bi hev re, dihêlin ku em ne li gora qonaxan bin û piştî ku trên derbas dibe, em bi pey dikevin. Di vî warî de, her kurdek pê dizane mêweyên nestewyayî, yan ne xweş in yan jî nayên xwarin. Û mêweyên bihurî jî, ew jî yan ne xweş in yan jî telef dibin. Di jiyana xwe ya rojenî de, em carna bi dîqet li vê yekê dinerin, lê di xebata netewî de, em pir xemsar in. Ji ber vê xemsariyê, em xêza stratêjî li gora qonaxê wenda dikin... Gelo, xêzên stratêjî yên li gora qonaxa serdemî çi ne? Di nerîne min de, du xêz in:

1- Di şerê himberî tirkan de, bi eniyeke netewî ji hêzên her çar perçeyên Kurdistanê.

2- Guhertina qada şer.

Ji bo ji hevderxistina van her du xalan, pêwîstiya xwe bi ravekirinekê heye. -Ezê hewl bikim ku bi kurtahî bersiva vê yekê bidim...

Weke nas e, ji her çar dewletên ku Kurdistan, di nav xwe de perçe kirine, Tirkiye dewleta herî bi hêz û xwedî bandor e. Weha jî eşkere ye, heya ku tirko neçar nebe û mafên kurdan nede, ewê perçeyên din (heger hinin maf bêne stendin, wê her nîvco bin û di bin tehlûketê de bin,) loma jî gereke Tevgera Rizgarîxwaza kurdî, êrîşa xwe bibe ser xeleka herî xurt, ji dewletên dagirker. Berevajiya şoreşa sosyalîzmê ku di teoriya xwe de êrîşa xwe dibe ser xeleka herî lewaz!

Bi xwe şaşiya tevgerên me ew bû ku wan hêzên xwe li perçeyên din belav dikirin û bi yek dengî li himberî tirkan ranedibûn. Ji tecrîba xwe ya dîrokî gerek em bizanibin, heya ku rejîma tirk, wek asteng, ji pêşiya me ranebe, tu carî emê negihên armanca

xwe ya pîroz. Loma jî, ji me tê xwestin, em bi yek eniyê, bêyî ku em sînorên perçebûnê qebûl bikin, li hemberî tirkan rawestin û di hemû waran de, şerê wan bikin û ziyanê bighînin berjewendiya wan. Bi avekirina Eniyek Netewî, êdî gerek em derbasî stratêjiya nuh bibin, ew jî guhertine qada şer e...

Guhertina qada şer, ji bo me kurdan taktîk e, yan stratêjî ye? Di nerîna min de, li gora hoyên îro, ev pirsa ha, pirsa stratêjî ye û ji kevirên qorzîbirê ye. Heger di heyamê berê de, şerê bi dijmin re, me tenê dikaribû, li ser axa xwe vî şerî bikin, îro gerek em giraniya xwe bidin ser qada di hunderê dijmin de!

Paradoks e, lê rast e, di Tevgerên Rizgarîxwazên Netewî yên li cîhanê, tenê, Tevgera Kurd dikare, di hundirê dijmin de şerê xwe bike. Lê tiştekî seyr e, kurdan ev qoz bi karneanîne û ku bi kar hatibe jî di çarçovek pir teng de. Erê, ji gelên Efrîqa Emerîka Latinî û yên Asyayî tenê kurd, bi dijminên xwe re, di yek bajarî de û heya di avayakê de bi hev re dijîn.

Lê di şerê xwe de, bi dijmin re çi dibû û em çi dikin?

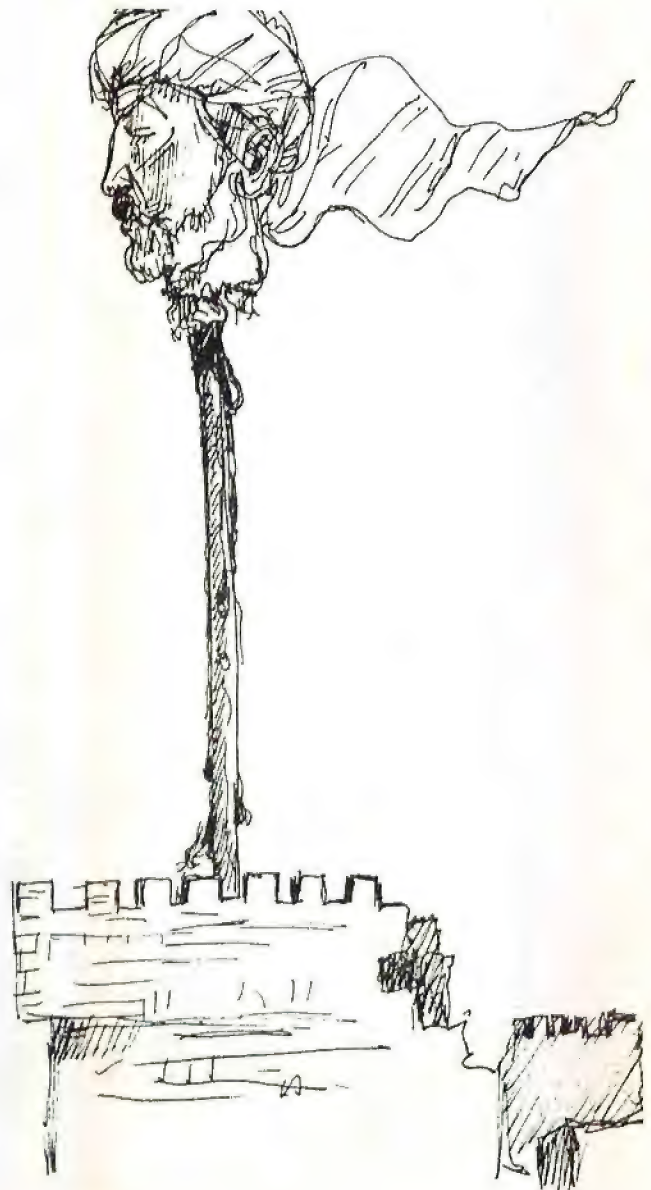
Ji dîroka serhildanên me tê nasîn hema ku hêzên digihîştin qonaxa serhildanê, berê xwe didan serê çiya. Bi vê yekê, xaka welatê xwe dikirin qadaşer û ya duyem jî, çarçova têkoşînê li xwe teng dikirin û xwe dûrî awirên raya giştî ya cîhanê dikirin. Bi xwe dijmin jî, li vê yekê digeriya. Bê rehm welatê me xera dikir û serheldanên me diperçiqand, bêyî ku kes bibihîze yan jî bibîne..

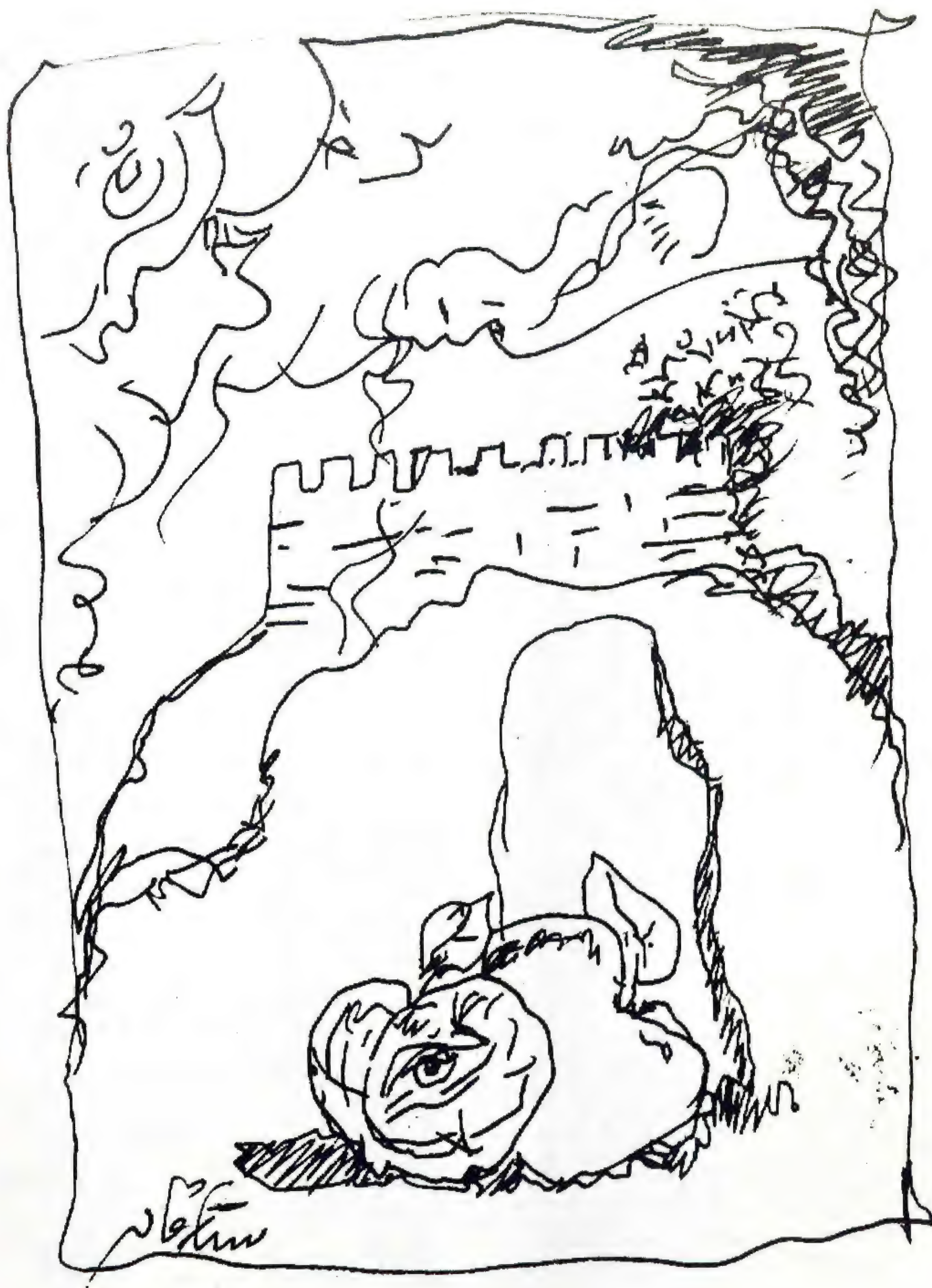
Erê, tiştekî seyr e, ew siyaseta cinasîda ku li hemberî me bi kar dihat, heya agahdariya me kurdan, ji perçeyê din çê nedibû. De wêçawa agahdariya me pê heba, heger me xwe di şikeft û geliyan de vedişart û şerê dijmin dikir?

Îro jî, em vê yekê dikin. Îro jî em van şaşiyan dikin. Îro jî, dijmin fena bêrê Kurdistan vala dikin û gelê me wek kêriyên pez ber bi metrepolan ve dişîne. Na, gerek em şaşiyên xwe dubare nekin. Dîrok pir ji dubarekirina şaşiyen aciz dibe. Dîrok hez ji dersgirtinê ji tecrîban dike. Gerek em vê yekê xweş fam bikin û bizanibin. Loma jî, ji bilî hebûna pêşmergan li serên çiyayên Kurdistanê, gereke komên me yên çekdarî şerên xwe li gund û bajarên dijmin jî bikin...

Niha bihar e, rejîma tirk, dîsa êrîşên xwe li himberî pêşmergên me xurt dikin. Ew wek her sal dixweze me biqedîne. Lê gerek em li hêviya êrîşa tirkan nemînin. Gerek em bi xwe jî, li ser xaka wan, êrîşên xwe bikin. Gerek em daristan û zeviyên wan bişewitînin. Gerek em terorê li bajarên wan bikin.Wan çawa welatê me li me kiriye dojeh, gerek em jî welatê wan li wan bikin jehr. Gerek em kurd xweş fam bikin, heya ku berjiwendiya gelê tirk ziyanê nebîne, ewê her wek perçak ji sistêma dewleta xwe bimînin...

Dijmin, rehmê li me nake, heger em rehmê lê bikin, tê wê wateyê ku em bê exlaqiyetê bi wan kesên ku xwîna wan bi destê dijmin hatine rijandin dikin. Xwîn pir hatiye rijandin û gereke xwîn bi xwînê bê şûştin. Dijmin bi vî zimanî, bi me re diaxive, gerek em jî bi vî zimanî bersiva wî bidin

طريق الكاتب الكردي (عرب شمو) الى الأدب العالمي

جودت هوشيار

في آواخر كانون الثاني عام ١٩٧٧ احتفلت الاوساط الثقافية السوفيتية بالذكرى الثمانين لميلاد الكاتب الكردي البارز عرب شمو وقد اقيمت لهذه المناسبة حفلة تكريمية للكاتب في مدينة يريفان ± عاصمة جمهورية أرمينيا- القيت خلالها كلمات المؤسسات الثقافية والشخصيات العلمية والادبية البارزة في الجمهورية واتحاد الكتاب السوفييت والتي اشادت بالكاتب وانجازاته الابداعية ونشرت الصحف والمجلات المحلية و المركزية مقالات تتحدث عن النشاط المتعدد الاوجه لهذه الشخصية الثقافية الكردية البارزة. كما وجهت رئاسة اتحاد الكتاب السوفييت برقيةحارة و مطولة الى الكاتب نشرت في صحيفة " ليتراتورنايا غازيتا " وهي الصحيفة المركزية الناطقة بلسان الاتحاد , وتعد أهم وأشهر الصحف الادبية في العالم , وقد تضمنت البرقية الأشادة بمؤلفاته القيمة ووصفته بمؤسس وعميد الادب الكردي وواضع الابجدية اللاتينية للغة الكردية والشخصية ال! ثقافية والاجتماعية اللامعة وقد توجت هذه الاحتفالات بمنح الكاتب وساما" رفيعا" من مجلس السوفيت الأعلى وكانت لهذه الاحتفالات صداها العميق في نفوس المثقفين الكرد في كل مكان وقد نشر كاتب هذه السطور مقالة (تضمنت اهم مراحل حياة الكاتب وابداعه مع بيبلوغرافيا كاملة بمؤلفاته في مجالات الادب واللغة والاجتماع والاقتصاد والسياسة وترجمة النص الكامل لبرقية اتحاد الكتاب السوفيت) فى مجلة(شمس كردستان)التى كانت تصدرها(جمعية الثقافة الكردية فى بغداد انذاك)(١) .

كانت هذه هي أجواء الاحتفال في عام ١٩٧٧ . أما في عام ١٩٩٧ حيث مرت الذكرى المئوية على ميلاد الكاتب وفي السنوات اللاحقة وخاصة بعد تفكك الاتحاد السوفيتي فقد اضطر قسم كبير من كرد ماوراء القفقاس (جمهوريات ارمينيا وآذربيجان وجورجيا) الى مغادرة مناطقهم التي عاشوا فيها على مر العصور وبخاصة اقليم قرهباغ بسبب الحرب الطاحنة التي نشبت بين جمهوريتي ارمينيا وآذربيجان للسيطرة علي هذا الأقليم والسياسة الشوفينية التي اتبعتها تلك الجمهوريات ازاء الكرد واختفت تماما تلك الانجازات الثقافية التي حققها الكرد خلال العشرينات من هذا القرن وانحسرالنشاط الفكري والادبي والفني الكردي الى حد كبير ومازالت جريدة " ريا تازة " اي " الطريق الجديد " تصارع من اجل البقاء ان لم تكن قد توقفت عن الصدور الأن حيث ان اخبار ابناء جلد تنا فى ما وراء القفقاس تصلنا في عصر الثورة المعلوماتية والاتصال الفوري بشق الأنفس وعلى اوقات متباعدة عن طريق الاتصالات الشخصية خلال الزيارات المتبادلة واذا كانت الظروف القاهرة للمثقفين الكرد في ماوراء القفقاس لم تسمح لهم بالاحتفال بمئوية عرب شمو او استذكار مآثره وانجازاته الابداعية في الذكرى العشرين لرحيله اوفى ذكرى يوم مولده او رحيله فأن عدم التفات الاوساط الثقافية الكردية داخل كردستان الى احد ابرز المبدعين الكرد خلال القرن العشرين له اكثر من دلالة، لعل في مقدمتها هذه الحواجز المصطنعة التي تجزأ ليس الوطن الكردي فحسب , بل الثقافة الكردية أيضا" . ومن عواقب هذه التجزئة عدم اطلاع القراء الكرد في أحد أجواء كردستان على أدب وثقافة أشقائهم في الاجزاء الاخرى أو في المهجر. لذا نجد ان نتاجات عرب شمو لم تنشر على نطاق واسع حتى في كردستان العراق التي تطورت فيها الثقافة الكردية أكثر من غيرها (! ٢) .

الراعي الكردي الذي قابل لينين

ولد عرب شمو في ٢٣ كانون الثاني ١٨٩٧ في قرية " سوسز " الواقعة في مقاطعة (قارس) في كردستان تركيا --والتى احتلتها القوات الروسية لفترة من الزمن-- وهو ينتمي الى أسرة أحد شيوخ الأيزيدية واسمه الحقيقي الكامل (عرب شمس الدين شامل) ونظرا" للظروف القاسية التي كانت تمر بها اسرته اضطر في صباه ان يعمل في عدة مهن مختلفة فقد بدأ حياته العملية راعيا للماشية عند الاغوات الكرد والاثرياء الارمن والاتراك ثم عمل كأجير في احد المعامل وبالرغم من كل ذلك استطاع ان ينال قسطا من التعليم ويكمل الدراسة الاولية (التي لم تكن مقسمة الى مراحل ابتدائية و متوسطة وثانوية وما يزال نظام الصفوف ذات السنوات العش معمولا" به في المدارس الروسية) واغلب الظن ان عرب شمو قد درس في احدى المدارس الروسية في المنطقة حيث تعلم اللغة الروسية الى جانب اللغات الاخرى التي كان يعرفها (الكردية , !

التركية , الارمنية , اليونانية) فقد كانت (قارس) منطقة تتعايش فيها قوميات مختلفة وعمل عرب شمو لبعض الوقت مترجما" لدى القوات الروسية في المنطقة خلال الحرب العالمية الاولى , وخلال ذلك انضم الى احدى الخلايا البلشفية التي كانت متغلغلة داخل الجيش القيصري , وبعد اشتراكه في احدى التظاهرات المعادية للنظام القيصري القى القبض عليه مع قادة التظاهرة ولكن سرعان ما اطلق سراحه حين تبين انه كردي وقال له احد الضباط الروس : — لايمكن للكردى ان يكون بلشفيا— وقد سرد الكاتب هذه الواقعة اكثر من مرة في رواياته واحاديثه الصحفية , ولكن الضابط الروسي كان على خطأ بطبيعة الحال فلم تمض سوى أشهر قليلة حتى اندلعت ثورة اكتوبر ١٩١٧ فأنتقل عرب شمو الى مدينة ستافرو بول وانضم الى الجيش الاحمر واشترك في القتال ضد البيض وحلفائهم من قوات التدخل الاجنبي , وقد ظل طوال حياته على ايمان راسخ بأن الاشتراكية هي طريق الخلاص والسعادة لشعوب الارض , وهذا الايمان هو الذي قاده الى الانضمام الى الحزب البلشفي في عام ١٩١٨ , وكان بذلك اول ماركسي كردي في صفوف هذا الحزب في تلك السنوات العصيبة ا! لتي كان فيها مصير الثورة البلشفية مجهولا" , وبعد عودة السلام الى ربوع البلاد , التحق عرب شمو بمعهد لازاريف للغات الشرقية في موسكو وتخرج فيه بتفوق عام ١٩٢٤ وخلال سنوات دراسته في العاصمة , اتيحت له فرصة اللقاء بقائد الثورة فلاديمير لينين وكتب عن هذا اللقاء التأريخى فى مذكراته وكان يشير الى ذلك فى احاديثه الخاصة بكل فخر و اعتزاز احيانا ومن المعروف ان عرب شمو قد تعرف خلال سنوات النضال قبيل اندلاع الثورة بالقائد الثوري كيروف الذي ساعده في الالتحاق بمعهد لازاريف .

عاد عرب شمو بعد تخرجه الى يريفان في عام ١٩٢٤ وسرعان ما اصبح لولب النشاط المتعدد الجوانب بين الكرد وانيطت به مسؤولية متابعة الشؤون الكردية لدى اللجنة المركزية للحزب البلشفي الارمني وقام بجولات كثيرة الى القرى والنواحي الكردية في ارمينيا للتوعية السياسية والاجتماعية والثقافية وفي غضون ذلك أسهم في إنشاء المدارس الكردية وتوفير مستلزماتها ونادى بالقضاء على التخلف الموروث والأمية التى كانت سائدة بين ابناء جلد ته وبتحرير المرأة الكردية وزجها في كافة ميادين العمل والعلم والثقافة , وقد نشر سلسلة مقالات عن نتائج نشاطه الميداني و مشاهداته واقتراحاته بصدد تحسين وتطوير المجتمع الكردي في ما وراء القفقاس (٣) . وهي مقالات تذكرنا بمقالات الكاتب المصري سلامة موسى ا! لذي كان يناضل من اجل استنهاض قومه للالتحاق بركب الامم المتقدمة , وفي خضم هذا النشاط الميداني والتحريض الفكري لم ينس عرب شمو القيام بجولات علمية لغرض جمع وتسجيل أبرز النتاجات الفولكلورية الكردية من ملاحم شعرية وقصص وحكايات شعبية وأساطير والتي أصبحت معينا" لاينضب لابداعه الادبي اللاحق (٤) وقد ادرك هذا المبدع والمفكر الرائد ان التوعية الثقافية الشاملة لابناء شعبه لاتقل أهمية عن العمل الابداعي حيث استطاع ان يواءم بين النضال الثوري والأبداع الادبي وان يحقق ذلك التناغم الرائع بين القيم الفكرية والجمالية التى امن بها وناضل من اجلها طوال حياته المديدة وبين ابداعه الادبي والثقافي ولم يكن يجد فى ذلك اى تناقض بل على العكس من ذلك تماما وهذا التناغم نجده لدى ابرز المبدعين التقد ميين فى القرن العشرين مثل ناظم حكمت و بابلو نيرودا وايليا اهرنبورغ و رسول حمزاتوف وعشرات الكتاب و الأدباء الآخرين.

الدراسات العلمية واللغوية

في عام ١٩٣٣ التحق عرب شمو بمعهد الاستشراق في ليننغراد (بطرسبورغ) لنيل شهادة الدكتوراه في قواعد اللغة الكردية . وقد انجز خلال سنى دراسته العليا العديد من الدراسات اللغوية المهمة في حقل قواعد اللغة الكردية , حيث كان اول من درس بعمق ووفق المناهج العلمية الحديثة في علم اللغة ظاهرة الجنس (التذكير والتأنيث) في اللهجة الكرمانجية الشمالية ويقول بأنه اكتشف هذه الظاهرة خلال قيامه باعداد الابجدية الكردية الجديدة (١٩٢٧— ١٩٢٩) على الرغم من انه كان يستخدمها في حياته اليومية سواء داخل اسرته او بين ابناء جلدته الذين يتحدثون بهذه اللهجة , كما يرجع الفضل اليه في دراسة الحرف الصائت أو الكسرة المختلسة , وله بحث مهم حول الاضافة في اللغة الكردية , وقد نشر هذه الدراسات الثلاث ب! الاشتراك مع زميليه تسوكرمان وكوردييف (٥) . وفي عام ١٩٣٤ نشر اول دراسة علمية (حول مسألة الاقطاع بين الكرد)(٦) والتي اصبحت مرجعا" علميا" لكل من تناول هذا الموضوع في السنوات اللاحقة وقد ترجمت هذه الدراسة الى اللغة الكردية وظهرت في كتاب صدر في بغداد عام ١٩٧٧ . وكانت سنوات الثلاثينات فترة مأساوية سوداء بالنسبة للشعوب السوفيتية وبخاصة لشعوب القفقاس ومنها الشعب الكردي . فقد شهدت هذه الفترة اختفاء المكاسب الثقافية التي حصل عليها الكرد خلال العشرينات والغاء المنطقة الادارية المعروفة بأسم كردستان والتي تقع في أقليم قره باغ الفاصلة بين جمهوريتي أرمينيا وآذربيجان . كما شهدت بداية حملات ترحيل الكرد الى مناطق آسيا الوسطى! او بتعبير أدق نساء وأطفال الكرد , لأن الرجال تم ترحيلهم على نحو منفصل بالقطارات الى مناطق مجهولة .

سنوات الاعتقال والنفي أو رحلة المعاناة والعطاء

في عام ١٩٣٧ كان عرب شمو في اوج نشاطه العلمي والثقافي ويستعد للدفاع عن رسالته لنيل شهادة الدكتوراه في اللغة الكردية حين تم اعتقاله ونفيه الى سيبيريا ±دون توجيه اى تهمة اليــه—

ويقول الكاتب الروسي الراحل ايليا اهرنبورغ (١٨٩٣ ± ١٩٦٧) في مذكراته الشهيرة " الناس والاعوام والحياة " ان مصير الانسان في ظل حكم ستالين كان اشبه ببطاقة يانصيب وليس بقطعة شطرنج .اي ان القمع كان عشوائيا" ويحدث لأتفه الاسباب وقد زعم استاذ جامعي فى مقال له نشر فى اواخر السبعينات فى بغداد ان سبب الاعتقال يرجع الى نشر الترجمة العربية لرواية " الراعي الكردي " في لبنان ولكن هذا الزعم غير صحيح على الأطلاق لأن هذه الترجمة لم تظهر الا في عام ١٩٤٧ نقلا" عن اللغة الفرنسية اي الترجمة الفرنسية للرواية في حين ان المؤلف اعتقل قبل ذلك بعشر سنوات , ! والاغرب من ذلك ما جاء فى ذلك المقال من ان عرب شمو كان احد انصار المستشرق نيكولاي مار وان ستالين كان اضطهد هذا المستشرق لكونه عالما" مستقل الرأي والتفكير وان الاضطهاد قد شمل انصاره وتلاميذه ! ولكن الوقائع التاريخية الثابتة المنشورة هي على النقيض من ذلك تماما لأن نيكولاي مار كان من اشد مؤيدي سياسة ستالين كما ان نظريته اللغوية القائلة بمرحلية وطبقية اللغة هي النظرية التى كانت السائدة في حقل علم اللغة طيلة فترة حكم ستالين تقريبا" وكان نيكولاي مار يحظى بمكانة متميزة لدى ستالين وليس ادل على ذلك من ان الطاغية قد منح مار شهادة عضوية الحزب بنفسه شخصيا" في احتفال جرى في الكرملين لهذا الغرض وكانت تلك سابقة ذات مغزى لم تحدث قط من قبل ولم تتكرر ابدا" فيما بعد مع اي عضو آخر في الحزب , وعمل النظام كل ما من شأنه الترويج لنظرية مار وفرضها على المؤسسات والاوساط العلمية ذات العلاقة كما احاط مار بكل مظاهر التكريم , لان هذه النظرية كانت تخدم سياسة ستالين المرحلية في تصف! ية خصومه تحت ستار الصراع الطبقي . وقد منح مار أمتيازات كبيرة , فقد كان يشغل عدة وظائف ادارية وعلمية مهمة في آن واحد ويشرف على عدة لجان حكومية ذات الصلة بمجالات اللغة والاستشراق , علما" بأن تخصصه الاصلي كان علم الآثار ! وقد اطلق اسمه على المعهد اللغوي الذي كان يديره وهذا شرف لم يحظ به اي عالم آخر على قيد الحياة . وتوفي نيكولاي مار في عام ١٩٣٤ وهو في اوج مجده وظل اسمه ونظريته (التي اثبت علماء اللغة الروس والاجانب بطلانها واضرارها) فوق كل نقد حتى عام ١٩٥٠ حين نشر ستالين سلسلة مقالات في جريدة ((البرافدا)) عن علم اللغة تراجع فيها عن آرائه السابقة القائلة بطبقية اللغة ونفى ان تكون اللغة بناءا" فوقيا" مثل الثقافة والعادات والتقاليد والقيم والاخلاق .

لذا فأن اعتقال عرب شمو لايمكن ان يكون بسبب مناصرته لنظرية مار التي كانت النظرية الرسمية المعترف بها في تلك الفترة .

أمضى عرب شمو أفضل سنوات عمره في أصقاع سيبيريا الموحشة القاسية يعاني الظلم والاضطهاد ويساق الى العمل القسري الشاق في المشروعات التي كانت تنفذها الدولة بعرق ودماء المعتقلين , ولكن عرب شمو كان رجلا" من طراز فريد , لايعرف اليأس ولا الاحباط وتمكن بعزيمته القوية وارادته الفولاذية ان يتغلب على كل معوقات الحياة وان يواصل الخلق والابداع في اشد الظروف قساوة . وكان عقله وضميره مع شعبه المظلوم , فما ان اطلق سراحه في عام ١٩٥٧ حتى أسرع بالعودة الى يريفان وواصل نشاطه الثقافي وتوالت أعماله الروائية ربما للتعويض عن كل السنوات الضائعة من عمره الابداعي .

الفن الروائي في الادب الكردي

يعد عام ١٩٣٠ البداية الحقيقية لولادة الرواية في الادب الكردي الحديث ففي ذلك العام نشر عرب شمو روايته الاولى " الراعي الكردي " وهي بلا ادنى ريب أول رواية كردية تتوافر فيها الشروط الفنية للرواية الحديثة حسب المفهوم الغربي للرواية , ولا ريب انها رواية ناجحة وشيقة بكل المعايير الفكرية والجمالية وقد لفتت الانظار بسرعة الى ولادة روائي موهوب في ادب اقلية قومية كان النظام القيصري قد حرمها من نعمة التعليم وفرص التطور . واكتسبت هذه الرواية شعبية كبيرة وحظيت باهتمام الكتاب والقراء على حد سواء ليس في أرمينيا وحدها بل على مستوى البلاد السوفيتية بأسرها وسرعان ما ترجمت الى اللغة الروسية وظهرت في كتاب مستقل في عام ١٩٣١ . وفي السنوات اللاحقة ترجمت الى عدد من لغات الجمهوريات السوفيتية و اللغات الأجنبية واصبح مؤلفها بين عشية وضحاها كاتبا شهيرا" وفي السنة ذاتها اي في سنة ١٩٣٠ نشر عرب شمو مسرحية تحت عنوان " الراهب المزيف " وهي ايضا اول مسرحية في تاريخ الادب الكردي , وعلى الرغم من كل هذه الحقائق والشواهد الثابتة فقد حاول بعض من ارخ لظهور الرواية الكردية تجاهل انجازات الادب الكردي في ما وراء القفقاس والتركيز على بعض المحاولات الروائية الساذجة التي لا ترقى باي حال من الاحوال الى المستوىالفنى لرواية " الراعي الكردي " ومن هذه المحاولات قصة (في حلمي) لجميل صائب والتي نشرت في عام ١٩٢٥ على شكل حلقات في جريدة " زيان " وهي اشبه ما تكون بريبورتاج صحفي وابعد ما تكون عن النثر ! الفني القصصي والروائي . اما قصة " مسألة الضمير " للشاعر احمد مختار الجاف التي كتبها في آواخر العشرينات من القرن العشرين فأنها لم تنشر في حينها لاسباب مجهولة وظهرت في كتاب نشر لأول مرة في عام ١٩٦٩ , لذا لم يكن لها تأثير على ظهور وتطور الرواية الكردية و هى لا ترقى الى المستوى الفنى لرواية عرب شمو ولكن " مسألة الضمير " تظل مع ذلك رواية قصيرة او قصة طويلة مشوقة لما فيها من لمحات ذكية وما تتسم به من طابع السخرية والنقد اللاذع لمظاهر التخلف والجهل في المجتمع . ان المناقشات حول بدايات الرواية الكردية لم تتوقف منذ حوالي (٣٠) عاما" والى يومنا هذا , وقد ادعى احد الروائيين الكرد من كردستان تركيا مؤخرا" بأنه كتب اول رواية كردية باللهجة الكرمانجية الشمالية , في حين ان رواية " الراعي الكردي " قد كتبت بهذه اللهجة قبل حوالي (٨٠) عاما . وكانت ظروف المجتمع الكردي في أرمينيا مهيئة لظهور هذا الفن وكان عرب شمو بحكم اطلاعه على الادب الروسي وعلى الادب العالمي ± عن طر! يق اللغة الروسية ± مهيئا" اكثر من غيره ليكون الرائد الاول الحقيقي للرواية الكردية ليس لموهبته الفذة فحسب , بل لثقافته العميقة الواسعة ووعيه الفكري ونظرته المنفتحة الى العالم .وفى عام ١٩٣٦نشرعرب شموروايته الثانية(كرد الاكز) و حين نقارنها

ب(الراعي الكردي) نجد ان المؤلف قد نضج فكرا و تطور فنا و اكتملت ادواته التعبيرية ليصل الى المستوى الفني والجمالي لأفضل الروائيين الروس. اما روايته الثالثة(الفجر) فقد نشرت فور عودته من المنفى ويبدو انه كتبها في سنوات النفي و الأعتقال في سيبيريا ثم توالت اعماله الروائية الكبيرة(طريق السعادة)عام١٩٥٩ و (دمدم)عام١٩٦٦ وروايات عديدة اخرى.وقد لفتت هذه الروايات انظار القراء السوفيت والأجانب الى ادب عرب شمو و عالمه الروائي المتميز:عالم الأنسان الكردي بكل سماته و قيمه الروحية وخصائصه الأجتماعيةونضاله من اجل غد افضل

عرب شمو والادب العالمي

يمكننا القول ± دون ان نخشى الوقوع في المبالغة ± ان ادب عرب شمو قد اصبح جزءا" حيا" من الادب العالمي . ولكن يتعين علينا اولا" ان نقدم لمحة عن الادب العالمي حيث يعرف نقاد الادب في الغرب الادب العالمي بأنه جماع الاعمال الادبية الرفيعة التي ابتدعتها البشرية اي جماع النتاجات الادبية الرفيعة المستوى التي تصب في شرايين منظومة الادب العالمي بطرق ووسائل شتى حيث ان السمات الفكرية والفنية لبعض النتاجات الادبية تتجاوز الحدود الفاصلة بين الشعوب وتصل الى القراء في بلدان الاخرى والجزء الاكبر من هذه النتاجات ينقل عن طريق الترجمة , وثمة علاقة وثيقة بين الاتصالات الدولية الناشطة في ايامنا هذه وبين الاهتمام الساخن بالقضايا النظرية للترجمة الفنية . ثمة نتاجات تصبح جزءا" من الادا ب العالمي بعد فترة وجيزة من نشرها ونتاجات أخرى لا تصبح كذلك الا فيما بعد واحيانا في زمن جد متأخر كما ان النفوذ السياسي والقوة الاقتصادية واحيانا" عدد السكان ومدى انتشار اللغة هي امور لها اكبر الاثر في تعريف ادب شعب ما ووصوله الى بقية انحاء العالم , وتحتل آداب الشعوب الصغيرة واللغات قليلة الانتشارمواقع اسوأ بكثير من حيث الاعتراف العالمي بها من آداب الشعوب الكبيرة واللغات واسعة الانتشار لان آداب الشعوب الصغيرة لا تصل الى القراء في العالم واذا عرف العالم شيئا" عنها فان ذلك يتم عن طريق الترجمة (٧) . ولكن الامر كان مختلفا" في الاتحاد السوفيتي السابق فالنتاجات الادبية رفيعة المستوى لشعوب الاتحاد واقلياته القومية كانت تترجم الى اللغة الروسية ومنها الى لغات العالم . والكاتب السوفيتي بصرف النظر عن قوميته كان ينظر اليه ككاتب سوفيتي وكل عمل ابداعي جيد يصدر في اي مكان من الاتحاد يصبح بعد فترة قصيرة متاحا" لجمهور القراء في كافة الجمهوريات السوفيتية بعد ترجمته الى اللغة الروسية والتي كانت اللغة المشتركة لشعوب الاتحاد وعلى هذا النحو نرى ان جنكيز ايتماتوف ورسول حمزاتوف وعرب شمو , كانوا يكتبون بلغات قليلة الانتشار وينتمون الى شعوب وقوميات صغيرة ولكن اعمالهم المترجمة الى اللغة الروسية تصبح فور نشرها جزءا" من الادب السوفيتي ثم تترجم الى العديد من لغات العالم .

و ليس ثمة ادنى شك ان عرب شمو اكثر الكتاب الكرد شهرة في العالم لان نتاجاته ترجمت الى اهم لغات العالم (الانجليزية , الفرنسية , الالمانية , الروسية) أضافة الى عدد من اللغات الشرقية (العربية , الارمنية , الجورجية , الاذرية ,... الخ) ولاريب ان سبب اقبال دور النشر الاجنبية على ترجمة رواياته ونشرها يكمن في مستواها الرفيع فكرا" وفنا" ونجاحه في خلق عالمه الروائي المتميز والذي يعكس نبض الحياة في المجتمع الكردي باجوائه وشخوصه وسملته الروحية والطريق الى الادب العالمي يبدأ من الابداع الادبي المحلي المتميز المعبر عن القيم الروحية المشتركة لشعوب الارض .

ان الدور الذي نهض به عرب شمو في تأهيل الفن الروائي في الادب الكردي دور ريادي وتأريخي كما ان رواياته تعد افضل ما كتب باللغة الكرديةمن نثر فني وطفرة كبرى في المضمون الفكري والمستوى الفني للرواية الكردية ويكفي للدلالة على أهمية عرب شمو ومكانته الادبية الرفيعة ان نقلب صفحات اية موسوعة ادبية شرقية كانت ام غربية حيث نجد فيها حتما شيئا" عن سيرة حياته وابداعه وقد لانجد في تلك الموسوعات اسم اي كاتب او شاعر كردي آخر ماعدا الشاعرين الخالدين احمدي خاني و كوران احيانا و بابا طاهر الهمداني في بعض الحالات النادرة.ولاتزال اعمال عرب شمو الروائية هي الذروة في الأدب الروائي الكردي المدون باللغة الكرديةوليس بأية لغة اخرى.

الهوامش والملاحظات :

١--جودت هوشيار " ايها الرائد العظيم سلاما " مجلة " شمس كردستان " العدد (٤٥ ± ٤٦) آذار± نيسان ١٩٧٧ .

٢-- لم تنشر من نتاجات عرب شمو الروائية في كردستان العراق سوى رواية واحدة وهي رواية " دمدم " التاريخية .

٣--نشر الكاتب عرب شمو مقالات عديدة في الصحف الصادرة في القفقاس خلال تلك الفترة .

٤--قام عرب شموبأعادة صياغة مجموعة من الحكايات الشعبية الكردية وأعدادها للاطفال

باللغةالروسية ونشرت في كتاب انيق مزدان بلوحات فنية جميلة تصور حياة الكرد وذلك عام

١٩٦٧ في موسكو .

٥-نشرت هذه الدراسات بالاشتراك مع تسوكرمان (ثلاث دراسات) وكوردييف (دراسة واحدة) .

٦--حول مسألة الاقطاع بين الكرد ± " قضايا المجتمعات ما قبل الرأسمالية " ليننغراد , ١٩٣٤ , العدد ٩-١٠ ص ١٣٤

ولعرب شمو دراسات اقتصادية اخرى نشرت في جريدة " فجر الشرق " ومجلتي " الثورة والثقافة " و "

قضايا المجتمعات ما قبل الرأسمالية " وجميعها عن الحالة الاقتصادية للكرد في ما وراء القفقاس

٧--جودت هوشيار ± الادب العالمي : مفهومه وقضاياه مجلة ± " الأديب المعاصر " الصادرة عن الأتحاد العام للكتاب و الأدباء العراقيين، العدد ١٤ نيسان ± تموز ١٩٧٧ ص٣.

أول أبجدية لاتينية متكاملة للغة الكردية

الدكتور. جودت هوشيار

١- توطئة

تشير الدراسات الحديثة في علم اللغة الى أن اللغة المنطوقة والمسموعة المتداولة في الحياة اليومية لأي مجتمع انساني تختلف الى هذا الحد أو ذاك عن الكتابة باللغة ذاتها، لأن النطق الشفاهي الحي ظاهرة صوتية أما الكتابة فأنها وسيلة تقريبية متفاوتة الدقة للتعبير عن تلك الظاهرة. ولاشك أن لغة التخاطب أقدم من الكتابة فقد استخدم الإنسان اللغة آلاف السنين قبل أن يهتدي إلى ابتكار أول شكل من أشكال الكتابة وهي التعبير عن الكلمات بالصور، ثم بالمقاطع وأخيرا" بالحروف الأبجدية وربما كان الدافع الأساسي للتدوين هو التعبير عن الذات والمتطلبات اللاحقة للدين والدولة.

ان لغة التدوين تتبلور نتيجة لتطور المجتمع ، ولقد تعرضت اللغة الكردية الى موجات عاتية من اللغات المجاورة ولكنها استطاعت ± برغم ذلك ± أن تحافظ على وجودها واستقلاليتها. وتختلف آراء علماء اللغة حول بداية الكتابة باللغة الكردية حيث يعتقد البعض منهم بأن (الآ فستا) وهو الكتاب المقدس للديانة الزرد شتية قد دون باللغة الميدية في القرن السادس قبل الميلاد وأن اللغة الكردية قد انبثقت عن هذه اللغة الأخيرة. اي أن الكتابة الكردية في أقدم صورها ترجع الى ذلك التأريخ.

لقد حاول العديد من الكتاب الكرد أثبات وجود أبجدية كردية قديمة و منهم المرحوم (كيو موكرياني) الذي نشر في اوائل الستينات صورة أبجدية قال عنها أنها الأبجدية الكردية القديمة وأن تأريخها يعود الى سنة(٢٨٠٠ ق.م) وهذه المحاولات لم تتوقف لحد الآن، فقد نشر الكاتب الكردي المعروف الاستاذ (محمد الملا عبد الكريم) مؤخرا" صورة أبجدية قديمة نقلا عن كتاب ((شوق المستهام في معرفة رموز الأقلام)) لأبن وحشية النبطي الكلداني (٢٤١ هـ) ولقد دون ابن وحشية مقابل كل حرف من حروف هذه الأبجدية ما يقابله من الحروف العربية. ولقد لاحظنا وجود حروف في هذه الأبجدية الكردية المزعومة مثل (ث، ج، گ، ڤ،) وهي حروف لأصوات عربية ولا توجد مثل هذه الأصوات في اللغة الكردية كما إن الأبجدية الواردة في الكتاب المذكور لم تتضمن عدة أصوات (حروف) كردية مثل (ژ)، (ڪ)، (ڕ)، (ڵ)، (ۆ)، (وو).

ومهما يكن من أمر فأن الراي الغالب هو أن بداية الكتابة الكردية تتمثل في نتاجات باباطاهر الهمداني (٩٣٥ ± ١٠١٠) م وتبعه شعراء كرد آخرون في الكتابة بلغتهم القومية لعل ابرزهم علي حريري ، فقي طيران ،ملاي جزيري وصولا" الى الشاعر الخالد أحمدي خاني ومن ثم نالي وحاجي قادري كويي حيث تتجلى في قصائدهم أصالة وثراء اللغة الكردية.

ويلاحظ أن الشعراء الكرد كانوا أسبق من غيرهم في التعبير عن خلجات نفوسهم وتطلعات أمتهم باللغة الأم .

إن من يزعم بأن الكتابة الكردية ظهرت متأخرة ربما لا يعرف أو بتعبير أدق لا يدرك بأن الكتابة الكردية لم تبدأ من نقطة الصفر، بل بقصائد شعرية رائعة ولغة متطورة ومع ذلك فأن الكتابة الأدبية الكردية أسبق من مثيلاتها في معظم اللغات الهندو ± أوروبية وهي المجموعة التي تنتمي اليها اللغة الكردية.

فعلى سبيل المثال لا الحصر نجد أن اوائل الآثار الأدبية الروسية قد ظهرت في القرن الثاني عشر وهي مقاطع نثرية بسيطة الشكل والمضمون كتبت باللغة الروسية القديمة التي تحتاج الى ترجمتها الى اللغة الروسية المعاصرة لتكون مفهومة لدى القراء الروس اليوم ولا يختلف الأمر كثيرا بالنسبة الى اللغات السلافية الأخرى ومعظم اللغات الأوروبية، في حين أن قصائد بابا طاهر الهمداني مفهومة لدى أي قاريء كردي مثقف بعد مرور حوالي الف عام على كتابتها.

والحق إن ما تأخر ظهوره هو ما نسميه بالحروف الهجائية أو الأبجدية الكردية وليست الكتابة الكردية ذاتها.

٢- تطور الأبجدية الكردية

لقد كانت الكتابة الكردية ± منذ أن شرع الشعراء الكرد بالكتابة بلغتهم القومية ± و لقرون عديدة بالأبجدية المبنية على الحروف العربية وبالخط الفارسي،حيث كتب بهذه الأبجدية معظم التراث

الكردي (من شعر ونثر ومؤلفات تاريخية و د ينية و اثنوغرافية ولغوية) منذ بدأ التدوين الكردي والى العشرينات من القرن العشرين وحتى الجريدة الكردية الأولى (كردستان) القاهرية كانت تصدر بهذه الأبجدية مع أضافة الحرف (ڤ) الذي لا يوجد في العربية ولا في الفارسية.

ويعود الفضل في تطوير هذه الأبجدية الى الأدباء والعلماء الكرد وفي مقدمتهم العلامة توفيق وهبي (١٨٩١ ± ١٩٨٤) الذي بذل جهودا" مضنية طوال العشرينات من القرن الماضي لتثبيت الأصوات الكردية ووضع إشارات ورموز خاصة للأصوات التي تفتقر اليها الأبجدية العربية ، ومع أن توفيق وهبي لم يتسن له ± كما يبدو ± استخدام الآلات الخاصة بضبط الأصوات حسب المخارج الصوتية الا أن النتائج التي توصل اليها جاءت متطابقة الى حد كبير مع الأبحاث العلمية اللاحقة لتثبيت وضبط الأصوات كما ان عدد الحروف يكاد يتطابق في الحالتين ، وهذه الأبجدية هي السائدة اليوم في كردستان الجنوبية والشرقية على الرغم من وجود صعوبات املائية عديدة فيها لم تحسم لحد الأن ..

أما ذلك الجزء الصغير من الشعب الكردي الذي يعيش على هامش حدود كردستان الشمالية الشرقية منذ أقدم العصور والذي أخذ يتزايد بأضطراد طوال القرون الثلاثة الأخيرة بسبب الهجرة من أجزاء كردستان الأخرى وبخاصة كردستان تركيا ، فأن النخبة المثقفة (التي ترعرعت وتطورت في هذا الجزء في ظل النظام الأشتراكي) حكاية طويلة مع الأبجدية الكردية.

ولا شك ان الأهمية الستراتيجية البالغة لكردستان من الناحيتين العسكرية والسياسية ووقوعها على مقربة من حدود الأمبراطورية الروسية، دفعت النظام القيصري الى الأهتمام بكردستان وشعبها حيث قامت أكاديمية العلوم الروسية ومعهد الاستشراق بدور بارز في هذا المجال. و بمضي الزمن أصبحت المكتبة الروسية زاخرة بالكتب والمخطوطات والدراسات والأبحاث والتقارير حول الشعب الكردي ووطنه واستمر هذا الأهتمام طيلة العهد السوفيتي بين مد وجزر، الى قيام ثورة ١٤ تموز في العراق عندما شهدت الدراسات الكردية في الاتحاد السوفيتي (السابق) انتعاشا كبيرا لم يسبق له مثيل وتشير الأحصائيات الى ان مجموع (الدراسات الكردية) ± ونعني بالدراسات هنا مجازا"، كل ما نشر عن الكرد من مقالات وأبحاث وكتب.. الخ – المنشورة في بلدان العالم المختلفة وبضمنها العراق وايران وسوريا قد بلغ لغاية سنة ١٩٦٣(وهي سنة صدور البيبلوغرافية الموسعة للدراسات الكردية)(٢٦٩٠) نتاجا" بلغ نصيب روسيا القيصرية ومن ثم الأتحاد السوفيتي من هذه الدراسات (١٦٣٤) نتاجا" أي حوالي ثلثي ما كتب حول الكرد في العالم كله(١). لذا فإن اولى المحاولات لوضع أبجدية خاصة باللغة الكردية تمت في ارمينيا ± التي كانت تابعة لروسيا القيصرية وتعيش فيها اكبر مجموعة كردية في ما وراء القفقاس ± وبإستخدام الحروف الأرمنية وذلك في منتصف القرن التاسع عشر. ولقد اخفقت هذه الابجدية لأختلاف الاصوات الكردية عن الاصوات الارمنية. حيث ادرك المستشرق الروسي البارز بيوتر ليرخ (والذي يعد احد مؤسسي الكردولوجيا في روسيا) ذلك[٢] فقام بمحاولة لوضع ابجدية لاتينية للغة الكردية ولكن محاولته لم تلق النجاح، ليس لأنه كان أجنبيا" يصعب عليه ضبط وتثبيت الاصوات الكردية، بل لأن النظام القيصري لم يكن يبدي أهتماما" كبيرا" بكرد الداخل، بقدر أهتمامه بكرد الخارج. فقبيل الحرب العالمية الأولى كانت ثمة عدد من المدارس الروسية في المناطق الكردية في أرمينيا ولكن هذه المدارس أغلقت ابوابها خلال سنوات الحرب و ابان ثورة اكتوبر ١٩١٧ وسنوات التدخل العسكري الأمبريالي.

وبعد انتهاء التدخل الخارجي والحرب الاهلية قام البلاشفة ابتداء" من عام ١٩٢٠ بإنشاء عدة مدارس كردية كانت لغة التدريس فيها هي اللغة الكردية لأول مرة في التأريخ الكردي الحديث. أما الأبجدية المستخدمة في التدريس فكانت الأبجدية الكردية المبنية على الحروف الارمنية والتي قام بوضعها لغوي أرمني اسمه آكوب غازريان الملقب بـ (لازو). كانت هذه المدارس مقتصرة في بداية الامر على المناطق الكردية في ارمينيا، ثم انشأت مدارس كردية اخرى في كل من جورجيا واذربيجان في السنوات اللاحقة، وأول كتاب

لتعليم القراءة والكتابة بهذه الابجدية كان يحمل عنوانا" شاعريا" هو (الشمس). لم تكن هذه الأبجدية ايضا و كسابقاتها تنسجم مع خصائص ومميزات اللغة الكردية ولا تعبر بشكل صحيح عن الأصوات الكردية وتخلق صعوبات جمة عند استخدامها في التدريس. وحين ضج المعلمون بالشكوى ظهرت في صحيفة ((فجر الشرق)) الصادرة في تفليس عدة مقالات تدعو الى إيجاد أبجدية لاتينية بديلة تتفق مع خصائص اللغة الكردية وتسهل عملية تدريسها) [٣] .

٣-أول أبجدية لاتينية للغة الكردية

بعد ان تخرج عرب شمو بتفوق في معهد الاستشراق في موسكو في العام ١٩٢٤ وكان بذلك أول كردي سوفيتي يحصل على شهادة عالية، أقترحت عليه ادارة المعهد مواصلة دراسته العليا لنيل شهادة الدكتوراه في اللغة الكردية، الا انه قرر تأجيل ذلك الى حين لأن شعبه كان بأمس الحاجة اليه.

عاد عرب شمو الى يريفان وسرعان ما أصبح لولب حركة التوعية الثقافية بين الكرد. هذه الحركة التي شملت كافة جوانب الحياة. بيد انه أهتم في المقام الاول بمكافحة الأمية بين ابناء شعبه وتحرير المراة وقام بجولات ميدانية عديدة الى القرى الكردية لتنظيم حياة الكرد على أسس حديثة معاصرة بعيدا" عن الغيبيات، كما بذل جهودا" مضنية لجمع وتصنيف وتحقيق ونشر التراث الشعبي الكردي. وبعد فترة قصيرة أصبح مسؤولا" عن الشؤون الكردية في اللجنة المركزية للحزب البلشفي الأرمني لذا لم يكن من المستغرب أن تتجه اليه الأنظار لحل مشكلة الأبجدية الكردية خاصة بعد أن أدلى بحديث صحفي عن مشاكل الكرد في جمهوريات ما وراء القفقاس، تطرق فيه الى هذه المشكلة[٤] وحدث ما كان متوقعا" ،حيث كلفته اللجنة المركزية للحزب بوضع أبجدية لاتينية للغة الكردية ، وبعد جهود دؤوبة ومضنية بذلها عرب شمو في بحث فونتيك اللغة الكردية ووصف وتصنيف وتثبيت الاصوات الكردية حسب المخارج الصوتية ومقارنتها بمثيلاتها في اللغات الايرانية، تمكن من تحديد عدد الحروف الهجائية والاصوات الصحيحة والمعتلة في اللغة الكردية بشكل دقيق ووضع أول أبجدية لاتينية متكاملة للغة الكردية، تعتبر الى يومنا هذا أكثر الابجديات الكردية دقة وافضلها من حيث التعبير عن الاصوات الكردية. ولندع عرب شمو يروي لنا بنفسه حكاية هذه الابجدية[٥]: ((في ربيع العام ١٩٢٥ كنت منهمكا" في العمل اليومي المتعدد الجوانب عندما تلقيت طلبا" لمقابلة وزير المعارف الارمني، وكان ثوريا" بلشفيا" قديما" أسمه مرافيان. لم تكن لدي فكرة عن سبب المقابلة. ذهبت في الموعد المحدد الى مكتب الوزير وبعد كلمات الترحيب بادرني قائلا :

-أعتقد انك أبرز مثقف كردي في الأتحاد السوفيتي، أي أن لديك اوراقا" رابحة.

سكت الوزير برهة قصيرة وارتسمت على وجهه ابتسامة خفيفة وكأنه ينتظر مني جوابا ."

قلت:

--لا افهم القصد من كلامكم يا رفيقي الوزير

-الأمر واضح، انتم الكرد لاتمتلكون لحد الآن ابجدية كردية حقيقية، صحيح إن آكوب غازريان أو كما يسمونه هنا (لازوا) قد وضع ابجدية أرمنية للغة الكردية ولكن ثمة شكاوي عديدة من المعلمين بأن هذه الأبجدية تشوه النطق الكردي. لذا أصبحت حجر عثرة أمام تدريس اللغة الكردية واعتقد إنك قد ذكرت شيئا" من هذا القبيل في مناسبة ما.

قلت وكانني اعتذر :

-حصل ذلك فعلا" ولكن هل تعتقدون خلاف ذلك ؟ إن في اللغة الكردية اصواتا" لا توجد في اللغة الارمنية، كما توجد في الأرمنية اصوات لا توجد في اللغة الروسية.

-من ينكر ذلك ؟ إنني على النقيض مما تتصورا تفق معك تماما". انت تعلم أن العديد من الأقليات القومية في الأتحاد السوفيتي قد قامت فعلا" بوضع أبجديات لاتينية للغاتها لأول مرة وهي تستخدم الآن في التعليم والثقافة وهناك اقليات اخرى في طريقها الى ذلك. أقترح عليك القيام بوضع أبجدية لاتينية للغتك الأم. ويبدو لي ان احدا" لايستطيع القيام بهذا العمل سوى كردي مثقف شريطة ان يمتلك الكفاءة والمعرفة اللازمة لمثل هذا العمل العلمي الجاد والمسؤول.

وفكر مرافيان قليلا" ثم اردف يقول:

-حتى إننا نحن الأرمن يوجد بيننا من يدعو الى استخدام الحروف اللاتينية ولكنك تعلم أن عمر ابجديتنا الف وخمسمائة سنة وحالتنا مختلفة بعض الشيء.

-أخشى أن أخذ على عاتقي مثل هذا العمل ولا أدري إن كنت سأوفق في أنجازه على الوجه المطلوب !

-ولم لا تنجح ؟ ستنجح بالتأكيد..... ألم تتخرج في معهد لازريف للغات الشرقية ؟

قلت :

-كان ذلك في وقت ما !

-ما الذي تخشاه ؟ عليك الشروع بالعمل، لانني لا أرى شخصا" أخر جديرا" للقيام بهذا العمل.. أتفهم ؟ لا احد غيرك !

-ولكنني أعمل في اللجنة المركزية للحزب. فهل يجوز لي قبول هذا التكليف دون موافقتها ؟

-إنني أكلفك بهذا العمل بإسم اللجنة المركزية التي طلبت مني ذلك فكيف تستطيع ان ترفض ؟ والآن استجمع قواك واشرع بالعمل دون خوف لو وجل واذا صادفتك عراقيل تستطيع استشارة كل من البروفسور آجاريان والبروفسور كابانتسيان.

ويواصل عرب شمو استعادة ذكرياته عن هذا الموضوع ويقول :

غادرت مكتب الوزير دون ان اقول " نعم " أو " لا " ولكنني مع ذلك شرعت بالعمل التمهيدي، حيث استعرت من المكتبة الألفباء القديمة للغة الفارسية ثم حصلت على الألفباء التركية ولكنني لم استعمله الا نادرا" وتسلحت بكتاب الألفباء الكردية بالخط الأرمني الذي الفه (لازو) وكان كل ذلك من اجل المقارنة فقط، ثم حصلت على نسخة من البحث الذ كتبه يكيزياروف ونشره في العام ١٨٩١ في ((نشرة الجمعية الجغرافية الروسية ± فرع القفقاس)) وعلى الرغم من الاخطاء التي تشوب البحث، فقد ساعدني في ترتيب وتنظيم " المواد الخام " لعملي[٦].

ذات مرة ± والكلام ما يزال لعرب شمو ± وخلال أحد الاجتماعات تصادف وجودي الى جانب مرافيان حيث سألني :

-متى سنحصل على ابجدية كردية أيها الرفيق شمو ؟

-لا أخفي عليكم بان الابجدية ما زالت بعيدة المنال ولكنني مع ذلك قمت بإنتقاء الحروف اللاتينية للأصوات الكردية.

-هذا جوهر الابجدية. دعنا نلتقي لنناقش ما انجزته لحد الآن.

ويضيف عرب شمو قائلا : "

بعد هذا اللقاء كنت اتجنب لقاء مرافيا لانني لم اكن واثقا" تماما" عن مدى نجاحي ولم اتجرأ على عرض " نتاجي " على مرجع رفيع مثل الوزير الضليع في اللغات ولكني واصلت العمل المضني الدؤوب لإنجاز الأبجدية المطلوبة وخلال بحثي اكتشفت لأول مرة وجود علامات فارقة لظاهرة التذكير والتأنيث في اللغة الكردية. ولم أكن من قبل الاحظها، على الرغم من انني كنت استعملها في حياتي اليومية. إن ظاهرة الجنس لا توجد في اللغة الفارسية ولا في اللغة التركية أو أية لغة شرقية آخرى. بيد انني تركت البحث في هذه الظاهرة للمستقبل وانجزت بحثا" علميا" حولها عند تحضيري لرسالة الدكتوراه في اكاديمية العلوم السوفيتية في منتصف الثلاثينات[٧].

وجلست وراء طاولتي لأستخدم ابجديتي اللاتينية على نحو ابداعي حيث كتبت بها اولى رواياتي وهي رواية " الراعي الكردي " [٨].

ويستطرد عرب شمو فيقول :

ذات يوم وانا جالس في غرفة المكتب بداري في يريفان أراجع للمرة الأخيرة مسودة الألفباء الجديدة. سمعت طرقات على الباب. قلت دون ان ارفع رأسي :

-تفضل...... ادخل.

فتح الباب ببطء ودخل رجل كهل أشيب الشعر، له حزمة شعر مقصوصة بعناية تحت شفته السفلى عوضا" عن اللحية وبعد ان حياني بادرني قائلا : "

-اذا لم اكن مخطئا" فانت الكردي عرب شمو !

-لقد كنت معلما" في البلدة الكردية " زور " ولابد انك تعلم ان الروس قد انشأوا فيها مدرسة للكورد، كانت لغة التدريس فيها هي الروسية. انا معلم تلك المدرسة ولكن المدرسة اغلقت في العام ١٩١٧ وبقيت منذ ذلك الحين دون عمل. أرجو مساعدتي في التعيين كمعلم في احدى المدارس الكردية التي انشئت حديثا". لقد طرق سمعي بانك مسؤول الشؤون الكردية لدى اللجنة المركزية للحزب. اسمي ماركولوف.

كان ماركولوف يتكلم الروسية بطلاقة ودون أية كلفة، بيد أنه كان يمطط الكلمات ويتوقف عند نهاية كل جملة برهة وكأنه يملي على تلاميذه أحد النصوص المدرسية وفي نهاية الحديث وضع على طاولتي عريضة مكتوبة أو بالأحرى منقوشة بخط روسي جميل. قلت لماركولوف.

-ولكن التدريس الآن في المدارس الكردية هي باللغة الكردية.

واردفت باللغة الكردية قائلا" ؟

-تؤ كرمانجي زاني ؟

فقال بالروسية بعد برهة صمت:

-أفهم ما تقول وكنت فيما مضى أعرف الكردية ولكنني نسيتها ولو عملت في أحدى المدارس الكردية سوف أتذكر الكردية بسرعة واتعلمها من جديد.

-ولكن الالفباء المستخدمة في التدريس الآن هي بالحروف الأرمنية فهل تعرف هذه الحروف ؟

-لا أعرف الحروف الأرمنية ولكنني تربوي وسأتعلمها خلال أيام معدودة.

-كلا ايها الرفيق ماركولوف. اذا كنت لا تعرف اللغة الكردية ولا الحروف الأرمنية. فإن ذلك ليس بلأمر الهين.

فكرت قليلا وقلت :

-أسمع يا ماركولوف.... انني اراجع الآن مسودة الابجدية اللاتينية الجديدة للغة الكردية والتي قمت باعدادها ولقد عرضت الابجدية على كبار علماء اللغة هنا في يريفان فنالت استحسانهم. وليس لدي الوقت الكافي لإعادة كتابتها. إن المقدمة والايضاحات والامثلة كلها مكتوبة باللغة الروسية، فهل تستطيع ان تعيد كتابتها بخطك الجميل ؟ وسوف تتقاضى لقاء ذلك جرا" مجزيا ."

واخذت اشرح له كل صوت وحرف مع أمثلة توضيحية.

قال ماركولوف :

-ولم لا ! سافعل ذلك بكل سرور.... واذا لم يكن لديك اعتراض سأقوم بتعديل بعض الهفوات الاسلوبية.

-سأكون شاكرا" لك، لأنني منهمك في اعمال اخرى ولا وقت لدي لإعادة الكتابة.

بعد شهر واحد جاءني ماركولوف حاملا" الابجدية الجديدة المكتوبة بخط رائع. قال ماركولوف.

-لقد كتبت نسختين وبخط افضل من أية كاتبة طابعة وبالمناسبة لا توجد كاتبة طابعة كردية لحد الآن ولكن لا اشك انها ستظهر حتما" في المستقبل[٩].كان ذلك في يوم ربيعي جميل من العام

١٩٢٧ حين توجهت لمقابلة الوزير وقدمت له الابجدية اللاتينية الجديدة مع بحث مفصل معزز بالايضاحات والامثلة التطبيقية. شرع الوزير يقرأ بإمعان وتركيز شديدين وكان يسألني بين الحين والحين : لم انتقيت هذا الحرف اللاتيني لصوت كردي معين ؟

قدمت له ايضاحات وافية مع امثلة تطبيقية و بعد ان انهى الوزير القراءة قال :

--لم يتبق سوى امر واحد هو عرض الابجدية على عالم لغة في اكاديمية العلوم السوفيتية ليبت في صلاحيتها للتطبيق وليتسنى لنا طبع كتاب الألفباء الجديدة والكتب المدرسية الاخرى.

قلت للوزير مرافيان :

-لقد اقترح عليّ علماء اللغة الأرمن ان اعرض الابجدية الجديدة على الاكاديمي يوسف ايكاروفيج اوربيللي [١٠].

كنت قد سمعت الكثير عن المستشرق اوربيللي بأنه ابرز كوردولوجي سوفيتي ويقيم في مدينة لييننغراد ولكن كنت مترددا" وقلت بيني وبين نفسي : هل سيستقبلني ويسمح وقته لمناقشة موضوع لاشك انه يستغرق وقتا" طويلا". كتب مرافيان رسالة توصية موجهة الى اوربيللي. توجهت الى لييننغراد بالقطار. كنا في بداية فصل الربيع وكان الجو في يريفان دافئا". وصلت لييننغراد في مساء اليوم التالي وذهبت فورا الى حيث يقيم العالم المشهور. وقفت امام باب شقته مترددا" وحائرا" تسارعت دقات قلبي، واخيرا" استجمعت شجاعتي وضغطت على الجرس. فتح لي الباب رجل مهيب الطلعة، ذو لحية غزيرة وشعر طويل، كان أشبه بالقساوسة

المبشرين ولكن مع فارق واحد هو ان لحيته لم تكن ذات لون اشقر بل سوداء تميل الى الرمادي.

قال اوربيللي :

-ما الامر أيها المواطن ؟

انحنيت على حقيبتي واستخرجت رسالة التوصية وقدمتها اليه. وبينما كان الرجل يقرأ الرسالة، ادركت انه اوربيللي نفسه واخذت اتفرس في وجهه، قال اوربيللي بالكردية فجأة :

-سه ر سه ره ، سه ر چافا

ثم اضاف باللغة الروسية :

-اهلا" وسهلا"..... تفضل بالدخول، ستقيم معي.

قلت معترضا : "

-كلا يا يوسف ايكاروفيج... سأذهب الى الفندق.

-لن اسمح لك بهذا، لقد عشت بين الكرد واكلت الخبز والملح معهم واعرف عاداتهم جيدا". واضافة الى ذلك فانا ارمني.

رفعت حقيبتي ولكن اوربيللي، قال بلهجة حاسمة :

-انت ضيفي ولن تذهب الى اي فندق.

لم يكن امامي الا الانصياع لالحاح اوربيللي.

دخلت الى شقة اوربيلي وحين رأى معطفي الخفيف المبلل قال :

-ستصاب بالانفلونزا.... انزع معطفك لنجففه.

وبعد العشاء قال اوربيللي :

-دعني ارى ابتكارك !

كان هذا بداية العمل الحقيقي. فقد اخذ الأكاديمي يسأل عن كل صوت ولم أخترت له هذا الحرف اللاتيني بعينه ؟ ويطلب مني ان أردد بصوت عال كل صوت أو حرف لأكثر من عشرين مرة. وكانت المناقشات تستمر الى ما بعد منتصف الليل. أرهقني الجهد المتواصل وفي قرارة نفسي كان الندم يساورني أحيانا"، لأنني أخذت هذه المهمة الشاقة على عاتقي ولكني سرعان ما كنت اطرد هذا الخاطر وبعد عشرة أيام كتب العالم الجليل رايه في الأبجدية المقترحة وأوصى بتطبيقها في رسالة جوابية موجهة الى وزير المعارف الأرمني مرافيان.

رجعت بالقطار ووصلت يريفان في ساعة متاخرة من الليل ومع إنني كنت مرهقا" والوقت ليس مناسبا" للزيارة، الا انني توجهت على الفور الى بيت الوزير الذي لم يفاجأ بزيارتي له في هذا الوقت المتأخر. وبعد أن قرأ رسالة اوربيللي الجوابية قال :

-الآن يمكن بكل ثقة واطمئنان المباشرة بتطبيق الابجدية.

والحق ان الابجدية قد بوشر بتطبيقها قبل سفري الى لينينغراد، حيث شرعنا بطبع الكتب المدرسية بالابجدية الجديدة ثم صدر بهذه الابجدية اول جريدة كردية في يريفان واصبحت اول رئيس تحرير لها وهي جريدة (ريا تازة). واصبحت هذه الابجدية هي الأبجدية المقررة رسميا" لكرد الاتحاد السوفيتي (في جمهوريات ارمينيا، جورجيا، أذربيجان، تركمنستان.... الخ) .

-4الأثار متعددة الجوانب للأبجدية الجديدة وصد ا ها في الخارج

بعد اعتماد الأبجدية الجديدة العام ١٩٢٧ أصبحت نقطة انطلاق لنهوض ثقافي وعلمي وأجتماعي متعدد الجوانب لكرد ماوراء القفقاس. فقد تم استخدامها في التعليم وتم بفضلها تقليص عدد الأميين ومن ثم القضاء على الأمية بشكل تام خلال السنين اللاحقة. صدرت بهذه الابجدية الصحف الكردية ، وحين تأسس أول معهد لاعداد المعلمين الكرد، أنتمى اليه مئات الشباب الكرد من كافة انحاء ماوراء القفقاس الذين تلقوا تعليمهم بالابجدية الجديدة. وأصبح عرب شمو أول عميد لهذا المعهد التربوي الهام.

وكتب عرب شمو بهذه الابجدية اولى رواياته وهي رواية (الراعي الكردي) الناضجة فكرا" وفنا" والمترجمة الى العديد من لغات الاتحاد السوفيتي السابق واللغات الاوروبية وهي أول رواية ± بالمعنى المعاصر لمفهوم الرواية ± في تاريخ الادب الكردي الحديث. واصبحت هذه الابجدية اللاتينية المتكاملة والتي تتفق تماما" مع خصائص النطق الكردي الحي وقواعد اللغة الكردية هي المستخدمة في مجالات العلم والادب والفن والفلسفة وغيرها. ولم يقتصر هذا التأثير على الاتحاد السوفيتي (حيث ظهرت مقالات عديدة في الصحافة المحلية حولها)[١١]، بل امتد ليشمل كردستان نفسها، فقد رحب الأمير كامران بدرخان بهذه الابجدية وكتب عدة مقالات حولها[١٢] وبتأثير ابجدية عرب شمو قام كرد سوريا بوضع ابجدية لاتينية للغة الكردية مبنية على الابجدية التركية [١٣]. ومن المعروف إن اللغة التركية تنتمي الى أسرة من اللغات بعيدة كل البعد عن الاسرة الهندو ± اوروبية، التي تنتمي اللغة الكردية الى فرعها الأيراني. وفي كردستان العراق، اقترح العلامة توفيق وهبي ابجدية لاتينية أيضا" للغة الكردية في أوائل الثلاثينات ولكن لم يجد طريقها للتطبيق العملي الواسع النطاق اما ابجدية عرب شمو فقد رحبت بها الأوساط الأستشراقية في اوروبا وجرى لأول مرة مناقشات جادة حول هذا الموضوع تم خلالها أستعراض وتحليل الأبجديات المستخدمة في الكتابة الكردية وظهرت مقترحات عديدة في هذا الصدد[١٤]. ويمكن القول عموما" أن أبجد ية عرب شمو كانت هي القوة الدافعة لتطوير الأبجدية الكردية في أجزاء كردستان نفسها. ولكن مما يؤسف له إن الظروف لم تكن مواتية في ذلك الحين لأستخدامها لا في كردستان العراق ولا في الأجزاء الأخرى من كردستان. ومع ذلك فان هذا الأنجاز العلمي الهام لكرد روسيا السوفيتية نقطة مضيئة بل صفحة مشرقة في تاريخ الثقافة الكردية، وانجاز علمي هام لكاتب وعالم بارز كرس حياته الابداعية كلها لخدمة شعبه العريق ومأثرة علمية ستتذكرها الأجيال اللاحقة بكل فخر واعتزاز.

الهوامش والملاحظات:

١-ذ. موسيليان ((بيبلوغرافيا الدراسات الكردية)) باللغة الروسية، دار نشر الآداب الشرقية، موسكو، ١٩٦٣.

٢-ل. زاكورسكي : ((الأبجديات القفقاسية))، ((نشرة الجمعية الجغرافية الروسية ± فرع القفقاس ، ١٨٨٧م، المجلد التاسع، الملحق ١ ص١ -٣٢ مقال يستعرض المحاولات الفاشلة لأستخدام الحروف الأرمنية للكتابة الكردية. وكذلك محاولة المستشرق بيوتر ليرخ لأستخدام الحروف اللاتينية لنفس الغرض. ويعتبر ليرخ (١٨٢٨ ± ١٨٨٤) ابرز المستشرقين الروس الذين كرسوا الجانب الأكبر من نشاطهم لبحث تأريخ الشعب الكردي ولغته ومن أهم مؤلفاته، ((دراسات حول الأكراد الأيرانيين واسلافهم الكلدانيين الشماليين)) وهو كتاب ضخم صدر في بطرسبورغ بثلاثة أجزاء خلال السنوات (١٨٥٦ ± ١٨٥٨).

٣-صحيفة فجر الشرق، تفليس، الاعداد المرقمة (٥٤٠، ٩٤٣، ١٠٣٧، ١٢٢٢) الصادرة في (١٩٢٤/٤/٢، ١٩٢٥/٨/٥، ١٩٢٥/١١/٢٥، ١٩٢٦/٧/٩) على التوالي وهي مقالات تدعو الى أستخدام الحروف اللاتينية والتخلي عن الحروف الأرمنية.

٤-العمل الحزبي بين الكرد اليزيديين)) حديث مع عرب شمو ± مسؤول الشؤون الكردية في اللجنة المركزية للحزب الشيوعي الأرمني. صحيفة فجر الشرق، العدد (٦١٠) الصادر في ١٩٢٦/٦/٢٥ ص٤.

٥- عرب شمو ((طريق السعادة)) رواية، دار نشر ((الكاتب السوفيتي)) موسكو ١٩٧١ ص ٢٤١ ± ٢٤٩.

٦-س. ا. يكيزياروف ± اثنوغرافي ارمني اهتم باللغة الكردية ونقل منها الى الروسية العديد من النصوص الأدبية واضافة الى البحث الذي أشار اليه عرب شمو. أصدر يكيزياروف بالاشتراك مع ل. ب. زاغورسكي معجمين هما : قاموس روسي ± كرمانجي)) و ((قاموس كرمانجي ± روسي)) وذلك في العام ١٨٩١.

٧-خلال تحضيره لرسالة الدكتوراه، نشر عرب شمو بالاشتراك مع زميليه قناتي كوردوييف وتسوكرمان ثلاثة أبحاث لغوية هي :

أ- ((حول المضاف و المضاف اليه في اللغة الكردية))، ((الثورة والكتابة)) ١٩٣٣، العدد ١ (١٦) ص٥١ - ٥٨.

ب- ((حول حروف العلة في اللغة الكردية)) ((الثورة والكتابة)) الجزء الاول، موسكو - ليننغراد، ١٩٣٣ ص ١٧٩ ± ١٨٠.

ت- ((مسألة التأنيث والتذكير في اللغة الكردية))، ((الثورة والكتابة)) الجزء الاول، موسكو ± ليننغراد، ١٩٣٣ ص ١٦٠ ± ١٧٨، ٤ جداول.

٨-الراعي الكردي))، ((رواية قصيرة)) ١٩٣٠ ترجمت الى الروسية وصدرت في موسكو في العام ١٩٣١.

٩- حاول ماركولوف اقحام اسمه في هذا العمل العلمي الجليل ونشر عدة مقالات في صحيفة ((فجر الشرق)) حول الابجدية الجديدة ولقد التبس الامر حتى على بعض المستشرقين. والحق ان ثمة وثيقة صادرة من الجهات الرسمية في ارمينيا تقول ان عرب شمو قد كلف بهذه المهمة وانجزها بنجاح خلال عامي ١٩٢٥ ± ١٩٢٧. كما ان البرقية التي وجهها اتحاد الكتاب السوفييت الى عرب شمو (بمناسبة الاحتفال بالذكرى الثمانين لميلاده فى١٩٧٧/١/٢٣ المنشورة في الجريدة الأدبية الاسبوعية الصادرة في موسكو ± لسان حال اتحاد الكتاب السوفييت) تضمنت اهم انجازات عرب شمو العلمية والأدبية ومن بينها قيامه بإيجاد ابجدية لاتينية للغة الكردية. (راجع : جريدة اتحاد الكتاب السوفييت ((ليتراتورنيا غازيتا)) العدد / ٧ الصادرة في ١٩٧٧/٢/١٩، ولقد نشرت الترجمة الكاملة لهذه البرقية الحارة المطولة في مجلة ((شمس كردستان)) الصادرة عن جمعية الثقافة الكردية ضمن مقال رئيسي عن عرب شمو بالمناسبة المذكورة

راجع: جودت هوشيار ((ايها الرائد العظيم سلاما")) ((شمس كردستان)) العدد (٤٥ ± ٤٦) آذار نيسان ١٩٧٧ ص٦.

١٠-يوسف ايكاروفيج اوربيللي (١٨٨٧ ± ١٩٦١) مستشرق ارمني بارز مؤسس الفرع الكردي في معهد الاستشراق في لينينغراد ومدير المعهد المذكور لغاية وفاته.

١١- نشرت صحف يريفان وتفليس مقالات عديدة مرحبة بالأبجدية الجديدة لعل اهمها مقالة الاكاديمي يوسف اوربيللي المنشور في صحيفة ((فجر الشرق)) العدد (١٤٤٤) الصادرة في ١٩٢٧/٤/٦ وهي ± اي المقالة ± مكرسة للدعوة الى تطبيق الابجدية اللاتينية وعدم ملائمة الحروف الأرمنية والروسية للكتابة الكردية.

١٢- كاميران بدرخان : ((عن الأبجدية الكردية الجديدة)) صحيفة فجر الشرق، العدد (١٢٠) الصادر في ١٩٢٩/٥/٣. ص٢ ± كاميران بدرخان : ((مرة اخرى عن الابجدية الكوردية الجديدة)) صحيفة فجر شرق، العدد ١٨٢ الصادر فى ١٩٢٩/٨/١١.

١٣- جلادت بدرخان ((الالفباء اللاتينية للغة الكوردية)) مجلة هاوار دمشق العدد الصادر فى ١٩٣٢/٥/١٥.

١٤- ظهرت مقالات فى المجلات العلمية ± الاستشراقية فى اوروبا حول الموضوع لعل اهمها ما يلى:

- Edmonds C.J.
Asuggestions for the use of Latin character in pp. 27 –، January،Writing of Kurdish 1931 (Journal of the Royal Asiatic society) 46

- Edmonds c.J.
Some developments in the use of Latin ،character for the writing of Kurdish – JARS pp 620 – 642. ، pt III، July،1933

- Minorsky V.
Remarks on the romanized Kurdish alphabet pp 643 – 650. ، pt III، 1933 July،– JARS

- Rondot p. L, alphabet Kurde en caracteres latins d, Revue Armenie Sovietique des etudes 1933 ((ch III pp. 411 – 417)،islamigues))

- Rondot p. L, adaption des caracteres latines et le. mouvment culturel chez les Kurdes de L, URSS – Re 1, 1935 ch. I pp 87-96

حول مسألة الاقطاع بين الكرد

عرب شاميلوڤ

تعتبر دراسة تأريخ تطور الاقطاع بين الكرد من أعقد المواضيع، وهذا التعقيد ناجم في الاساس عن عدم توفر المصادر المدونة عن تأريخ الكرد[1]، وكذلك عن أدبهم الشعبي ولغتهم وكل ما يتعلق بالمعلومات الاركيولوجية. لكن العائق الاهم امام دراسة مسائل الاقطاع يكمن في طبيعة المجتمع الكردي نفسه، وبالاخص ما يتعلق باحتفاظ كثير من العادات والتقاليد والعلاقات العشيرية، بطابعها المتنقل وشبه المتنقل، بقوتها((بين بعض العشائر))[2] لفترة طويلة من الزمن، مع العلم ان الحائق والاستنتاجات التي توصل اليها ن. مار[3] تبين بوضوح ان الكرد كانوا منذ عهد بعيد أصحاب حضارة متقدمة، وانهم قطعوا خلال تطورهم عددا من المراحل التأريخية.

في الواقع ان أهمية توضيح المراحل الاساسية لتطور المجتمع الكردي لا تقتصر على الناحية النظرية البحتة، بل له كذلك أهمية مباشرة بالنسبة لمسألة بناء الاشتراكية بين الكرد[4]، خاصة لان عدم وضوح الرؤيا لدى الموظفين المحليين بالنسبة للكيان الاجتماعي الكردي بكل تعقيداته، والتقصير في تقييم أهمية الاقطاعيين الكرد الذين يستغلون العلاقات العشيرية بين اتباعهم لصالحهم[5]، وكذلك التقصير في تقييم القضية الكردية في اطارها العام، أدى الى ارتكاب اخطاء سياسة في خضم الصراع الدائر[6]. ولكن فضلا عن الاهمية السياسية المباشرة لدراسة مشاكل الاقطاع الكردي، فانها مفيدة في الوقت نفسه لحل مشاكل الاقطاع المتنقل بشكل عام[7]. ومهمة هذا الكتاب لا تتعدى تحديد صيغة أهم مشاكل الاقطاع الكردي.

***

عندما يتطرق علم التأريخ البورجوازي الى القضية الكردية يحاول دائما تحقيق أهدافه الكولونيالية عن طريق ارجاع أصل الاكراد بشكل مصطنع الى((عنصر)) أو آخر. وقد ناقش انصار النظرية القائلة بالانتماء الآري للكردموضوع((الى أي فرع من الاصل الايراني ينتمي تاريخيا الكاردوخيون بالذات))[8]. فنظر المؤرخون الارمن، من أصحاب وجهة نظر معينة، الى الكرد كأحفاد للميديين القدماء((المعروفين في التاريخ الارمني باسم- مارك[9] والذين أسكن ملوك الارمن قسما منهم بعد سقوط ميديا في منطقة كورد أو كورديك(كردستان الحالية)، ومن هنا اكتسب الميديون اسما جديدا هو الكرد))[10]. وحسب رأي مؤرخين أوروبين آخرين فان((الكرد هم أحفاد الكلدانيين الايرانيين القدماء الذين اقتحموا في عهد سحيق في القدم حوض نهر دجلة، واستطاعوا، بعد اخضاع القبائل السامية الضعيفة، تأسيس دولة الشرق القوية الآشورية والبابلية))[11].

في الوقت نفسه حاول عدد من العلماء الاوروبيين اعتبار الكرد منهم وذلك بالنظر اليهم كهندو-أوروبيين. ويعكس كتاب پ. ليرخ السياسة الكولونيالية للدول الاوروبية التي بدأت منذ القرن الثامن عشر باتغلغل في كردستان، فقد كتب بصراحة يقول((اذا كان للكرد الآن بحد ذاتهم أهمية غير قليلة، فمن جانب آخر يجب ان تزداد هذه الاهمية في أيامنا(أي في الخمسينيات من القرن التاسع عشر))). وان پ. ليرخ عندما ينسب الكرد الى عدد قليل من العشائر ويعطي الاوروبيين بعض الامل في انتعاشهم حيث أظهروا ((الاستعداد لتقبل حياة جديدة ومتطورة))، فانه يصل الى الاستنتاج بان الكرد، لهذا السبب، ((يجلبون اكثر من الترك انتباه أقربائهم الهندو-أوروبيين))[12].

اما گارزوني، عضو((جمعية الدعاية لروما في الشرق)) والذي عاش ١٨ عاما(١٧٦٤-١٧٨٢) مبشرا بين الاكراد، فانه يرى ان((الكرد هم من الرومان القدامى الذين انتقلوا الى جبال العمادية))[13]. ويعبر س. أ. يگيزاروڤ عن الامل في ان المقارنة اللغوية الهندو-أوروبية تساعد كثيرا في حل مسألة تحديد أصل الكرد. وان س. أ. يگيزاروڤ عندما يصل الى استنتاجه((الصحيح))[14] حول كون((اللهجة الكرمانجية التي تستخدم من قبل الاكثرية الساحقة من الشعب الكردي لغة مستقلة لها صلة قربى وثيقة مع اللغة الفارسية))[15] معززا ذلك بمعلومات أنثروپولوجية[16]، انمايحاول بهذا الاسلوب ربط الكرد بالهندو- أوروبيين أكثر من الشعوب الاخرى.

والواقع أن انعدام الاثار الوثائقية المدونة لدى الاكراد لايعطي المجال للبحث عن تاريخ الكرد بشكل محدد تماما، ولكن مما لاشك فيه ان الكرد يؤلفون واحدا من شعوب آسيا العريقة. وقد كتب المؤلف اليوناني زينفون- وهو أول من دون عن ظروف الكرد الحياتية- انه اثناء انسحابه مع العشرة آلاف يوناني[17] عبر كردستان الحالية في ٤٠١ ق. م. قد اصطدم مع الاكراد((الكاردوخيين)). ولدينا ايضا عدد من الاشارات للكرد أبداها مؤرخون قدماء من يونانيين وجورجيين وأرمن وعرب وغيرهم. كما ان

الكرد كانوا معروفين بشكل جيد لدى الجغرافيين اليونان في اوائل عصور ما بعد الميلاد، فقد ذكر الجغرافيان سترابون وبطليموس وغيرهما منطقة كاردوخيين التي كانت احدى مدنها تسمى بريانيكا) وكانت تقع على نهر دجلة(يلفظ الكرد حرف- پ في هذا الاسم بصوت حلقي مرخم)[١٨].

ولا يصح عدم التطرق هنا الى(نظرية الهجرة) التي يبشر بها المؤرخون البورجوازيون. فقد اعتبر شوپين الكرد دخلاء[١٩]، فكرد مقاطعة يريڤان[٢٠] في رأيه قد أتوا من منطقة أخرى ما. وهذا رأي خاطىء قطعا، فاننا نجد في الاثر التاريخي((شرفنامة))[٢١] اشارة واضحة الى ان أجداد صلاح الدين المنتمين الى عشيرة(راوند) كانوا يتنقلون في القرن العاشر في منطقة دوين القريبة من مقاطعة يريظان. وقد حكم الكرد الشداريون[٢٢] في جنوبي ما وراء القفقاس خلال القرنين العاشر والحادي عشر[٢٣] وقد بنوا مسجدين في آني[٢٤].

نتوقف عند هذا الحد عن البحث في اصل الشعب الكردي ذلك لان دراسة الكيان الاجتماعي- الاقتصادي للمجتمع الكردي هي أهم ما يهمنا في هذا الكتاب.

موقع الرعي في المجتمع الكردي

يزاول قسم من الشعب الكردي حياة التنقل، وقسم آخر منه نصف متنقلين، اما اكثريته الساحقة فتزاول حياة الاستقرار، وهم زراع يفلحون ارضا محدودة، اما مهنتهم الرئيسة فهي رعي الحيوانات، لكنه منظم بدوره على أساس الاستقرار[٢٥]. وتربية الاغنام هي النموذج في الحياة الاقتصادية للاكراد المتنقلين، فكان الغنم دليل الثروة، كان يعطي الاعتبار والاحترام، يعطي القوة وامكانية اخضاع القسم الاخر من المواطنين الاكراد. واصبح الغنم بمثابة أول عملة بدأ التبادل بواسطته، وهو لا يزال يلعب الى حد ما الدور نفسه[٢٦]. والغنم بتحوله الى وحدة عملة التبادل قد لعب بين العشائر المتنقلة دورا مهما في عملية أول انقسام للمجتمع الى طبقات، وهو بذلك أعطي زخما كبيرا المسار تطور المجتمع الكردي. فكما يشير ف. انجلس كان انفصام القبائل الرعوية عن بقية المجموعات المتوحشة[٢٧] أول اكبر تقسيم عمل اجتماعي.

ان الكثيرين من الكرد، او بالاحرى أكثريتهم، يعرفون تاريخهم عن طريق الاساطير المتداولة. لكن هذا التاريخ الشفاهي معرض الى حد كبير للتشوية والتكييف حسب مصلحة راوية، أو للضياع بشكل عام. الا ان بالامكان عن طريق درس هذا التراث غير المدون كشف العلاقات الاجتماعية- الاقتصادية المتبادلة التي كانت سائدة في وقت ما. وقد بدأ الكرد بالتدريج، شأنهم في ذلك شأن القبائل الرعوية الاخرى، بأنتاج بضائع استهلاكية بكميات أصبحت قابلة للتبادل. فهذه اسطورة حامي أو اله الغنم التي تحمل عند الكرد اسم((پيرى مام شوان))(العم الراعي) والتي تقول ما نصه: ((ان الغنم هو ذلك الحيوان الذي اعطانا الحيوية(النشاط) لاول مرة. انه مصدر غذائنا، وقد بدأنا نبادله بالسلاح الذي استقينا منه القوة لمقارعة أعدائنا))، أي مقارعة الذين كانوا يستولون على ارض الترحال والمراعي، ويغتصبون قطعان الكرد.

وارى من المناسب ان اورد هنا من الاسطورة نفسها((پيرى مام شوان)) قصة تدجين أول حيوان. فهذه القصة تعطي مفتاح التحليل التالي لاقتصاديات الرعاة بصورة عامة، والاكراد بصورة خاصة. تقول الاسطورة بهذا الصدد((ان اول تدجين للحيوان قد تم من جانب الرجل. ولا يمكن ان يصبح فضل[٢٨] (تدجين- المترجم) الماشية من نصيب المرأة. ولا داعي لان يفكر احد في ذلك أصلا)). وفي الواقع من الضروري ربط عدد من التقاليد الشائعة بين بعض العشائر الكردية بهذا الامر. فمثلا ان رعاية الضأن خلال الايام الاولى من بعد ولادته مباشرة تقع على عاتق الرجل، ولا يجوز للمرأة ان تقترب من الضأن الوليد أو البقرة الوليدة الا بعد مرور أيام عدة على الوضع. وتقول الاسطورة نفسها ان المرأة التي لا تراعي هذه القاعدة وتذهب قبل الرجل الى الحيوان الوليد تسبب في ان يصيب (سواء أكان ضانا أم بقرة)بـ ((گوانكى بڤه)) اي انه لا يقدم الحليب، ولا ينجب، ولا يعطي النسل. والبنت التي تتزوج تزور والدها بعد مرور سنة كضيفة، فيقدم لها بقرة أو ضأنا قائلا لها: ((خذيها، فعلى أي حال انك لا تستطيعين الحصول عليها)). والبقرة التي تهدي للبنت المتزوجة أثناء زيارتها تصبح ملكا خاصا بها لا يحق لاحد التطاول عليها.

لكن الرعي، بالرغم من أهميته الكبيرة، لا يؤلف لدى الكرد المهنة الرئيسة الوحيدة. وفي الواقع من الصعب ان تجد أي مجتمع يزاول الرعي وحده دون ان يمتهن الزراعة ايضا. وقد كتب عن الكرد پ. ليرخ نفسه يقول((انهم(أي الاكراد- المؤلف) يزاولون زراعة الحبوب بقدر ما يحتاجون للاستهلاك الشخصي ولتغذية حيواناتهم البيتية، وهم يفلحون في الغالب الذرة والقمح والشعير والرز، وينتجون التبغ أيضا. الا ان الثروة الرئيسة للكرد تتألف من قطعان الضأن والجاموس والبقر والماعز والخيل والجمل))[٢٩] هكذا فبالرغم من طغيان الوصف الكيفي لكرد في الادبيات البرجوازية كـ((رعاة أبديين))، الا ان هذه الادبيات لم تستطع عدم اقرار حقيقة ان الكرد قد زاولوا الزراعة بنفس مستوى مزاولتهم للرعي. وهنا يجب الا نغض الطرف عن النظرة غير الصائبة السادة بين بعض دارسي المجتمعات الرعوية الذين يقولون، بالاستناد الى دراساتهم للاقتصاد الرعوي في كازاخستان وقرغيزيا وكالميكيا[٣٠]، ان بامكان الاقطاع ان يتطور في المجتمعات الزراعية الصرفة، ويولون من خلال ذلك اهتماما خاصا بمسألة الري الاصطناعي، واضعين بذلك الرعي في طرف مقابل(مناقض- المترجم) للاقطاع. ومما يدحض مثل هذا الرأي اكثر اننا نجد بين الكرد حالات تكون الارض فيها ملكا للدولة التركية، بينما اسلوب الاستغلال فيها، وكذلك شكل استلام فائض المنتوج منها، شكل ارتباط الفلاح- الراعي بها، اقطاعي.

تكوين القبيلة الكردية وبداية الاستقطاب فيها

لم يربط لينين، كما يعتقد عدد من المؤرخين، العلاقات الاقطاعية بالملكية الفردية للارض بشكل مطلق. فيجوز الا يقتصر وجود الاقطاع فقط على المناطق التي تكون فيها ملكية الارض فردية، بل يوجد ايضا حيث تكون ملكية الارض تابعة للدولة التي تعبر عن مصالح الاقطاعيين، لان علاقة الانتاج بوسائلة، وكذلك اسلوب الحصول على فائض المنتوج يكونان في الحالتين متشابهين[٣١]. وفي الواقع يمكن الحصول على فائض العمل عن طريق الالزام اللا اقتصادي[٣٢]، ومن فائض منتوج الفلاح بالذات بأساليب مختلفة جدا، أي يمكن الحصول عليه بشكل عيني أو نقدي أو بالسخرة، واخيرا على صورة أتاوة يدفعها حرس البيك الكردي عن الفلاحين المقهورين من جانبهم.

وفي الوقت نفسه لم يضع لينين مفهوم الاقطاع في طرف مقابل لمفهوم نظام الرق الاقطاعي[٣٣]. فالعلاقات الاقطاعية عند لينين، كما عند ماركس، هي أشكال الاستغلال االتي تعتمد على الانتاج الفلاحي الصغير.

عندما نقرأ الادبيات القليلة الموجود عن الكرد نجد أصحابها يصورونهم دائما، ولسبب ما، وكأنهم يعيشون في ظروف((العلاقات البترياركية(الابوية) والقبلية)). فحسبما يذكر بختادزي ان الكرد يدارون من قبل مجالس للشيوخ يختار من بين أعضائها رئيس العشيرة[٣٤]. أما في رأي س. أ. يگيزاروۆ فان((الكرد يؤلفون جماعات بترياركية(أبوية) ديمقراطية يتمتع فيها الجميع- الاغنياء كالفقراء- بحقوق متساوية))[٣٥]. من هنا نرى ان المؤرخين البورجوازيين يحاولون تصوير الأمر وكأن التملك الفردي كان موجودا لدى الكرد منذ البداية[٣٦]. لكن، بالرغم من ذلك، كان مجتمعهم(في رأيهم- المترجم) خاليا من التناقضات.

والواقع ان النظر الى مراحل تطور المجتمع الكردي سيلقي حتما الضوء على هذه المسألة بالذات. فالاكراد يقولون عن انفسهم في تاريخهم الشفاهي((شرفنامه))[٣٧]: ((ئەمە بەرەیەك بووین))- بالنص: ((نحن كنا اسرة واحدة))[٣٨]. وهذا يعود الى الزمن الذي كانوا يزاولون فيه حياة مشاعية، عندما كانت عشيرة كاملة تمتلك قطعانها وأرضها المشاعة. وبعد ذلك، وفي الرواية نفسها ورد مايلي: ((لم يتميز أباؤنا واخواننا بعضهم عن الاخر)). وهذا يعني ان الرواية تتحدث عن تلك الفترة من تأريخ الكرد عندما لم يكن يوجد لديهم التملك الفردي سواء بالنسبة للقطعان أو بالنسبة للارض. وفي تلك المرحلة من التطور لم يكن(المجتمع الكردي- المترجم) منقسما بعد الى طبقات.

وكما كتب انجلس((ان عظمة النظام العشيري، ومحدوديته في الوقت نفسه، انما تكمنان في حقيقة عدم وجود مكان للتسلط والاستعباد فيه. ففي داخل النظام العشيري لايوجد بعد أي اختلاف بين الحقوق والواجبات » وبالمستوى نفسه فأن احتمال وجود مجال لانفصام العشائر والقبائل الى طبقات مختلفة لقليل، وهذا ما يسوقنا الى التمعن في القاعدة الاقتصادية للنظام العشيري))[٣٩].

ولكن هل بالامكان القول انه لم يوجد لدى الكرد قبل الثورة[٤٠] بل وحتى قبل ٢٠٠-٣٠٠ سنة مضت التملك الفردي بالنسبة لوسائل الإنتاج؟. بالطبع كلا!، فقد شهد المجتمع الكردي في القرنين العاشر والحادي عشر عملية التحول الاقطاعي وظهور عدد من الامارات الكردية مع كل ما يتميز به الاقطاع من أشكال التبعية الفلاحية. وقد وصفت(شرفنامة) عددا من الامارات التي كانت لديها قصورها وقلاعها، وتتحدث عن بعض المراكز التجارية التي ظهرت، وعن فئة تجارية خاصة. وكما يذكر شرف الدين[٤١] فان بعضا من هذه الامارات سكت نقودها وفرضت ضرائب حكومية(رسمية- المترجم) وكانت تتمتع بحق تملك الارض[٤٢]. وهذا يدحض تماما راي المؤرخين البورجوازيين الذين يعتقدون ان الاكراد يعيشون في ظروف((مجتمع عشيري بترياركي(أبوي) ديمقراطي خال من الفروق))، هذا الرأي النابع من الفكر البورجوازي الجاهز.

في الواقع يوجد داخل المجتمع الكردي العديد من بقايا النظام القبلي، ولكن يكون من الخطأ الكبير ان يعول على هذا الاساس بالذات لاثبات ان العلاقات القبلية هي السائدة بين الاكراد[٤٣]. فلو أخذ هذا الجانب وحده في المجتمع بنظر الاعتبار فاننا نرى في حياة الفلاحين الروس والأرمن وغيرهم قبل ثورة اكتوبر بقايا بترياركية غير قليلة، ومع ذلك فلا يستطيع أحد التأكيد على وجود علاقات بترياركية- قبلية في القرى الروسية قبل ثورة اكتوبر. ومعلوم في الوقت نفسه ان الاقطاع الذي يساعد على انحلال القاعدة الاقتصادية للمجتمع القبلي، يحافظ من جانب آخر، والى حد واضح، على القيم القبلية(العقائد والعادات والافكار وغيرها) مكيفا أياها بصورة تتفق مع مصالحة الطبقية. وهذا بالذات، أي احتفاظ الاقطاع ببقايا علاقات قبلية وعشيرية قوية وتكريسها لخدمة الاقطاعي، هو ما نجده عند الكرد. فكما سبق القول تؤلف العشيرة الكردية هيكلا جدا معقدا للمجتمع القبلي القديم بكل مؤسساته الخاصة مع العلاقات الجديدة. وبالامكان كشف هذا الواقع عن طريق تحليل العلاقات الاجتماعية- الاقتصادية للقبيلة الكردية والتي نجعل من عشيرة((الحسني))[٤٤] القاطنة عند سفوح جبال آرارات في مقاطعة يريڤان سابقاً نموذجا لها.

ان اول نواة لل((بەر)) عند الكرد يسمى((قبيل)) ، وهو يتألف من العائلة التي تربط علاقات الدم بين أفرادها، ويؤلف عدد من الـ((قبيل))((بەر)) ، فعندما يقال: ((تو كيژان بەرەیی؟)) يقصد به((الى أي جهة أو قبيلة تنتمي؟)). من هنا يتضح ان الـ((بەر)) هو

القبيلة أو العشيرة بعينها، وفيها يوجد مجلس للشيوخ ينتخب من بين الاغنياء(المتمكنين) ، ويطلق عليه بالكردية((جماعتا روسپيا)) أي مجلس الكبار[٤٥]. وتتألف مثل هذه القبيلة، عادة، من بضع عشرات من قرى المتنقلين أو المشاتي التي يوجد في كل منها مجلس خاص للشيوخ، كما يمثل كل قرية شخصان او ثلاثة أشخاص في مجلس القبيلة. ويوجد في كل قرية((كيخدا)) يرأس مجلس الشيوخ فيها، وكان ينتخب في البداية، وأصبح فيما بعد يعين من قبل رئيس القبيلة. وبالتدريج أصبح ينتخب من بين أعضاء مجلس الشيوخ المنتخب من جانب جميع((قبيل)) القرية كيخدا لها. ومصطلح((كيخدا)) مقتبس من فعل((كەتن))(في السورانية: "كەوتن"- المترجم) أي (السقوط) و"خدا" أي(الاله) فيعني بذالك(الاله النازل). وربما"كەت" مقتبسه من "كند" التي تعني القرية بالتركية، واذا صح ذلك فسيكون معنى المصطلح- اله القرية[٤٦].

يوجد على رأس كل قبيلة رئيس هو الـ"آغا" ، الذي كان يأتي في البداية عن طريق الانتخاب، بينما غدا المنصب فيما بعد وراثيا، اذ تنتقل الرئاسة من بعد وفاته الى ابنه أو شقيقه أو أحد اقربائه المقربين. وتؤلف الثروة أهم اساس يجب توفره لدى من ينتخب لاشغال منصب ال "آغا" أى يجب ان يملك المنتخب قطعانا كبيرة من الغنم والبقر.

يكون عدد من الـ((بر)) العشيرة التي تعرف ايضا بال((عيل)) ، ويوجد على رأس كل عشيرة(بيك) أو(أمير). وغالبا ما يحدث ان يكون على رأس العشيرة وجه ديني كبير يجمع في يديه السلطتين الدينية والدنيوية. وبسبب الظروف الخاصة للمناطق الجبلية كان يوجد لدى كل من الـ((قبيل)) والـ((بەر)) والـ((عيل)) وجيه يقوم بحمايته، ويطلق عليه اسم الـ((ميرخاس)). وفي العادة كان الـ((ميرخاس)) شخصا قويا من الناحية الاقتصادية، له علاقات قرابة واسعة. وكان الـ((ميرخاس))، أو البطل كما يسميه الكرد، يؤلف القوة الرئيسة لدى الـ((قبيل)) أو الـ((بەر)) أو العشيرة، يحافظ على قطعانها ومراعيها من تطاول القبائل والعشائر الاخرى، وقد توسعت سلطاته في ظروف التنقل وتربية الحيوانات.

تؤلف مسألة الماء في ظروف التنقل واحدة من أهم المشاكل، اذ تعتمد عليه حياة الراعي وقطيعه، بل وجود العشيرة بأسرها. وقد عبرت عن ذلك بوضوح احدى الاغنيات الشعبية المعروفة بأسم((هوزان)). كانت أرض الرعي(حيث تدور كلمات الاغنية حولها- المترجم) تتبع لعشيرة ملي[٤٧]، وقد حدث بسببها نزاع كبير بين عدد من القبائل، فقد كان الماء متوفرا في منطقة واحدة منها فقط:

((أيتها الارض[٤٨] كم انت طيبة.. طيبة،
لكن ليخربك الالة، ايتها الارض
أمعن النظر في فصائل الفرسان
فلا أجد بينهم الوسيم فقي علي[٤٩]
والارض تمتد في منعطف الجبل
وفصائل الاعداء تتدفق لتطغي على فصائل الفرسان
ولا يوجد في تلك الارض ذلكم الماء الرقراق
فقد أصيب المقهورون في قلوبهم))

هكذا كان يجري نزاع مستديم بين القبائل من اجل السيطرة على احسن الاراضي ومصادر المياه. وقد برز في خضم ذلك المتمكنون الذين كانت بحوزتهم قطعان كبيرة، فكان بمستطاعهم الاحتفاظ على حسابهم بعدد معين من((السيار))، أي الفرسان المحاربين. وكان يشترك في الحروب الى جانب هؤلاء كذلك افراد العشيرة الذين كانوا يعملون في الانتاج. ومن الجدير بالذكر انه لم تقتصر مهمة هؤلاء((اليسارين)) على محافظة العشيرة من الهجمات المتوقعة، بل كانوا يغيرون بدورهم على العشائر المجاورة.

وفي تلك الفترة كانت توجد في المشاعية الكردية مراع واسعة كانت ملكيتها عامة ايضا. وكانت اراضي الـ((گوند)) في القرى تدخل لوحدها ضمن الممتلكات الفردية[٥٠]. اما الحيوانات فكانت تعتبر من الملكية الخاصة للافراد، بينما كانت مصادر الماء والمراعي والمروج مشاعة بين الجميع. لكن رئيس العشيرة بدأ بصورة تدريجية، وعن طريق السيطرة الاقتصادية على المشاعية، يجمع كل شيء بين يديه، وذلك بعد ان اصبح يأخذ الحصة الاكبر من غنائم المراعي والحيوانات التي كانوا يستولون عليها من العشائر الاخرى، بينما كان يعطي لـ((السيارين)) حصة اقل. وفيما بعد بدأ بارسال((السيارين)) للاستيلاء على المراعي واخضاع القبائل والعشائر الضعيفة والاستحواذ على ممتلكاتهم.

قيم ف. انجلس عملية تكون السلطة هذه، عملية تحول النظام العشيري الى نقيضة بالشكل التالي:

((تؤدي حرب الاغتصاب(النهب-المترجم) الى تعزيز سلطة القائد الحربي الاعلى، وكذلك سلطة القادة الذين يأتون في المرتبة الثانية. وان الانتخاب الاعتيادي لخلفائه(خلفاء القائد او الرئيس- المترجم) من العائلة نفسها يغدو بالتدريج، وعلى الاخص بعد تثبيت الحق الابوي، سلطة وراثية كانت في البداية عبئا ثم اصبحت مطلبا واخيرا غصبا[٥١]، ومن هنا تظهر اسس الملكية الوراثية والاشراف الوراثي. وهكذا بالتدريج تفصم اسس[٥٢] النظام العشيري من جذورها بين الشعب والقبيلة والجماعة والعشيرة ويتحول كل الكيان الاجتماعي العشيري الى نقيضة: يتحول من تنظيم عشيري للاشراف على الشؤون الخاصة الى مؤسسة لنهب الجيران واضطهادهم، ووفقا لذلك

تتحول تنظيماته من أدوات للتعبير الشعبي الى تنظيمات حكومية وارهابية مستقلة مناهضة للشعب))[٥٣].

ان كلمات انجلس هذه تحتفظ بكامل قوتها بالنسبة للكرد ايضا. ففي المجتمع الكردي كانت توجد اشكال تقليدية لمعونة اعضاء المشاعية، وهي تعرف في الكردية بـ((رژو))و((بار- به))[٥٤]. ففي حالة موت حيوانات عضو المشاعية، او في حالة استيلاء العشائر الاخرى على حيواناته، او في حالة اصابته باي كارثة طبيعية حينذاك كانت المشاعية تقوم بالـ((رژو))، أي انها كانت تجمع من جميع اعضائها الحيوانات والحبوب وغيرها لتقدمها للشخص المتضرر. ويسمى النوع الاخر من المعونة بـ((بار-بەر))، و((بار)) يعني(الحمل) و((بەر)) يعني(اخذ، حمل)[٥٥] أي اخذ(نقل) الحمل. وكانت المشاعية تمنح مثل هذه المعونة لاعضائها الذين كانوا لا يمتلكون حيوانات النقل الضرورية لظروف التنقل(خاصة اذا كانت الرحلة تمتد لمسافة مئات الكيلومترات) حتى تقوم بنقل ممتلكاتهم واطفالهم اثناء التنقل. فقد كانت المشاعية في مثل هذه الحالة تقدم لاعضائها المعدمين اثناء الترحال من منطقة الى اخرى ثورا او حمارا او جملا. وبهذا الشكل كان اعضاء المشاعية المعدمين يقومون بنقل حوائجهم اثناء رحلة الصيف والشتاء مع الاخرين. وفي حالة حاجة شخص ما(في المشاعية-المترجم) الى المواد الغذائية كانت المشاعية تقوم ايضا بابداء المساعدات اللازمة له[٥٦]. ولكن هذا الشكل من المعونة انتقل بالتدريج الى المتمكنين(من اعضاء المشاعية-المترجم) الذين بدأوا بتقديم المساعدات للفقراء بغرض اخضاعهم.

وكان يوجد نوع اخر من المعونة في المشاعية كانت تمنح للاقرباء فقط. فقد كان المتمكنون يعطون لاقربائهم((كاور)) أي الخروف العقيم. وكان في العادة يقدم هذا الخروف البالغ من العمر عاما واحدا في الخريف عندما كان يظهر ان احتياطي القريب من الغذاء لايكفيه حتى حلول الربيع، حينذاك كان يقوم اقرب اقربائه بتقديم خروف او خروفين اليه. لكن هذا النوع من المعونة ايضا انتقل تدريجيا الى ايدي الاقرباء الاكثر ثروة، او الى رئيس العشيرة، وتحول الـ((كاور)) الى((كاورى نەمرى))، أي الخروف الحي. وهذا يعني ان القريب اصبح ملزما بان يعيد الخروف الى رئيس العشيرة بعد سنة ونصف وخلال الربيع، أي في فصل توفر الاعشاب لتربيته. وهكذا كان الرئيس المتمكن يعطي الخروف البالغ من العمر عاما، او بالاحرى٦-٨ اشهر، وكان يسترجع فيما بعد ضأنا يبلغ العامين. ان هذا الشكل من((المعونة))[٥٧] قد ارهق ايضا، وبما فيه الكفاية، كاهل اكثرية الجماهير الفلاحية الكردية. فقد كان الرئيس يحفظ بواسطته خرفانه من الكوارث، ويستلم فيما بعد اغناما مكانها. اما((بار-بەر)) الذي تطرقنا اليه سابقا فبالرغم من انه لم يكن يؤلف عبئا ثقيلا الى حد كبير، الا انه قد تحول الى وسيلة ارهاق مستمر بالنسبة للمعدمين. فالشخص الذي كان يحتاج الى المساعدة لنقل عائلة اثناء الترحال كان يصبح ملزما بان يعمل لعدة اشهر لدى المتمكن.

اخيرا كان يوجد في المجتمع(الكردي-المترجم) نوع اخر من المعونة يسمى بالـ((زبالە))[٥٨] التي هي عبارة عن معونة تقدمها النساء بعضهن لبعض خلال العمل. فقد كان كل نسوة المشاعية تقريبا يجتمعن معا ويساعد بعضهن البعض في غسل الصوف وندفه. فكن يجتمعن عند واحدة منهن، ويغسلن الصوف خلال يومين او ثلاثة، وبعد مرور بعض الوقت على تجفيفه كن- أي بجهد الجميع- يقمن حسب تقاليد((زبالە)) (زبارە- المترجم) بندفه، وما كان على صاحبة البيت لقاء ذلك سوى اطعامهن. وكان هذا ايضا في صالح المتمكنين(في المشاعية- المترجم) لانهم بعكس ذلك كانوا يضطرون الى تشغيل النساء لقاء اجر معين بحكم امتلاكهم لعدد كبير من الحيوانات. هكذا استطاع الرئيس استغلال هذا النوع من التعاون المتبادل لصالحه، فقد اصبحت المراة ملزمة بالعمل لديه دون مقابل.

وانتقلت السلطة في المجتمع الكردي بالتدريج الى الرؤساء الاعلين في العشائر((الذين كانوا بمثابة امراء اصليين))[٥٩]. وقد تكونت هذه السلطة عبر قرون ومن عناصر المجتمع الكردي المتنقل. يحتاج توضيح هذه المسألة الى النظر في طبيعة التنقل، وبصورة خاصة لدى الكرد انفسهم.

المصدر: شاميلوف، عرب: حول مسألة الاقطاع بين الكرد، ترجمة وتقديم الدكتور كمال مظهر احمد. مطبعة الحوادث، بغداد ١٩٨٤- ص ٢٨-٥٤.

المصادر:

---

[١] العناوين الفرعية وضعت من قبلنا- المترجم.

[٢] ان المصدر المدون الوحيد الذي وصلنا هو((شرفنامة)) ، وقد كتبها شرف الدين في القرن السادس عشر- المؤلف. الف الامير الكردي شرفخان البدليسي في العقد الاخير من القرن السادس عشر اثره المعروف الذي جلب انتباه العديد من المستشرقين وجميع دارسي تاريخ الكرد منذ القرن التاسع عشر، ترجمت "شرفنامه" الى العديد من اللغات، منها ترجمتان عربيتان طبعت احداهما في القاهرة والاخرى في بغداد- المترجم.

[٣] هكذا ورد في النص- المترجم.

[٤] ن. يا. مار، مرة أخرى حول كلمة((چلبى))،-((نشرة القسم الشرقي للجمعية الاركيولوجية الروسية))، الجزء ٢٢، الاصدارة ٢-٣، ١٩١١. الاكاديمي نيكولاي ياكوفلوفيج مار(١٨٦٤-١٩٣٤) من ابرز علماء اللغة والاثار الروس. صاحب عدد من النظريات اللغوية التي اثارت جدلا علميا واسعا. له بعض الدراسات عن الكرد ولغتهم- المترجم.

[٥] يقصد اكراد الاتحاد السوفيتي- المترجم.

[٦] لا يخلو ذلك من بعض التطرف. فان العلاقات الاقطاعية بين اكراد روسيا كانت ضعيفة بالاساس لان معظمهم كانوا من المتنقلين غير المتمكنين، ومن اناس متفرقين عبروا الحدود تحت ضغط العثمانيين. كما ان قسما منهم بداوا يعيشون داخل حدود الدولة الروسية بعد ان انتقلت اليها مراعيهم في قرةباخ وذلك بموجب((معاهدة گلستان)) التي عقدت بين ايران

وروسيا في تشرين الاول من العام ١٨١٣. كان الاجدر بامؤلف، كما نعتقد، التأكيد على دور وموقع الزعماء الروحانيين اليزيديين– المترجم.

[7] وقعت خلال السنوات الاولى لاقامة السلطة السوفيتية احداث دموية في بعض المناطق الكردية– المترجم.

[8] س. ا. يگيزاروڤ، دراسة اثنوغرافية مختصرة لاكراد حاكمية يريڤان، –((نشرة الجمعية الجغرافية الروسية فرع القفقاس))، الكتاب الثالث عشر، الاصدارة الثانية، تفليس، ١٨٩١، ص٥.

[9] ان اسم الكرد القديم في لغة الارمن هو(مار او مارك) الذي يقابل، حسب قواعد اللغة الارمنية، الاسم القديم للميديين(للتفصيل راجع: ڤ. مينورسكي، الاكراد احفاد الميديين، ترجمة وتعليق الدكتور كمال مظهر احمد،–((مجلة المجمع العلمي الكردي))، العدد الاول، ١٩٧٣، ص٥٥٢–٥٦٣)– المترجم.

[10] ا. يگيزاروڤ، دراسة اثنوغرافية مختصرة لاكراد حاكمية يريڤان...، ص٥.

[11] المصدر نفسه.

[12] پ. ليرخ، دراسات حول الاكراد الايرانيين واسلافهم الكلدانيين الشماليين، الكتاب الاول، ١٨٥٦، ص٢(الاقوال مقتبسة من ص٢,٣ من كتاب ليرخ المطبوع في بطرسبورغ، المترجم.

[13] گارزوني، الاكراد، ص٣–٥، المقدمة.(يقصد المؤلف الايطالي M. Garzoni، واسم كتابه الكامل هو Grammatice e vocabolario della lingua Kurda وقد طبع لاول مرة في روما في العام ١٧٨٧ واعيد طبعه للمرة الثانية في العام ١٨٣٦. تقع الطبعة الثانية من الكتاب في ٤٩١ صفحة– المترجم.

[14] هكذا ورد في النص ويقصد به المؤلف عدم اتفاقه مع استنتاجات س. ا. يگيزاروڤ حول الموضوع– المترجم.

[15] س. ا. يگيزاروڤ، المصدر السابق، ص٦.

[16] انثروپولوجيا– علم السلالات البشرية– المترجم.

[17] اشترك الكاتب والفيلسوف اليوناني القديم زينفون (كسينفون)(حوالي ٤٣٠–٣٥٥ او٣٥٤ قبل الميلاد) في الحملة اليونانية المعروفة على ايران في العام ٤٠١ ق. م. وذلك اثناء النزاع على عرشها. بعد مقتل قائد الحملة كورش أخذ زينفون على عاتقة قيادة اليونانيين في عملية انسحابهم عبر مناطق شاسعة من الشرق الاوسط. وقد كتب زينفون فيما بعد كتاب((اناباسيس))(حرفيا: عروج، صعود. مجازا: التحرك او التستر في اعماق البلاد) ضمنه ملاحظاته الشخصية عن مسيرة العشرة الاف يوناني في تقدمهاوانسحابها، وعن المناطق التي مرت بها تلك القوات. في هذا الكتاب معلومات تأريخية مهمة للغاية عن الكاردوخيين ومنطقة سكناهم التي كان يصعب تحديدها على المؤرخين من دونها بمثل تلك الدقة التي اصبح بالامكان استنباطها من خلال المعلومات الواردة في((اناباسيس))– المترجم.

[18] توجد اسطورة كردية غير مدونة عن مدينة پانيكا– المؤلف.

[19] يقصد اكراد ارمينيا. اما شوپين فاغلب الظن هو ي. شوپين الذي نشر في اوسط القرن الماضي بحوثا عديدة عن ارمينيا باللغة الروسية تطرق في قسم منها الى اكراد المنطقة– المترجم.

[20] روسيا القيصرية كانت مقسمة الى عدد كبير من المقاطعات او الولايات، يريڤان كانت واحدة منها– المترجم.

[21] ((شرفنامة)) ، الجزء الاول، القسم الثاني، ص ٧٦.(يبدو ان المؤلف اعتمد على الترجمة الفرنسية لـ((شرفنامة)) التي انجزها البروفيسور ف. ب. شارموا خلال الفترة ١٨٦٨–١٨٧٥، وهي الوحيدة التي تقع في اربع اقسام. وقد طبع القسم الثاني من الجزء الاول في العام ١٨٧٠– المترجم.

[22] الصحيح الشداديون– المترجم.

[23] ظهرت الامارة الشدادية في شمال ايران واستمر وجودها خلال الفترة من العام ١١٧٤م. ومنذ البداية امتد نفوذ الاسرة الشدادية الكردية الى ارمينيا. ففي اواسط القرن العاشر تمكن محمد بن شداد من تثبيت سيطرته في دوين الواقعة على بعد ٣٥ كيلومتر جنوبي يريڤان– المترجم.

[24] ن. مار، المصدر السابق، ص١٢٣.

[25] يوجد في الوقت الحاضر بينهم((تون)) (اي التعاون في فلاحة الارض) وجماعات تعاونية تتألف من الفقراء ومتوسطي الحال– المؤلف. في مناطق سوران يطلق على مثل هذا التعاون اسم"هەرەوەز"))– المترجم.

[26] يقصد بالنسبة للعقد الرابع من القرن العشرين– المترجم.

[27] في النص "البرابرة– المترجم"

[28] في النص: بطولة– المترجم.

[29] پ. ليرخ، المصدر السابق، ص٢٣–٢٤.

[30] تقع جميعها في آسيا الوسطى وشمال القفقاس– المترجم.

[31] يعتبر جنوب العراق، وبصورة خاصة حوض دجلة، في العهد الملكي وقبيل الحرب العالمية الاولى نموذجا واضحا لمثل هذا النوع من علاقات التملك والاقطاع– المترجم.

[32] يقصد بالالزام اللاقتصادي جميع انواع الالتزامات الاقطاعية التي لاتدخل ضمن العملية الانتاجية الصرفة مثل ضريبة الزواج وضريبة الموتى وما شابه– المترجم.

[33] مظاهر هذا النظام واضحة بشكل خاص في المجتمعات الاوروبية الاقطاعية السابقة. كان الاقطاعي، بموجبه، يملك الفلاح– وقوة عملة وما لديه من حاجيات، يحق له بيعه مع الارض، لكن لم يحق له قتله كما كان عليه الامر في مرحلة ما قبل الاقطاع، وهذا هو الذي يميز وضع الاقنان الاجتماعي عن وضع العبيد– المترجم.

[34] بختادزي، متنقلو منطقة ما وراء القفقاس، – ((مجموعة المواد لدراسة الحياة الاقتصادية للفلاحين الحكوميين في ماوراء القفقاس)). (يقصد بحث ي. ل. بختادزي المنشور في الجزء الثالث من المجموعة المذكورة الصادرة في تفليس في العام ١٨٨٨. تطرق بختادزي في بحثه الى قضايا مختلفة من حياة وعادات العشائر الكردية المتنقلة في ما وراء القفقاس– المترجم).

[35] س. ا. يگيزاروڤ، المصدر السابق، ص ١٧.(يشير المؤلف هنا الى انه وضع خطا خاصا لابراز بعض اقوال يگيزاروڤ، ولكن في النص المطبوع لا توجد اي اشارة تمييز– المترجم).

[36] يشير المؤلف بذلك الى اقوال س. ا. يگيزاروڤ حول((الاغنياء والفقرا)) في المجتمع الكردي– المترجم.

[37] التاريخ الشفاهي الكردي((شرفنامة)) غير المطبوعة– المؤلف. يبدو من اقوال المؤلف ان الاثر التاريخي((شرفنامة)) كان متداولا بيْن عامة

الناس في كردستان. لكن لم يتطرق الى هذا الموضوع دارسو((شرفنامة)). على أي حال لا يستبعد ان الناس في بعض المناطق كانوا يروون اقساما واحداثا معينة من((شرفنامة))- خاصة ما كان يتصل بمآثر الامراء- قبل تاليفها من قبل شرفخان البدليسي على شكل أدب شعبي الف معينا مهما لصاحب((شرفنامة)) ، مع مقارنته بمتن الكتاب يعتبر مهمة علمية جليلة يساعد انجازها على فهم اعمق لجوانب خافية من تاريخ الكرد في العصر الوسيط- المترجم.

٣٨ ((بەرە)) تعني جيل، ابناء واحفاد. يقال((بەرە باب)) أي اولاد واحفاد يرجعون الى أب واحد. تطلق((بەرە)) في بعض المناطق على وحدات أصغر من القبيل وضمنها. وهي تعني الجبهة كمصطلح سياسي حديث. لكن قصد المؤلف هنا ان الجميع كانوا يؤلفون في تلك الفترة اسرة واحدة تساوي فيها الكل من حيث التملك والحقوق- المترجم.

٣٩ انجلس، أصل العائلة والملكية الخاصة والدولة، باللغة الروسية، دار الحزب للنشر، ١٩٣٢، ص ١٥٩. (يتحدث انجلس في هذا القسم من مؤلفه عن النظام العشيري بين الهنود الحمر الامريكان، وكيفية انقسامهم الى قبائل تجمع بينها قرابة الدم، ويشترك جميع افرادها في الشؤون العامة للقبيلة دون ان يفكر في كون ذلك حقا أو واجبا- المترجم).

٤٠ يقصد ثورة اكتوبر الاشتراكية في روسيا- المترجم.

٤١ شرفخان البدليسي- المترجم.

٤٢ يورد شرفخان البدليسي معلومات مهمة اخرى بهذا الصدد، ولا سيما ما يتعلق منها بالامراء الذين اولوا الزراعة وجمع الثروة اهتماما خاصا. فالامير محمد بن بدر بيك، وهو من امراء الجزيرة((كان يعني على عهد والده بتنظيم الاملاك، وكان حريصا على جمع الاموال وخزن الثروة. وقد روى انه كان من الغنى بحيث يملك أثنى عشر الف نعجة ولود، يستفيد من محصولها السنوي الشيء الكثير، كما كان قد أودع لدى أناس مزارعين من الشعب مئة الف سرب من الطيور الدواجن »)). ولما قتل هذا الامير((كانت خزينته تحوي زهاء مئتي الف دينار ذهبي)). ويورد المؤلف نسفه معلومات قيمة عن القلاع الاقطاعية في المناطق الكردية. فبالنسبة لمنطقة الجزيرة وحدها يورد أسماء اربع عشرة قلعة فقط((لئلا يسبب الاسهاب ملل أرباب الفضائل واولي الالباب))("الشرفنامة في تاريخ الدول والامارات الكردية" الفه باللغة الفارسية الامير شرف خان البدليسي. نقله الى اللغة العربية وعلق عليه ملا جميل بندي روژبیانی، بغداد، ١٩٥٣، ص١٤٨-١٤٩، ١٥٧-١٥٨ وغيرها)- المترجم.

٤٣ يقصد العلاقات القبلية المبكرة حيث تتمتع روابط الدم والقرابة والعلاقات الابوية بقوة فائقة داخل العشيرة الواحدة- المترجم..

٤٤ سميت عشائر كردية عديدة باسم رئيس بارز من رؤسائها مثل حسني، حسنانلي، عمرانلي، حيدرانلي وغيرها. توجد عشيرة بأسم ال((حسينية)) تسكن شمالي جزيرة ابن عمر، وتوجد اخرى بنفس الاسم في غربي زاخو. كما توجد عشيرة بأسم((حسنانلي)) تسكن حالياً مناطق خنس وملازكرد وما والاهما..كانت حسنانلي في السابق عشيرة متنقلة كبيرة، اسكنت في عهد السلطان سليم الاول(١٥١٢-١٥٢٠) في منطقة الحدود العثمانية المجاورة لروسيا وايران لحمايتها. لذا لا يستبعد ان تكون عشيرة ال((حسني)) فرعا منها بقيت هناك- المترجم.

٤٥ الكبار عمرا- المترجم.

٤٦ ((كيخدا)) تعود في الاصل الى كلمة((كدخدا)) وهي تعني كبير القرية أو المحلة أو صاحب القرية أو صاحب الدار وكبيرها. تستعمل أيضا بمعنى الزوج والرجل المتزوج، وهي ترد احيانا بصيغة((كتخدا)). يستبعد احتمال اقتباس كلمة((کەتن- کەوتن)) الكردية الاصل والجذر، والشائعة في كل لهجاتها من التركية، خاصة وان ظهور مثل هذه الكلمات الشائعة يرتبط في جميع اللغات تقريبا ببدايات تكونها- المترجم.

٤٧ من اكبر العشائر الكردية المعروفة ذات التأريخ الحافل في العهد العثماني. تقطن الولايات الشرقية من تركيا، ولاسيما في منطقة سيڤرك. كانت تخضع لرئيس هذه العشيرة في القرن الماضي حوالي اربعين الف اسرة كردية- المترج.

٤٨ المقصود أرض أو منطقة الرعي- المترجم.

٤٩ فقي علي هو اسم رئيس العشيرة الذي قتل اثناء المعركة، وتيمنا بذكرى المعركة وضعت هذه الاغنية الشعبية- المؤلف.

٥٠ وهذا يعني ان جميع انواع الارض الاخرى كانت مشاعية- المترجم.

٥١ يقصد انجلس ان الرئاسة كأي ظاهرة اجتماعية قد مرت بمراحل، فعند أول ظهورها مع انحلال المشاعية كانت بمثابة عبء على الشخص الذي يعين رئيسا لما كان يفرض عليه من التزامات أمام افراد عشيرته، ولكن مع ازدياد الفوارق، وتثبيت جذور التملك الفردي ودور السلطة الكبير وامكانات تسخيرها لتوسيع الملكية الفردية، اصبحت الرئاسة مطلبا يهتم بها المعنيون، ثم اصبحت مصدر نزاع وخلاف واغتصاب- المترجم.

٥٢ في النص: اعضاء او مؤسسات- المترجم.

٥٣ ف. انجلس، اصل العائلة »، ص١٦٥. (يتحدث انجلس في هذا القسم من كتابه عن الظروف الموضوعية التي تؤدي الى الجمع بين عدد من القبائل، ومن ثم ظهور السلطة داخلها كضرورة اجتماعية حتمية، ولاسيما بعد ظهور حروب النهب التي تغدو بالتدريج حرفة دائمية تؤلف مصدرا اقتصاديا، واساسا لتعزيز سلطة الرئيس الاعلى- المترجم).

٥٤ في بعض المناطق: باربو- المترجم.

٥٥ ((بەر))تعني حرفيا الاخذ- المترجم.

٥٦ توجد حتى الان في العديد من المناطق الريفية الكردية انواع من المعونة التي تعود الى عهود سحيقة في القدم، منها الحرث والحصاد والدوس الجماعي ونقل الحطب المشترك الى دور الفلاحين واعداد البرغل والشلغم والخبز في البيوت، وكذلك جعل المرجل الذي يغلي فيه البرغل، او الكوز الكبير الذي يعد فيه الشلغم، او الهاون والمجرشة وغيرها مشتركا- المترجم.

٥٧ وضع القوسان من قبلنا- المترجم.

٥٨ والصحيح((زبارة)) وقد وردت هكذا ايضا في القاموس الكردي- الروسي للدكتور ك. كوردوييف(ص٨١٠). والمؤلف نفسه ذكرها بشكل صحيح(أي زبارة) في مؤلفه المعروف((دمدم))- المترجم.

٥٩ ڤ. تاردوڤ، الخصائص الرئيسة لعلاقات الانتاج بين عشائر ايران،- ((مواد عن المشاكل القومية- الكولونيالية)) ، موسكو، العدد ٣-٩، ١٩٣٣، ص١٣٩.

مقدمة

الطبعة الاولى لكتاب حول مسالة الاقطاع بين الكرد

دكتور كمال مظهر احمد

لايمكن تحديد الاطار الصحيح للاحداث التأريخية لأي مجتمع كان دون فهم خلفيتها بصورة واضحة يمكن معه وضع اليد على الحوافز والمحركات الخفية وراء سيرها وتطورها باتجاه النصر او الاخفاق. واول متطلبات ذلك هو تقصي الواقع الاقتصادي-الاجتماعي للشعب المراد دراسة احداثه في مرحلة تاريخية معينة. وقد غدا هذا الامر بالتدريج حقيقة يؤمن بها معظم المؤرخين اللذين ينتمون الى مدارس فكرية مختلفة.

واذا كان تاريخ الشعب الكردي ما يزال يفتقر الى سلسلة طويلة من الدراسات الجدية لسبر اغوار وقائعة في جميع العصور، فان الهيكل الاقتصادي-الاجتماعي لهذا الشعب لايزال يؤلف حقلا بكرا ينتظر جهودا مثابرة ضرورية للغاية اذا اردنا فهم (اللغز) الكردي فهما علميا صحيحا. فبالكاد تتجاوز البحوث المكرسة لتحليل هذا الجانب الحساس من حياة الشعب الكردي عدد اصابع اليد الواحدة[1]. حسبنا ان هذه الحقيقة تكفي لوحدها لتحديد اهمية كتاب أ. شاميلوف ((حول مسألة الاقطاع بين الكرد))، وتكفي ايضا لتحديد حوافز ترجمته[2]. والواقع اننا اذا اردنا ان نفهم التاريخ الكردي في اطار موضوعي لابد لنا من ان ندرس الاقطاع الكردي في اطار واقعي. فان هذا النظام الاجتماعي يؤلف، بجمع انواع تشكيلاته البسيطة والمعقدة، الخلفية الاساسية للجانب الاكبر من التاريخ الكردي المعروف. ولا تزال اثار هذا النظام وروثة تحتفظ بمواقع قوية في الفكر الكردي[3]، ولا سيما في صورته المبسطة المتجسدة والسائدة حتى اليوم في ريف كردستان.

ان المهمة التي نتحدث عنها ليست بامر هين. فان دراسة النظام الاقطاعي وتحديد معالمه، سواء في اطار عام او في اطار خاص، هي من القضايا الاجتماعية الحساسة التي يحيط بها قدر كبير من المصاعب والمشاكل الناجمة بالاساس عن تشابه جانب غير قليل من خصائص هذا النظام مع جميع مراحل ما قبل المجتمع الرأسمالي من قبيل سيطرة الاقتصاد الزراعي والانتاج الطبيعي ورتابة وسائل الانتاج وتطورها، وكذلك الاختلاف البين في طبيعة هذا النظام ومراحله حسب مناطق وجوده، فهي لذلك لايمكن حصرها في النظام الاقطاعي. ويمتد هذا الاختلاف الى اشكال الارض واسلوب استغلالها والى طبيعة النظام السياسي الاقطاعي وغير ذلك من الامور التي تعقد الى حد كبير مهمة دراسة المجتمع الاقطاعي الذي تدور حوله وحول مراحله حتى اليوم اختلافات في الراي ونقاشات لتحديد جوانب مهمة منه.[4]

واذا كان مثل هذا الحكم حول صعوبة دراسة الاقطاع شاملا، فانه بالنسبة للشرق يتخذ طابعا اكثر تعقيدا. وهذا ما حدا بالعديد من المؤرخين الى انكا ر وجود العلاقات الاقطاعية اصلا في الشرق وذلك على اساس الاختلاف الواضح والحتمي بين المجتمعات الاوروبية والشرقية في العصر الوسيط، مع العلم ان مثل ذلك التباين في التفاصيل لم يقتصر على الاقطاع بل سبقه واتبعه. فالمجتمعات الرأسمالية والاشتراكية تتشابه فيما بينها وتختلف في ان واحد. تتشابه من حيث النواميس الاساسية التي تحدد الاطار العام لنظمها، وتختلف بحكم ظروف الزمان والمكان. وبالنسبة للاقطاع فبالرغم من جميع الاختلافات التاريخية المحددة والتباين حسب المكان فان توفر شرطين اساسيين يحددان طبيعة علاقات الانتاج امر

---

[1] تقتصر الدراسات الجدية في هذا المجال على مؤلفات الدكتور شاكر خصباك المعروفة وكتاب الدكتور عبدالرحمن قاسملو ((كردستان والاكراد. دراسة سياسية-اقتصادية)) الذي طبع في الاصل باللغة السلافية (براتيسلاف، ١٩٦٤) ومن ثم ترجم الى عدد من اللغات الاوروبية والشرقية، ورسالة الدكتور علي كلاويز ((العلاقات الزراعية في كردستان ايران المعاصرة)) التي دافع عنها في العام ١٩٥٥ في باكو عاصمة اذربيجان السوفيتية مع دراسات عدد محدود من المستشرقين السوفيت، وتأتي في مقدمتها مؤلفات و. فيلجيفسكي (راجع الهامش رقم٦) وبحوث قليلة قدمها مؤلفون غربيون مثل كتاب فردريك باث:
F. Barth, Principles of Socia Organization in Southern Kurdistan, Oslo, 1953.

[2] شاميلوف، حول مسألة الاقطاع بين الكرد، باللغة الروسية، يريفان، ١٩٣٦. نشره كبحث لاول مرة وتحت العنوان نفسه في دورية ((مشاكل تاريخ مجتمعات ما قبل الراسمالية))، لينيغراد، العدد ٩-١٠، ١٩٣٤، ص ١١١-١٣٤. (الترجمة الحرفية لعنوان الكتاب هي: ((حول مسألة الاقطاع لدى (او عند) الكرد)).

[3] الاقطاع، كما هو معروف، تكوين اقتصادي، اجتماعي تمتد اثاره الى جميع نواحي حياة الفرد والمجتمع (بما في ذلك اسلوب التفكير والقيم) في مرحلة تاريخية طويلة الامد. وهذا بحد ذاته يجعل من دراسة الاقطاع في مختلف جوانبه امرا غير هين. ويمكن لمن يتصدى لمعالجة ((الاقطاع الكردي))، الموضوع البكر الى حد كبير، ان يستفيد كثيرا من تجارب الدراسات العلمية للاقطاع في الاصقاع التي تتشابه معها كردستان من حيث ظروف المكان.

[4] على سبيل المثال نذكر ان الماركسيين الذين درسوا الاقطلاع من الناحية النظرية بشكل اشمل من غيرهم لم يتفقوا كليا حول مواضيع معينة لها علاقة مباشرة بهذا النظام الاجتماعي. فلا يزال يدور نقاش علمي واسع بين علماء الاجتماع الماركسيين حول مسألة العلاقات الاقطاعية في بلدان الشرق.

ضروري لاعتبار النظام القائم اقطاعيا، هما اولا احتكار الطبقة المسيطرة لملكية الارض، وثانيا استغلال هذه الملكية اقتصاديا على شكل قطع زراعية صغيرة، أي توفر اقتصاد مستقل لدى الفلاح يرتكز على ملكية المالك الكبير (الدولة او الاسياد) للارض مقابل ريع معين، وهو مالم يكن موجودا في المرحلة السابقة.

تتعقد مهمة باحث النظام الاقطاعي في الشرق اكثر عندما تستهدف دراسته مجتمعات شبه مغلقة كالمجتمع الكردي سابقا. ومما يزيد من صعوبة البحث ان العلاقات الاقطاعية في كردستان اتخذت اشكالا متباينة للغاية. فمنذ بدايات العصر الوسيط والى ماقبل عقود قليلة كانت تتعايش داخل المجتمع الكردي وحدات مشاعية، واخرى متنقلة تشهد لتوها ميلاد العلاقات الاقطاعية[٥]، وثالثة كانت مظاهر الاقطاع فيها اقتربت من الكمال لتدخل منذ القرن الماضي مرحلة الانحلال. وقد نجم كل ذلك عن ظروف موضوعية ارتبطت بواقع المنطقة الكردية وطبيعتها اضافة الى صلاتها وتفاعلها مع المجتمعات الاخرى المحيطة بها والتي قطع جميعها شوطا حضاريا ابعد من المجتمع الكردي نفسه.

من شأن ذلك بدوره تحديد اهمية كتاب ((حول مسألة الاقطاع بين الكرد)) الذي يدخل في عداد اولى المحاولات العلمية القليلة للخوض في هذا المجال الشائك[٦]. من جانب اخر يعتبر هذا الكتاب مساهمة في سلسلة الدراسات العلمية التي اجراها عدد من العلماء السوفيت بقصد تحليل المجتمعات الرعوية، ولاسيما في اسيا الوسطى، وذلك ضمن عمل جاد متعدد الجوانب استهدف تبني انجع وسائل التعامل معها[٧]. وقد حاول صاحب الكتاب في ضوء واقع المجتمع الكردي اثبات الموضوعة العلمية التي اثارها العلماء السوفيت في العقد الرابع حول وجود ما اطلقوا عليه اسم ((الاقطاع المتنقل))[٨].

بالرغم من اهمية الكتاب للاسباب التي تطرقنا اليها، ولما يحتويه من معلومات قيمة واستنتاجات علمية جديرة بالاهتمام والتمعن، فانه لايخلو من عدد غير قليل من النواقص والماخذ التي نحاول التركيز على اهم جوانبها كما يبدو لنا، وذلك بقصد تقديم صورة اوضح حول الموضوع.

يأتي التعميم بالاستناد الى الخاص على رأس الثغرات التي تجابه من يحاول دراسة الكيان الاجتماعي والعلاقات الاقتصادية في كردستان. فان معظم الذين بحثوا هذا الموضوع الشائك بنوا اراءهم واستنتاجاتهم على اساس واقع سائد في منطقة كردية محددة ثم حاولوا في الغالب تعميمها على رقعة واسعة تضم، بحكم ظروفها الطبيعية وواقع تاريخها، شرائح الاجتماعية في غاية التباين[٩]. وهذا مانلاحظه ايضا في كتاب أ.شاميلوف الذي لايخلو من خلط واضح بين الخاص والعام. ولكن الامر لم يقتصر بالنسبة للمؤلف على هذه الناحية المبررة الى حد كبير. فهو الى جانب ذلك يختار احيانا ما هو في صالح الكرد من منطلق نظري صرف. فعلى سبيل المثال انه يحاول دحض ما يذكره س.أ.يكيزاروف[١٠] من ان الكرد كانوا في الماضي ((يؤلفون جماعات بترياركية (ابوية)ديمقراطية يتمتع فيها الجميع-الاغنياء كالفقراء بحقوق متساوية))[١١]. في الواقع لايمكن تعميم قول يكيزاروف على كردستان القرن التاسع عشر كلها[١٢]، ولكن لا يصح، في الوقت نفسه، تعميم عكس ذلك على كل المنطقة

---

[٥] استغرقت عملية ميلاد العلاقات الاقطاعية ونموها في بعض بلدان الشرق، بما في ذلك بعض المناطق الكردية، حوالي عشرة قرون، مما يؤلف فترة زمنية جدا طويلة اذا ما قورنت بما كان عليه الامر في اوروبا الغربية مثلا.

[٦] هنا لابد من الاشارة بصورة خاصة الى سلسلة البحوث المبكرة التي قدمها المؤرخ-الاثنوغرافي و. فلجيسفكي في هذا المجال من قبيل: ((مواد حول تاريخ التشكيلات الاجتماعية في كردستان))-((الاثنوغرافيا السوفيتية))، لينيغراد، العدد ٥-٦، ١٩٣٢، ص ١٢٠-١٤٠، ((اقتصاد المشاعية الزراعية الكردية المتنقلة في ما وراء القفقاس وما والاها في النصف الثاني من القرن التاسع عشر))-((الاثنوغرافيا السوفيتية))، العدد ٤-٥، ١٩٣٦، ص ١٣٥-١٦١ وغيرها من البحوث. (راجع كذلك الهامش رقم ٢٥ في موضوع ((موقع الاوبا داخل العشيرة الكردية)) في القسم التالي).

[٧] بعد انتصار ثورة اكتوبر الاشتراكية اصبحت دراسة مجتمعات اسيا الوسطى مهمة سياسية-اجتماعية، اضافة الى كونها مهمة عملية كبيرة. من هنا توجهت انظار العلماء الى هذه الناحية وتشكلت فرق خاصة لدرس مجتمعات قرغيزيا وغيرها. وامتدت دراسة العلماء السوفيت الى المجتمعات المتنقلة في الخارج ايضا اذ توصلوا الى نتائج متشابهة بالنسبة لقضايا مهمة عديدة في هذا المجال. وقد كرس ف. تاردوف احدى دراساته للبحث في خصائص علاقات الانتاج بين القبائل المتنقلة في ايران تطرق فيها الى مواضع معينة تخص المجتمع الكردي، وقد استند أ. شاميلوف الى بعض من ارائه (ف. تاردوف، الخصائص الرئيسة لعلاقات الانتاج بين عشائر ايران، -((مواد عن المشاكل القومية الكولونيالية))، موسكو، العدد ٣ (٩)، ١٩٣٣). كما تطرق ي.ب. بيتروشيفسكي في دراسته عن ((الزراعة والعلاقات الزراعية في ايران في القرن الثالث عشر-القرن الرابع عشر)) (موسكو-لينيغراد، ١٩٦٠) الى بعض النواحي المهمة للموضوع نفسه وبحث بدوره عددا من القضايا التي تخص المجتمع الكردي في تلك الحقبة التاريخية.

[٨] وضع هذا المصطلح من قبل ب. فلاديميرتسوف بعد دراسته للكيان الاجتماعي للمغول والتي بين فيها كيف ان التطور الاقطاعي كان هو الاساس في تحريك تاريخ منغوليا خلال الفترة الممتدة بين القرنين الحادي عشر والعشرين (للتفصيل راجع بحثنا ((حول الاقطاع ودراسته في العراق)) المنشور في مجلة ((افاق عربية))، العدد الرابع، ١٩٧٥، ص ٢٢-٢٩)).

[٩] ينطبق الواقع نفسه على معظم المجتمعات الاقطاعية الجبلية في العالم، بما في ذلك المجتمعات الاسكندنافية في العصر الوسيط.

[١٠] س.أ. يكيزاروف من ابرز الاثنوغرافيين الارمن في النصف الثاني من القرن التاسع عشر. كان على اتصال وثيق بالاكراد، يجيد لغتهم فترجم نصوصا منها الى اللغة الروسية ووضع بالاشتراك مع ل.ب. زاغورسكي ((قاموسا روسيا-كرمانجيا)) واخر ((كرمانجيا-روسيا)) (١٨٩١). درس المجتمع الكردي، خصائصه مع ظروفه الاقتصادية والادارية التي كرس لها العديد من بحوثه، مثل: ((دراسة اثنوغرافية مختصرة لاكراد حاكمية يريفان))-((نشرة القسم الشرقي للجمعية الاركيولوجية الروسية الامبراطورية)). الكتاب الثالث عشر، الاصدارة الثانية، تفليس، ١٨٩١. راجع مقالة الدكتور عبدالرحمن معروف عن س. أ. ييزاروف في مجلة ((بةيان)) (العدد ٣٤، اذار ١٩٧٦، ص ١-٤).

[١١] في ص ١٠ من نص الكتاب

[١٢] كان يوجد في بعض المناطق الكردية في اواخر القرن الماضي عدد من اكبر اقطاعيي الشرق. فأن الثروة الشخصية لرئيس عشيرة حيدرانلي كوير حسين باشا كانت تقدر بما لا يقل عن ١٥٠ الف ليرة تركية، وهي مبلغ ضخم حسب القوة الشرائية السائدة انذاك، وكانت تخضع له حوالي ٣٠٠ قرية. اما رئيس عشيرة جبرانلي فقد كان يعمل بأمرته حوالي ٨٠ الف شخص. وكانت امكانات ابراهيم باشا الملي تقدر بأكثر من ذلك (عنه ر اجع الهامش رقم ٦ في موضوع ((ن خصائص الاقطاع الكردي وبدايات الانفجار)) في، القسم التالي).

الكردية التي لم تخل الى عقود مضت من نماذج قريبة لتلك التي يتكلم عنها يكيزاروف[13].

من المنطلق نفسه يبتعد المؤلف في العديد من تقييماته للهيكل الاجتماعي في الريف الكردي عن الواقع، بل وحتى عن الاطار العام للمفهوم النظري الذي يهتدي به. ففي كلامه عن ((الانفصام الطبقي بين الحراس)) التابعين لرؤساء العشائر المتنقلة[14] تحميل للامر اكثر مما يحتمل. فالظروف الاقتصادية والاجتماعية لكردستان، وطبيعة التنقل فيها لم تكن لتسمح، في الواقع، بحدوث انفصام مبكر من هذا النوع حتى يمكن التوصل في ضوئه الى مثل هذا الاستنتاج بصورة شاملة. فأقصى ما يمكن التحدث عنه في مثل تلك الحالات هو ظهور اختلافات طفيفة في التملك الفردي والموقع المعنوي المتميز الى حد ما لفئة صغيرة يكون افرادها ممن يثق بهم الرئيس ويعتمد عليهم. وفي كل الاحوال لم يتخذ الانفصام الذي يتحدث عنه المؤلف طابع تناقض ملموس او محرك في معظم المناطق الكردية، ان لم يكن في كلها. فالعلاقات الاقطاعية نفسها لم تجتز انذاك المرحلة التي يحتدم بعدها التناقض بين قطبي المجتمع الاقطاعي الرئيس–مالك الارض[15] ومستغلها.

ومرة اخرى من المنطلق نفسه يبتعد المؤلف احيانا عن الواقع في تصويره لعدد من الالتزامات الاقطاعية. فان جمع ((ثلاثة احزمة من الحطب للاقطاعي سنويا)) ليس بشيء ذي بال في معظم المناطق الكردية التي تغطيها غابات طبيعة بعضها كثيفة. بينما يؤلف ذلك في رأي أ.شاميلوف ((عبئا ثقيلا جدا))[16]. وهو يعتبر عدم جلوس الاتباع في حضور الآغا من مظاهر التناقض والاختلاف داخل العشيرة، بينما يرى في ((توديع جميع الاسلحة في بعض الاحيان عند الخان او البيك او الاغا)) مجرد ((تعبير عن الطاعة والاخلاص في خدمة رئيس العشيرة[17]. في الواقع يصلح هذا الاخير دليلا اكثر منطقية لتصوير مظاهر الاختلاف والتسلط، مع ان توديع السلاح بقيمته الاستثنائية بالنسبة للحياة العشيرية امر حتمته ظروف محددة كالخوف من سرقته، او استخدامه في غير غرضه الذي يريده رئيس العشيرة (كالثأر مثلا).

في هذا المجال ايضا يذكر أ.شاميلوف ان التجار ((عقدوا بدورهم وضع كادحي كردستان اكثر فاكثر))، ودليله على ذلك انهم ((كانوا يجبرون الحرفيين الماهرين للعمل من اجلهم))[18]. لاينكر ان التجار عقدوا وضع الفلاح الكردي عن طريق الربا[19] وذلك منذ ان بدأ اقتصاد الاخير يخرج من نطاق الانتاج الطبيعي[20]، الا انهم لعبوا في الوقت نفسه دورا متقدما عندما تحولوا الى وسيلة تبادل بين الريف والمدينة، مما ادى الى تنشيط الانتاج الحرفي وازدياد التبادل النقدي. ولو تطور هذا الشيء في مساره الطبيعي لساعد حتما في تسريع عملية انحلال العلاقات الاقطاعية وحدوث تحولات داخلية من شأنها تهيئة الظروف للانتقال، ولو ببطء، الى مراحل اجتماعية اعلى. الا ان الاندماج بالسوق الرأسمالية العالمية قد حال دون تحقيق ذلك، ولا سيما لانه تحول الى ضربة مميتة بالنسبة للانتاج الحرفي. ومما يدحض رأي المؤلف ايضاً عدم توفر ادلة تشير الى تذكر الحرفيين او اشتراكهم في الانتفاضات والتحركات الفلاحية التي شهدتها كردستان والتي تطرق المؤلف الى بعض منها باختصار.

لكن يجب ان نشير كذلك الى ان المؤلف بالرغم من كل تأكيده على قضايا ((الانفصام الطبقي)) داخل العشيرة وبالرغم من تشديده على ذكر مظاهر الاستغلال فيها فانه لم يعط الجواب على سؤال اجتماعي–سياسي مهم هو : هل ومتى وكيف وابن تحول الاستغلال الاقطاعي الى العامل الاساس والحاسم في خلق تناقضات عميقة داخل المجتمع الكردي، وهل كان بامكان هذه التناقضات في ظروف كردستان الخاصة خلق الاطار العام للتحرك السياسي داخل المجتمع او في جزء واجزاء منه. لا ينكر ان تحديد هذه الامور بشكل موضوعي يحتاج الى دراسات عميقة في اطر محدودة واخرى شاملة، كما لا يجوز فصلها عن جميع العوامل التي اثرت، او كان بامكانها ان تؤثر في تحديد اثارها سلبا او ايجابا. ولكن مع ذلك كان على المؤلف الذي عاش في الريف، وعاصر الفلاح في مرحلة تغيير حساسة وشهد اكثر من ثورة وانتفاضة[21]، اعطاء رأي عملي واضح حول هذه المسألة المهمة، وان لا يقتصر على تقديم صور فولكلورية من الماضي تحتاج، بالرغم من اهميتها، الى تقص علمي دقيق.

من المسائل المهمة الاخرى التي يؤاخذ عليها مؤلف كتاب ((حول مسألة الاقطاع بين الكرد)) رفضه بشكل مطلق لكل ماهو بورجوازي، بما في ذلك العلم البورجوازي. فان كتاب ب. ليرخ حسب رأي شاميلوف ((يعكس السياسة الكولونيالية للدول الاوروبية التي بدأت منذ القرن الثامن عشر بالتغلغل في كردستان))[22]. و ب. ليرخ هذا ليس سوى واحد من ابرز مستشرقي القرن التاسع عشر الذين اولوا الدراسات الكردية جانبا كبيرا من اهتمامهم. فقد قضى سنوات عديدة من عمره في خدمة مخلصة للدراسات هذه بحيث كان زملاؤه يطلقون عليه اسم ((الكردي الصغير))[23]. وخلال عمله المثمر جمع بيوتر ليرخ (١٨٢٨–١٨٨٤) اسماء معظم المؤلفات الغربية في مجال الدراسات الكردية وكرس قبل اكثر من قرن ثلاثة اجزاء من مؤلفاته[24] للبحث عن الكرد وبلادهم فاستحق عن ذلك تقييما عاليا

---

[13] مثل بعض ((المناطق النقشبندية)) المحصورة في بادينان وبعض اقسام درسيم وغيرها.

[14] راجع ص ١٩–٢٠ من نص الكتاب.

[15] بمفهوم العام–الارض الزراعية والمراعي وغيرها.

[16] راجع ص ٢٨ من نص الكتاب.

[17] راجع ص ١٩–٢٠ من نص الكتاب.

[18] راجع ص ٢٧ من نص الكتاب.

[19] راجع الهامش رقم ٢٢ في موضوع ((موقع الاوبا داخل العشيرة الكردية)) في القسم التالي.

[20] ((الانتاج الطبيعي)) هو الانتاج الذي يخصص للاستهلاك الذاتي لا للتبادل، وهو من صفات الحياة الاقتصادية في عهد ما قبل ظهور العلاقات والاساليب الرأسمالية في الانتاج. مع ازدياد التبادل يختفي هذا النوع من الانتاج ليحل محله الانتاج البضاعي. في بعض المناطق المتخلفة من العالم الثالث لا يزال الانتاج الفلاحي يحتل مركزا وسطا بين اسلوبي الانتاج الطبيعي والبضاعي.

[21] المقصود هو الثورات والانتفاضات التي انفجرت في المنطقة باسرها والتي كان بامكانها التاثير على المجتمع الكردي.

[22] راجع ص ٥ من نص الكتاب.

[23] راجع: ب. م. دانتسيك، الشرق الادنى في العلم والادب الروسي، باللغة الروسية، موسكو، ١٩٧٣، ص ٢٢٨.

[24] ب. ليرخ، دراسات حول الاكراد الايرانيين واسلافهم الكلدانيين الشماليين، بطرسبورغ، الكتاب الاول ١٨٥٦، الكتاب الثاني ١٨٥٧، الكتاب الثالث ١٨٥٨.

من جانب المستشرقين السوفيت وغيرهم فيما بعد[٢٥]. ومن ناقلة القول ان ليرخ لم يفكر اصلا في أي هدف كولونيالي، لذا فان ما يؤاخذ عليه ليس ذلك، انما اجتهاده في اصل الاكراد الذي استهل به شاميلوف كتابه. فهو يعتبر الكلدانيين في الطبعة الروسية من كتابه اسلافا للشعب الكردي![٢٦]

واذا كان للمؤلف بعض التبرير في موقفه ذلك[٢٧] وفي محاولاته المتطرفة لتجسيد وتعميم الاستغلال الاقطاعي والانفصام الطبقي في الريف الكردي، فانه لاعذر لديه في عدم تطرقه الى الجانب الاسوأ لذلك الاستغلال الذي تجسد، بصورة خاصة، في وضع قطاع واسع من الفلاحين الارمن في ظل سيطرة الاقطاعيين الاكراد[٢٨] مما كان يؤلف صورة واضحة لنظام الرق وعلاقاته، ان لم يكن دائما فغالبا. وهنا يجدر بنا ان نشير الى انه كان في متناول يد المؤلف ثروة غنية من المصادر الاصيلة والمتنوعة في هذا المجال، مما لم يكن في متناول غيره.

وما دمنا بصدد الارمن فان رأيا اخر من اراء أ.شاميلوف يستحق النقاش، وهو يتعلق بما يذكر عن اكراد مقاطعة يريفان الذين يعتبرهم من سكانها الاصليين، وحجته في ذلك ان ((في الاثر التاريخي ((شرفنامه)) اشارة واضحة الى ان اجداد صلاح الدين المنتمي الى عشيرة (راوند) كانوا يتنقلون في القرن العاشر في منطقة دوين القريبة من مقاطعة يريفان))[٢٩]. لكن عراقة شعوب المنطقة واصالتها التاريخية التي تمتد جذورها الى عهود ابعد بكثير من اواخر الالف الاول للميلاد تدحض مثل هذا الرأي. فان الواقع القومي والحضاري والديني فرض في القديم حاجزا امام تغلغل كردي عميق مبكر يبلغ نقطة بعيدة مثل يريفان التي هي من ابعد اجزاء ارمينيا عن كردستان. والمعلومات الواردة في ((اناباسيس)) زينفون[٣٠]، والتي تعود الى القرن الخامس قبل الميلاد، تظهر بوضوح الفاصل الطبيعي القائم بين منطقتي سكني الكاردوخيين والارمن، وبشكل كان يحول دون التداخل بينهما[٣١]. من هنا فان وجود اقلية كردية في مقاطعة يريفان هي نتيجة طبيعية لـ((نظرية الهجرة)) التي ((يبشر بها المؤرخون البورجوازيون)) تعبير شاميلوف، وهي (أي تلك الهجرة) لا تدخل ضمن التحرك السكاني الطبيعي الذي شهدته المنطقة، بل نجمت عن تغييرات متأخرة نسبيا بحكم عوامل محددة تاتي على راسها سيادة الاسلام في تلك الاصقاع، والاضطهاد العثماني هناك فيما بعد.

لم يعط التركيز في البحث المؤلف مجال الكشف بعمق عن قضايا مهمة وردت في الكتاب. ونتيجة للسبب نفسه ينتقل بسرعة، واحيانا بشكل غير مترابط تماما، من موضوع الى اخر، الامر الذي ولد بعض الارتباك في معالجته لعدد من المواضيع الواردة في الكتاب. ويتضح ذلك بصورة خاصة في التعاريف المكررة، والمختلفة احيانا، التي يقدمها المؤلف اثناء بحثه عن بعض التشكيلات العشيرية الخاصة من قبيل الـ ((اوبا-هوبه)) والـ((جول)) والـ((بيگار)) وغيرها[٣٢]. كما ان المؤلف لم يعط معلومات وافية بطريقة علمية عن المصادر التي يستند اليها والمستشرقين الذين يستشهد بارائهم او يناقشهم فيها[٣٣]، مما يجعل فهم بعض الامور الواردة في الكتاب بشكل دقيق امرا صعبا لا بالنسبة للقارىء الاعتيادي فحسب، بل بالنسبة للمتخصص كذلك. وقد حاولنا ملء هذا الفراغ في حدودالمستطاع.

توجد في كتاب ((حول مسألة الاقطاع بين الكرد)) قضايا اخرى تستحق النقاش والتوضيح رأينا من الانسب حصرها في التعليقات التي الحقناها بمتن ترجمة. وهي بمجموعها لا تنتقص من اهمية الكتاب العلمية كمحاولة رائدة لا تخلو من عمق نظري وطافحة باستنتاجات ومعلومات مهمة بامكانها اعطاء صورة جيدة عن المجتمع الاقطاعي الكردي. وقد اسهمت حياة المؤلف كعامل زراعي، واختلاطه في طفولته وشبابه بالعشائر، واطلاعه الواسع على الفولكلور الكردي، في تعرف صاحب الكتاب عن كثب على قضايا كثيرة.

---

[٢٥] اشادت مصادر عديدة باعمال ليرخ العلمية في مجال الدراسات الكردية. فبعد وفاته في العام ١٨٨٤ اصدرت اكاديمية العلوم الروسية الامبراطورية كراسا عن تاريخ حياته وجهوده العلمية، اتبعته دراسات اخرى كثيرة تطرق معظمها الى اهتماماته بتاريخ الشعب الكردي ولغته. وقد بلغ اعجاب المتخصص في الدراسات الكردية الدكتور ك. ك. كوردوييف بليرخ حد انه اعتبره ((واحدا من اكبر علماء الروس في بداية النصف الثاني من القرن التاسع عشر)) (راجع: ك. ك. كوردييف، اعمال ب. ي. ليرخ في الدراسات الكردية. حول مسألة دراسة تاريخ الكرد في روسيا، في كتاب ((دراسات في تاريخ الاستشراق الروسي))، موسكو، ١٩٥٩ ص ٣٩).

[٢٦] هكذا سمى بيوتر ليرخ الاجزاء الثلاثة من كتابه مع انه قلما يتطرق الى العلاقات التاريخية بين اصل الكرد والكلدانيين. وحسبما يبدو فان ليرخ نفسه احس بسرعة الخطأ الذي وقع فيه، لذا نراه يصدر الز؟جزئين الاول والثاني من كتابه باللغة الالمانية تحت عنوان يختلف عن عنوانه الروسي، فقد اطلق عليه بالالمانية اسم((دراسات حول الاكراد والكلدان الشماليين الايرانيية)).
(Forschungen under die Kurden und die iranischen Nordchldaen).
والفرق بين العنوانين، من وجهة نظر علمية بحتة، كبير وواضح، وان كان العنوان الالماني للكتاب يستحق بدوره النقاش العلمي.

[٢٧] كان الخط الفكري العام السائد في الاتحاد السوفيتي انذاك يتسم بطابع متطرف مناهض لكل ما هو بورجوازي، بما في ذلك البورجوازية الوطنية للشعوب المكافحة، وذلك حسب المقولة الستالينية المعروفة: ((لقد القى البورجوازية راية النضال)) (!).

[٢٨] تعرض قطاع كبير من الفلاحين الارمن لابشع انواع الاستغلال من جانب الاقطاعيين الاكراد، وقد بلغ ذروته في عهد السلطان عبدالحميد. تتوفر مصادر اصلية مختلفة حول هذا الموضوع بشتى اللغات، خاصة باللغة الارمنية التي يجيدها المؤلف (حول الموضوع راجع الفصل الخامس من كتابنا ((كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى)) (الطبعة الثانية، بغداد، ١٩٨٤، ص ٢٣٥-٣٠٢).

[٢٩] راجع ص ٦-٧ من نص الكتاب.

[٣٠] عنهما راجع الهامش رقم ١٨ في موضوع ((نبذة تاريخية)) في القسم التالي.

[٣١] ساعدت المعلومات الواردة في ((أناباسيس)) على تحديد منطقة سكني الكاردوخيين القدماء بشكل واضح. يشير صاحب الكتاب زينفون الى نهر كينتريتا (وهو نهر بوتان، من فروع دجلة الشمالية) حدا فاصلا بين الارمن والكاردوخيين في القرن الخامس قبل الميلاد (راجع: زينفون، أناباسيس، الترجمة الروسية، موسكو-لينيغراد، ١٩٥١، ص ١٠٠-١٠٢، ٢٦٩). من الجدير بالملاحظة والتقدير ان الاستاذ صلاح سعدالله يرى ان من المحتمل ان يكون زينفون قد قصد باسم ((كينترينا)) واحدا من روافد دجلة الثلاثة: جوليرك او بوتان او الخابور (راجع: زينفون، مسيرة العشرة الاف عبر كردستان، ترجمة صلاح سعدالله، بغداد، ١٩٧٣، ص ٢٦.

[٣٢] ترد التعاريف هذه التشكيلات في متن الكتاب نفسه.

[٣٣] على سبيل المثال يشير المؤلف في ص ٦ الى اسم مؤلف هو شوبين بشكل مجرد، أي دون ان يذكر اسمه كاملا او يشير الى المصدر الذي اقتبس منه رأيا من آرائه حول الاكراد.

عەبدوڵڵا پەشێو
ئەستێرە گەشەی سەر قەڵا

ڕۆڤار 36

بێکەس

ڕۆڤار 35

بابە تاهیری عوریان
یەکەمین چراوگی شیعری کوردی

جگەرخوێن
مەشخەڵێ لە تاریکیدا

ڕۆڤار 37

39 Rovar A Newspaper Size Magazine

